9. Str. Emil Isac Nr 2.
Muzeul de Istorie

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

3

TOMUL 15

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Preţul unui abonament anual este de 60 lei.

În ţară abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin:

CARTIMEX
Căsuţa poştală 134—135
Bucureşti
R.P. ROMÎNĂ

sau prin reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă, se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: *str. I. C. Frimu, nr. 11, Bucureşti*

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Tomul 15, nr. 3 1964

SUMAR

S. C. I. V., tomul 15, nr. 3. Bucureşti, 1964. p. 297—444

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome 15, nº 3 1964

SOMMAIRE

Page

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том 15, № 3 1964

СОДЕРЖАНИЕ

DIN REALIZĂRILE ARHEOLOGIEI ROMÎNEŞTI ÎN CEI 20 DE ANI DE LA ELIBERARE

Ziua de 23 August s-a înscris cu litere de aur în cartea istoriei poporului romîn. În această zi a anului 1944, insurecţia armată victorioasă a poporului sub conducerea încercatului Partid Comunist Romîn a răsturnat de la putere regimul fascist, care împinsese Romînia în odiosul război antisovietic, deschizînd un nou şi luminos capitol în istoria ţării. Avînd de luptat împotriva manevrelor forţelor reacţionare din interiorul, ca şi din afara ţării, pentru care perspectiva eliberării poporului romîn de sub regimul exploatării echivala cu pierderea unor importante poziţii în Europa de răsărit, proletariatul şi ţărănimea muncitoare din Romînia au avut de înfruntat greutăţi dintre cele mai mari. Nici haosul economic în care se zbătea ţara, ca urmare a pierderilor pricinuite de război, nici acţiunile forţelor politice reacţionare din ţară, potrivnice aderării Romîniei la războiul antihitlerist, nu au putut împiedica poporul romîn de a-şi aduce contribuţia la zdrobirea Germaniei hitleriste, la eliberarea popoarelor aflate sub apăsătoarea dominaţie a acesteia.

Anii care au urmat au însemnat o perioadă de mari eforturi, cărora poporul nostru a trebuit să le facă faţă ; şi succesele obţinute atunci pas cu pas, ca şi cele de mai tîrziu, le datorăm politicii profund patriotice a partidului, întemeiate pe o analiză ştiinţifică multilaterală a realităţilor din ţara noastră. Reforma agrară, proclamarea Republicii Populare Romîne, naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, primele planuri anuale de dezvoltare a economiei naţionale au marcat cele mai importante momente din viaţa poporului nostru în anii de după eliberare şi etapele de început ale gloriosului prezent. Oricît de greu a fost acest început, oricîte obstacole au trebuit înlăturate, partidul a condus cu fermitate poporul nostru pe drumul făuririi vieţii noi.

Ceea ce se cuvine amintit o dată în plus însă este faptul că deşi, aşa cum era firesc, atenţia neslăbită a conducerii de partid şi de stat era îndreptată spre problemele refacerii economiei naţionale, dezvoltarea ştiinţei romîneşti a ocupat, concomitent, un loc foarte important în politica partidului, loc pe care continuă să-l ocupe şi astăzi.

În domeniul ştiinţelor sociale se poate pe bună dreptate afirma că arheologiei i s-a acordat şi i se acordă o atenţie deosebită, ceea ce a făcut ca ritmul dezvoltării acestei ramuri de cercetare să fie cu adevărat impresionant. Deşi arheologia romînească de astăzi a avut predecesori străluciţi, ale căror contribuţii s-au bucurat de o reputaţie internaţională şi au atras atenţia asupra efortului ce se făcea de către dînşii de a cunoaşte cît mai mult din trecutul patriei noastre — efort nu întotdeauna înţeles şi sprijinit cum se cuvenea de către oficialităţile vremii —, înţelegerea nouă şi justă a sarcinilor multiple ce reveneau cercetării arheologice a făcut ca drumul parcurs pînă acum în R. P. Romînă în acest domeniu să fie încununat cu numeroase succese. Sprijinul primit din partea conducerii de partid şi de stat a constituit, fără îndoială, temeiul principal al acestor realizări, care au fost obţinute în cei 20 de ani de la eliberare, şi nu este lipsit de interes să se amintească şi acum coordonatele mari ale dezvoltării arheologiei romîneşti de după 23 August 1944.

Cititorului oarecum avizat îi este cunoscut că, pe de-o parte, în decursul primelor patru decenii ale veacului nostru cercetările arheologice efectuate în Romînia s-au concentrat în mod precumpănitor asupra cîtorva regiuni şi puncte ale ţării, numeroase altele rămînînd puţin sau chiar de loc cunoscute. În acest sens este poate mai semnificativ de amintit că, cu excepţia aşezării de la Cucuteni, Moldova era, în întregul ei, extrem de puţin cunoscută, situaţie de la care nu făceau excepţie Maramureşul, Banatul şi chiar o bună parte din Muntenia. Pe de altă parte însă, chiar acolo unde se organizau şi durau o perioadă mai lungă, cercetările arheologice romîneşti nu au reuşit să cuprindă decît anumite epoci istorice (mai ales orînduirea comunei primitive şi orînduirea sclavagistă), altele rămînînd vreme îndelungată în afara preocupărilor sistematice ale arheologilor.

Aceste două împrejurări au trasat încă de la începutul activităţii de cercetare conduse de către Academia R. P. Romîne — după înfiinţarea în 1948 a acestui important for de cultură, care a înlocuit vechea Academie Romînă — principalele sarcini ale arheologiei romîneşti marxiste. Astfel, încă din 1948, cînd au început cercetările mai ample pe teren, s-a urmărit sistematic repartizarea săpăturilor — evident, în măsura în care era posibil şi necesar — pe întreg cuprinsul ţării, accentul punîndu-se anume pe acele regiuni a căror cunoaştere pe cale arheologică era deficitară. Datorită acestui mod nou de a aborda problemele, cu fiecare an de cercetare planificată s-au obţinut succese sporite şi, deşi nu se poate afirma astăzi că sarcina cuprinderii în reţeaua săpăturilor arheologice a

întregului teritoriu al țării a fost realizată integral, se poate considera cu îndreptăţire că în bună parte ea a şi fost realizată.

Ceva mai dificilă s-a dovedit însă rezolvarea celeilalte sarcini care revenea arheologiei romîneşti noi, şi anume stabilirea unei proporţii juste în cunoaşterea tuturor epocilor istorice prin care a trecut poporul nostru în dezvoltarea sa. Dificultatea nu consta atît în organizarea unor săpături de mai mică sau mai mare amploare în obiective de interes major pentru fiecare epocă, ci, în principal, în lipsa cadrelor de specialişti pentru aceste epoci. A trebuit, aşadar, ca specialiştii cu experienţă care-şi desfăşurau activitatea în instituţiile de specialitate să preia sarcina de cinste, dar şi de răspundere, de a forma — cu migală şi atenţie — cadre de specialişti tineri în noi domenii de activitate, răspunzînd prin aceasta încrederii de care se bucurau din partea conducerii partidului şi statului democrat-popular.

Nici de o parte, nici de cealaltă eforturile n-au fost mici, dar în anul celei de-a douăzecea aniversări a eliberării se poate afirma cu îndreptăţită bucurie că rîndurile cercetătorilor în domeniul arheologiei din ţara noastră s-au completat în acest răstimp cu cercetători bine pregătiţi, astfel încît astăzi cercetarea *tuturor* epocilor istorice se poate desfăşura la nivelul ştiinţific corespunzător.

În funcţie de noua orientare a cercetărilor şi de creşterea numerică a specialiştilor, dar şi a ramurilor din domeniul arheologiei şi, bineînţeles, condiţionat de aceasta, rezultatele nu au întîrziat să se vadă. Şi, fără să urmărim aici enunţarea nici măcar a realizărilor celor mai importante, nu putem totuşi trece cu vederea progresele însemnate realizate în anii din urmă în cunoaşterea celei mai vechi şi mai îndelungate epoci din istoria patriei noastre : paleoliticul. Arheologii romîni au adus în acest domeniu nu numai valoroase contribuţii la cunoaşterea etapelor dezvoltării omului şi culturii sale materiale în decursul paleoliticului, dar, printr-o serie de descoperiri de prestigiu, sînt pe cale să împingă cu mult înapoi limita inferioară a paleoliticului de pe teritoriul R.P.R., stabilind totodată strînse raporturi cronologice şi culturale cu alte regiuni ale lumii. În acest sens, amintirea descoperirilor de pe valea Dîrjovului sau de la Bugiuleşti se impune în mod special, atît pentru importanţa pe care o au pentru cunoaşterea fazelor de început ale paleoliticului („cultura de prund" şi eventual chiar o fază mai veche), cît şi pentru răsunetul pe care l-au avut deja în lumea ştiinţifică.

Orînduirea comunei primitive, precumpănitor cercetată înainte de cel de-al doilea război mondial prin săpături prestigioase, a rămas în continuare în atenţia specialiştilor, ceea ce a îngăduit ca după 23 August

1944 să se aprofundeze cunoaşterea diverselor etape ale dezvoltării pe plan economic, social şi, bineînţeles, cultural. Faptul că numeroase culturi, care ascund comunităţi omeneşti şi niveluri de viaţă specifice, sînt astăzi în situaţia de a fi studiate monografic este el însuşi în măsură să exprime valoarea obiectivă a progresului înregistrat în aceste două decenii în studierea atît în suprafaţă, cît şi în adîncime a orînduirii arătate (amintim lucrările ce se vor încheia în curînd privind culturile neolitice Boian şi Hamangia, cultura Ferigele din prima epocă a fierului etc.).

Succese importante s-au obţinut după 1944 în cunoaşterea culturii materiale şi a nivelului general de dezvoltare a populaţiei geto-dacice. Cunoscutele cercetări, efectuate anterior în acest domeniu au fost considerabil întregite de acelea practicate în ultimii 15 ani în marile complexe din Munţii Orăştiei sau din afara arcului carpatic (Popeşti). Tabloul vieţii populaţiei dacice şi al mersului ei ascendent spre organizarea statală se completează cu noi elemente, tot aşa cum lupta ei pentru independenţă capătă noi contururi şi semnificaţii în lumina descoperirilor recente. Acum, istoria geto-dacilor nu se mai restrînge la cunoştinţele cuprinse în scrierile istoricilor antichităţii; geto-dacii sînt cunoscuţi astăzi şi prezenţi în conştiinţa poporului romîn prin amploarea construcţiilor ridicate, calitatea culturii materiale şi varietatea ei, prin urmele tot mai bogate ale culturii lor spirituale.

Dacă pentru arheologia epocilor de pînă la începutul migraţiunii popoarelor (secolul al III-lea e.n.) sarcina consta în amplificarea cercetărilor în vederea cuprinderii totalităţii problemelor specifice fiecăreia dintre ele, în cercetarea începuturilor feudalismului şi a feudalismului dezvoltat lucrurile trebuiau luate efectiv de la început. În funcţie de importanţa problemelor ce se cereau studiate, de amploarea lor, ca şi de procesul formării specialiştilor în domeniile respective, aprecierea rezultatelor obţinute în aceste două decenii nu poate fi făcută decît în termeni pozitivi. Într-adevăr, deşi este o creaţie a acestei vremi, arheologia medievală romînească — datorită sprijinului permanent şi multilateral primit din partea conducerii de partid şi de stat — s-a dezvoltat într-un ritm sporit, reuşind să cuprindă un număr tot mai mare de probleme de însemnătate majoră. Evident, problema principală aflată în studiu continuă să rămînă aceea a formării limbii şi poporului romîn. Pentru aceasta însă este în continuare necesar să se depună eforturi susţinute pentru a se cunoaşte evoluţia culturii materiale şi spirituale a băştinaşilor din spaţiul carpato-dunărean în veacurile de după retragerea aureliană, condiţie de bază pentru înţelegerea fenomenelor petrecute în cadrul primului mileniu al erei noastre, cînd populaţia autohtonă a trebuit să găsească formele potrivite de con-

viețuire cu numeroşii migratori care se scurgeau dinspre est şi nord. Treptat au fost descoperite monumente aparținînd populației autohtone, conturîndu-se concepte culturale al căror conținut se completează continuu pe baza noilor descoperiri (Ipoteşti — Cîndeşti, Tîrgşor, Bratei, Botoşana etc.), ceea ce ajută în chip hotărîtor la înțelegerea unor realități pînă de curînd abia presupuse.

Aceeaşi stăruitoare atenție a fost acordată studierii problemelor de bază ale epocii feudale (viața satului, a oraşului, evoluția artei militare etc.), numărul acestora fiind în continuă creştere. Şantierele mari şi cunoscute, cum sînt cele de la Suceava, Tîrgşor, Coconi, Bucureşti, Roman etc. au şi adus contribuții importante la cunoaşterea particularităților dezvoltării feudalismului pe teritoriul țării noastre.

Este însă de la sine înțeles că nici unul din importantele rezultate obținute de arheologia romînească de după 1944 nu ar fi avut calitatea de a contribui la aprofundarea cunoaşterii istoriei noastre naționale dacă la baza interpretării materialului concret n-ar fi stat învățătura marxist-leninistă, materialismul dialectic şi istoric. Primind fără încetare un ajutor substanțial şi manifestat în forme variate, arheologii din țara noastră au făcut în aceste două decenii şi continuă să facă efortul de a studia şi aprofunda învățătura marxist-leninistă, chezăşia realizării unor studii de specialitate de înaltă valoare ştiințifică.

Deși n-a fost lichidată încă cu totul tendința tratării oarecum tehniciste a descoperirilor arheologice, lucrările monografice sau studiile apărute în anii din urmă constituie cea mai bună dovadă a strădaniilor arheologilor de toate vîrstele de a contribui prin munca lor la scrierea unei adevărate istorii a țării noastre. Un prim început a şi fost făcut prin publicarea volumului I din *Istoria Romîniei*, lucrare care a găsit o caldă primire în rîndurile oamenilor muncii din țara noastră şi a fost apreciată pozitiv de opinia publică de peste hotare. Este însă vorba, desigur, doar despre un început, care trebuie continuu îmbunătățit, şi tocmai acesta este şi sensul eforturilor de acum ale arheologilor romîni. Răspunzînd sarcinii de onoare trasate de conducerea de partid, prin chiar glasul tovarăşului Gheorghe Gheorghiu-Dej, de a realiza prima lucrare de istorie a Romîniei scrisă de pe pozițiile teoretice ale clasei muncitoare, cercetătorii în domeniul arheologiei au considerat că prin aceasta exprimă ataşamentul şi contribuția lor la construirea edificiului socialist al patriei. Tineri sau vîrstnici, ei păstrează însă vie conştiința datoriei participării intense şi neîntrerupte la marea operă pe care poporul nostru o realizează sub conducerea Partidului.

DATE NOI CU PRIVIRE LA CUNOAŞTEREA ÎNCEPUTULUI ŞI SFÎRŞITULUI PALEOLITICULUI ROMÎNIEI

După descoperirea culturii de prund de pe valea Dîrjovului în 1958, stăruinţele noastre au fost încununate de o nouă descoperire făcută în 1961 pe teritoriul comunei Bugiuleşti (rn. Olteţu, reg. Craiova), reprezentînd după părerea noastră dovada existenţei unei hoarde de protohominizi vînători prădători hoitari.

După cum se ştie, în villafranchianul sud-vest-european şi nord-african există unele elemente faunistice comune, între care şi maimuţele cinomorfe fosile cu o ecologie asemănătoare cu aceea a antropomorfelor fosile şi deci şi cu aceea a formelor protoumane. În ambele continente aflăm de asemenea toporaşele de mînă abbevilliene, ceea ce documentează pentru vremurile acelea o legătură strînsă între Europa şi Africa. Europa nu cunoştea cultura de prund, iar în Romînia nu se ştia nimic mai vechi decît mezopaleoliticul.

Ţinînd însă seama că în sudul Moldovei, la Măluşteni, unele descoperiri mai vechi semnalaseră prezenţa lui *Maccacus florentinus* şi *Dolichopitecus*, că în R. S. S. Moldovenească, vecină, era semnalată prezenţa unor cinomorfe fosile şi că alte regiuni ale ţării sînt bogate în resturi fosile de climă caldă aparţinînd începuturilor antropozoicului, ne-am aflat în faţa primei ipoteze de lucru. Acest temei ne-a îndemnat să şi începem cercetări în urma cărora bănuiam noi că vom putea stabili şi existenţa unor dovezi de viaţă şi muncă omenească mai vechi decît levalloasianul şi, eventual, chiar resturile fosile ale primilor făuritori de unelte pe teritoriul ţării noastre.

Am considerat că asemenea dovezi va trebui să le aflăm nu oriunde, ci, bineînţeles, acolo unde condiţiile mediului fizic ar fi fost prielnice. Pornind de la cartografierea locurilor unde s-au găsit resturi de mamifere plio-pleistocene, am reconstituit în linii mai precise configuraţia paleogeografică

a Lacului Getic, stabilindu-se pe aceeaşi bază şi zonele carstului îmbătrînit. Lacul Getic la începutul cuaternarului, se întindea pe o suprafaţă de peste 50 000 km², acoperind în bună parte Oltenia, Muntenia şi sudul Moldovei. Masa aceasta uriaşă de apă, care se întindea de la vest spre est, pe o lungime de peste 500 km, avînd pe unele locuri o lărgime de peste 100 km, reprezenta atunci un puternic rezervor de acumulare de căldură. Prin poziţia sa geografică, ţărmurile acestui lac au fost supuse şi influenţei mediteraneene, care a dat naştere unui tip de climă foarte prielnică dezvoltării florei şi faunei, mai ales în golfurile cuprinse între deltele rîurilor. În jurul acestui lac, imens rezervor de căldură acumulată în preglaciar, care împreună cu Lacurile Transilvane şi rămăşiţele Lacului Pannonic au împiedicat pînă şi dezvoltarea primelor glaciaţii în Carpaţi, spre sfîrşit de terţiar se aciuaseră numeroase mamifere de climă caldă. Este vorba, în consecinţă, de unele condiţii biogeografice de netăgăduit, reprezentînd un tip climatic şi biologic favorabil şi dezvoltării vieţii colectivelor protoumane în mediul periferic al lacului. În astfel de situaţie era uşor de tras concluzia că vegetaţia bogată de pe litoralul acestui lac a înlesnit prezenţa a numeroase specii de animale care ar fi putut alcătui hrana turmelor pre- sau protoumane, în special în apropierea golfurilor.

Într-adevăr, cartografierea proboscidienilor plio-pleistoceni ne-a arătat că, în vreme ce în dreptul Olteţului şi Jiului mastodonţii sînt foarte frecvenţi, coborînd mai jos decît Slatina şi Craiova, în bazinul Olteţului ei apar sporadic cu mult mai la nord.

Această constatare ne-a dus la concluzia că Jiul şi Oltul, cu un debit şi o forţă de transport mai mare, îşi înaintau deltele lor alcătuite din mîluri, nisipuri şi pietrişuri colmatînd lacul antropozoic în retragere. Şi, în vreme ce deltele acestor rîuri înaintau spre sud, în bazinul actual al Olteţului rămăsese un golf. Cercetările mai noi ale geomorfologului L. Badea au documentat că Olteţul în vremea aceea nici măcar nu-şi croise cursul său superior, fiind tributar Cernei, care curgea spre Olt în lungul depresiunii subcarpatice.

Cercetările noastre s-au localizat, aşadar, pe ţărmurile acestui golf în retragere, unde avem cea mai sudică linie a ţărmului nordic, care aici trecea mai la sud de paralela de 45°, aici unde influenţa mediteraneană se resimte încă şi astăzi în flora şi fauna regiunii.

Pe ţărmurile golfului acestui uriaş lac eopleistocen am depistat încă din 1952 o serie de puncte fosilifere la Preoteşti şi Dobriceni, apoi importantul cuib fosilifer descoperit de Muzeul regional al Olteniei la Fîntîna lui Drăghici, de pe teritoriul satului Vasilaţi, în 1957, cuibul de la Pietrişu-Vijoeşti săpat de noi în 1959—1961, cuiburile fosilifere de la Fîntîna alor Tiţei şi Valea lui Grăunceanu, din comuna Bugiuleşti, cercetate şi săpate în 1961—1962.

Privind comparativ punctele fosilifere cercetate de noi, trebuie să subliniem unele deosebiri fundamentale în ceea ce priveşte modul de acumulare a resturilor fosile. Ţărmul lacului, fiind vorba de un lac intern, oscila sezonier prin regresiuni şi transgresiuni de mai mică sau mai mare amplitudine, în funcţie de precipitaţiile atmosferice mai bogate sau mai sărace şi periodic în funcţie de schimbarea climei. Cu prilejul regresiunilor, ma-

miferele din zona de țărm a golfului erau obligate să-și caute adăpătoarele mai spre interior, pe fîșii de nisipuri sau mîluri proaspăt părăsite de ape. Numai datorită unui astfel de nisip furător ne putem închipui cum s-au putut scufunda în întregime, prin greutatea lor, un număr de cîțiva elefanți meridionali, tineri și bătrîni, pe o zonă foarte restrînsă la Fîntîna lui Drăghici. Nu tot același lucru s-a întîmplat la Pietrișu. Smolnița nisipoasă de aici nu a putut conserva decît parțial scheletele unor copitate — cai și cerbi —, ale căror membre se găsesc aici în conexiune. Observațiile de teren au dus la concluzia că animalele respective, în drumul lor către locul de adăpat, au căzut pradă unui ochi de smolniță furătoare, în care s-au împotmolit de obicei numai pînă la burtă. Răcnetele de disperare în fața imposibilității de a se putea elibera, atrăgeau îndată carnivorele, care lichidau ceea ce rămăsese la suprafață. Acestea, mai ușoare, cu laba mai lată, s-au scufundat mai rar. Resturile lor fosile sînt mai degrabă rezultatul luptei dintre ele pe hoiturile copitatelor, iar prezența seriilor dentare este ușor de explicat, prin faptul că ele nu puteau fi roase. Aceasta este cauza că dintr-un număr atît de mare de indivizi scufundați nu găsim decît arareori vreun fragment de coastă sau vertebră. De aceste capcane naturale vor fi beneficiat și colectivele protoumane, care, în căutarea hranei, sustrăgeau părți importante din hoituri și le transportau în locuri ferite pentru un ospăț comun. O dovadă concludentă pentru susținerea acestei teze este aflarea la Pietrișu a unor unelte cu tipuri funcționale specifice dezmembrării hoiturilor.

Și la Grăunceanu depunerile geologice sînt reprezentate de mîluri fine și nisipuri cu granulație mică în stratificare orizontală, care nu reprezintă decît unele oscilații de nivel datorită schimbărilor climatice de durată sau sezoniere. În timp ce la Pietrișu și la Fîntîna lui Drăghici, cum am văzut, osemintele animalelor se găsesc în conexiune anatomică, la Grăunceanu oasele sînt sparte și fără conexiune. Nici un fenomen natural — acțiuni periglaciare, prăbușiri în prăpastie, efectul unor torenți sau valuri sau acumulare datorită carnivorelor — nu este în măsură să explice răspîndirea și gruparea acestor resturi fosile care pe o suprafață restrînsă grupează o asociație faunistică de peste 20 de specii. Ca număr de oase și indivizi predomină ecvideele și cervideele față de un procent mai mic de carnivore și altul și mai redus de proboscidieni tineri, rozătoare și primate. Ca și la Pietrișu, ne aflăm în fața unei asociații villafranchiene evoluate, orizontul geologic în care au fost descoperite fiind aproape la aceeași altitudine. O explicație a morții în acest loc a unor specii care nu puteau trăi împreună, carnivore și ierbivore, este greu de găsit, deci nu ne putem gîndi la o biocenoză, după cum tot atît de greu se poate admite aici o tanatocenoză, neexistînd nici cel mai slab temei pentru moartea lor aici. În acest sens pledează constatarea proporției extrem de slabe a vertebrelor și coastelor în raport cu oasele membrelor și cu cele craniene. Și aceasta nu poate fi pusă pe seama unei distrugeri prin corodare a unor asemenea oase mai puțin rezistente, întrucît ele există în bună stare de conservare, dar într-o proporție atît de mică, încît poate fi considerată neglijabilă.

Toate aceste constatări au fost pentru noi primele argumente care ne-au făcut să presupunem de la început că aici se aduceau, poate la un

ospăţ comun, doar părţile mai cărnoase sau mai preferate din hoiturile animalelor împotmolite întîmplător sau, poate, chiar hăituite anume în acest scop. Un alt argument care vine în favoarea ipotezei noastre este constatarea că serii de oase sînt sparte la ambele extremităţi în cazul unor femure de *Equus stenonis*, sparte numai la un capăt, în cazul humerusurilor, radiusurilor şi tibiilor. În fiecare caz este vorba de oase lungi , cu canalul medular larg. Aceste frecvente şi consecvente repetări ne-au dus la concluzia că ne aflăm în faţa unei acţiuni intenţionate — spargere pentru extragerea măduvei — , folosindu-se constant acelaşi procedeu pentru pătrunderea în canalul medular. După constatările anatomistului Vasile Gheţie, aceste oase au fost sparte :,,post-mortem, prin loviri care s-au aplicat asupra diafizelcr, osul fiind sprijinit pe cele două epifize . . . , sau prin loviri aplicate asupra extremităţii proximale a oaselor. Demn de remarcat că fracturile la aceste oase s-au produs prin izbirea extremităţii proximale de un corp dur, în timp ce extremitatea distală era ţinută în mînă".

Pentru o spargere intenţionată sînt tot atît de grăitoare şi urmele perfect vizibile pe un femur de *Equus stenonis*, plesnituri concentrice de la extremitate către interior, precum şi faptul că aceste plesnituri coincid perfect cu mărimea şi rotunjimea maselor condiliene ale unui capăt distal de femur, care, credem noi, a servit drept zdrobitor.

Dar, în afară de oasele sparte intenţionat pentru măduvă, noi am identificat aici şi unele serii de unelte de os aidoma cu acelea din peşterile de locuire ale australopitecilor din sudul Africii şi analoge cu unele ale sinantropilor de la Ciucutien. O perfectă similitudine, care ne înlesneşte înscrierea uneltelor de la Grăunceanu în forme cunoscute, şi anume :

— *Zdrobitoare*, din extremităţi distale cu porţiuni de diafiză, variabile ca lungime, din humerusuri de *Equus* şi *Cervus*.

— *Străpungătoare*, fie din jumătăţi distale tibiale, fie din jumătăţi proximale de canoane obişnuit de *Cervus*, ca şi radiusuri de *Equus*, păstrînd două treimi din extremitatea distală uşor de mînuit. În regiunea diafizară, ele prezintă ciopliri intenţionate prin lovituri precise, bine dirijate, care au dus la realizarea unor vîrfuri ascuţite.

— *Răzuitoare*. Unele tibii de *Equus* pe care se observă unele spărturi în lung, ca şi cîteva aşchii cu tăişul şlefuit, au putut fi folosite la jupuitul şi răzuitul pieilor.

— *Aşchii de os fosil*. În pătratul I al săpăturii din 1961 au apărut alăturate trei aşchii mari de os de *Elephas*, în jurul cărora se aflau o serie de spărturi mai mici. Una din aceste aşchii, avînd vîrful ascuţit şi o bază uşor de mînuit, a fost obţinută prin lovituri puternice, ale căror urme de desprindere concoidală dovedesc neîndoios că osul folosit ca materie primă pentru obţinerea acestei unelte era la data aceea complet mineralizat şi, ca atare, s-a potrivit la spargere şi la aşchiere aproape ca şi piatra. Pe una din aceste aşchii se vede clar negativul bulbului de percuţie şi chiar două valuri concentrice ale desprinderii concoidale.

Forme bine definite, care fac serie, ale uneltelor de os prezentate pe scurt în cele de mai sus ne obligă să constatăm că ne aflăm, fără tăgadă, în faţa unor forme intenţionate ale unor unelte de *uz permanent*.

În acelaşi complex al resturilor fosile, în amestec cu unelte de muncă lucrate din os, ne-au apărut şi două pietre de rîu rulate. Ţinînd seama de greutatea lor în raport cu stratul geologic nisipos-lutos, în care arareori se întîlnesc pietricele cu diametrul foarte mic, nu există nici o explicaţie a prezenţei lor, decît dacă ar fi fost aduse de o fiinţă inteligentă. De asemenea, în ultimul strat de călcare al hoardei de vînători prădători hoitari de la Grăunceanu, alcătuit din cîteva oase mari sparte, s-a descoperit o piatră de cuarţit vînăt, nerulată, a cărei prezenţă într-un strat de humă fină nu poate fi explicată decît tot ca un aport voit.

În legătură cu aceste descoperiri, sînt demne de luat în seamă consideraţiile geomorfologului Lucian Badea, care cunoaşte bine regiunea, făcînd amănunţite cercetări la faţa locului. Iată ce desprindem pe scurt din referatul său:

„O menţiune specială trebuie făcută faptului că nici unul dintre orizonturile din întreaga coloană stratigrafică din Valea Grăunceanului nu conţine granule a căror axă mare să depăşească 25 —26 mm. După dimensiunile lor maxime intră în categoria pietrişurilor mărunte. La aceasta trebuie să mai adăugăm că au un indice mare de tocire şi un grad mare de rulare (în scara V. A. Habakov gradul 3 —4) şi că sînt foarte rar diseminate în masa de nisipuri lutoase.

Mai curioasă este apariţia unei bucăţi de cuarţit aproape nerulată în orizontul 2 luto-nisipos (gradul 0 —1).

Calculînd indicele de tocire al celor doi bolovani găsiţi în orizontul 1 după formulele lui Cailleux, am obţinut 0,38 pentru bolovanul A şi 0,25 pentru bolovanul B. Aceasta arată că aceste fragmente n-au suportat un proces prea lung de transport pentru a ajunge la un indice de tocire cît mai mare şi apropiat de acela al granulelor din acest orizont, care au un indice de tocire ce variază între 0,40 şi 0,65. Nici diferenţa mare de dimensiuni (de 4 —5 ori la bolovanul A şi de 6 —7 ori la bolovanul B), nici diferenţa mare de volum şi greutate, nici gradul diferit de tocire dintre cele mai grosiere elemente din depozitul 1 şi cei doi bolovani nu arată un transport şi o depunere.

Înseamnă că cei doi bolovani au venit pe altă cale decît aceea a transportului fluvial prin care a venit întreg materialul din orizontul respectiv.

Referindu-ne la prezenţa bolovanului C în masa argiloasă de deasupra orizontului 1, problema provenienţei lui devine şi mai complicată: bolovanul C nu prezintă urme de rulare (gradul 0 —1) . . . (din care cauză nu i se poate calcula indicele de tocire).

Înseamnă deci că fragmentul de cuarţit C n-a fost antrenat într-un proces lung de transport şi prezenţa lui într-o masă argiloasă nu poate fi explicată pe calea normală a depunerii şi formării unui asemenea orizont.

Existînd o diferenţă prea mare între cele mai mari granule diseminate în masa orizonturilor 1, 2 şi 3 şi cele trei fragmente mari, prezenţa acestora nu poate fi explicată în condiţiile normale de formare a depozitelor descrise. De asemenea, se poate preciza că ansamblul condiţiilor de transport şi depunere a materialelor care formează cele două orizonturi

(1 și 2) nu permiteau transportul și depunerea unor elemente de tipul bolovanilor A, B și în special C".

Făcînd un raport în ceea ce privește greutatea celor două pietre din stratul de bază A = 270 g, B = 365 g cu pietricelele care au în medie abia 2 g, constatăm că prima este de 135 de ori și a doua de 182 de ori mai grea. Cît privește piatra de cuarțit nerulată C = 535 g, făcînd un raport între ea și rarele granule de nisip de numai 2—3 mm diametru, aceasta ne apare de cel puțin cîteva zeci de mii de ori mai grea.

Încheind cu prezentarea pe scurt a descoperirilor noastre de pe Valea lui Grăunceanu de la Bugiulești, noi credem că ne aflăm în fața unor forme primordiale de muncă omenească, moment în care folosirea obiectelor neprelucrate luate de-a dreptul din natură alături de obiecte-unelte cu un început de prelucrare marchează începutul activității omenești. Uneltele de os de la Bugiulești ne pot spune multe chiar dacă nu se poate spune că ele alcătuiau o cultură a osului în înțelesul osteodontocheratic, ca aceea din peșterile de locuire ale australopitecilor. Sîntem, fără îndoială, în prepaleolitic.

Constatăm o activitate intenționată de procurare a hranei, accentuată de o selecție a ei, lîngă care este prezentă, evident, preocuparea intenționată pentru obținerea și folosirea unor unelte într-o zonă în care piatra nu numai că nu era la îndemînă, dar nu se ajunsese încă la prelucrarea ei. Putem însă afirma că am surprins aici un moment cînd conviețuiesc formele primordiale — piatra necioplită — cu unealta de os prelucrată. Sîntem în faza de început a unei economii vînătorești cu trăsături prădalnice, vreme în care oamenii-maimuță „se mulțumeau —cum ne spune Nesturch —, să consume carnea animalelor bolnave sau moarte" și să „prindă animale mici cu locomoție lentă". Ne aflăm mai mult în fața unei hoarde de vînători prădători hoitari decît de vînători în accepția curentă a acestui termen.

Descoperirea de la Bugiulești se încadrează pe plan general în preocupările științifice cu privire la antropogeneză. În aceste preocupări fauna villafranchiană este în centrul atenției cercetătorilor, ea reprezentînd etapa crucială cînd prin muncă omul se smulge din animalitate. Depozitele faunistice din raionul Oltețu reprezintă astăzi cea mai bogată asociație faunistică villafranchiană descoperită în ultimul timp în țară. Prin poziția sa geografică, această zonă fosiliferă devine în clipa de față veriga de legătură între cele din Europa sud-vestică și Asia sud-estică.

Dacă ținem seama că într-unul din aceste complexe faunistice am aflat noi și cele mai vechi dovezi ale unor rudimente de muncă, înseamnă că azi ne aflăm în fața unor sarcini importante științifice : aflarea celui care a făurit aceste unelte. În sprijinul tezei noastre vine și descoperirea senzațională făcută anul trecut la nord de lacul Ciad în Sahara, la o latitudine nordică de peste 15°, care dintr-o dată dă cu totul o altă înțelegere asupra răspîndirii geografice a australopitecinelor. E un salt neașteptat în spațiu al australopitecilor, un salt care cu pași grăbiți va trece cît de curînd de țărmurile Mediteranei în Europa.

Descoperirile de la Grăunceanu întăresc din plin această ipoteză.

★

Ne vom opri pe scurt şi asupra datelor noi cîştigate recent în problema paleoliticului nostru de sfîrşit şi începuturile neoliticului.

Considerînd cunoscute descoperirile epipaleolitice, azilianul de la Băile Herculane şi swiderianul de la Scaune-Ceahlău, precum şi unele repetate şi neizbutite încercări de a susţine existenţa unei aşa-zise epoci mezolitice la noi şi chiar a unui neolitic preceramic acolo unde el nu avea ce căuta, ne vom referi doar la noile descoperiri ale sectorului paleolitic privind prezenţa tardenoasianului în Romînia.

Tardenoasianul urma să-l aflăm acolo unde erau cunoscute formele geometrice caracteristice lui, cum ar fi de pildă trapezul. Această formă comună multor culturi, avînd o uriaşă răspîndire geografică şi o durată destul de mare în timp, luată izolat nu are a ne spune prea mult. Spre sud trapezul este prezent în neoliticul preceramic de la Argissa şi în epipaleoliticul de la Crvena Stijena. În răsărit are o întinsă arie în sudul U.R.S.S., cunoscut sub numele de tardenoasianul pontic sau estic, iar în centrul Europei, destul de aproape de noi, cunoaştem un tardenoasian central-european periferic.

Primele trapeze tipice mai vechi s-au descoperit la Cremenea şi Gîlma în kostenkianul de sfîrşit puternic microlitizat şi neolitizat care pătrunde tîrziu în holocen. De asemenea, unele forme geometrice — trapezul şi semiluna — sînt frecvente şi în neoliticul nostru timpuriu, în culturile Vinča (faza veche)liniară şi în fazele timpurii ale Boianului (Bolintineanu —Giuleşti). Cunoscută fiind această contemporaneitate bine stabilită stratigrafic în locurile amintite, sectorul paleolitic a înţeles să facă cercetări în majoritatea locurilor în care s-a semnalat descoperirea unor forme geometrice la suprafaţă, cercetări care au adus după sine şi necesitatea executării unor sondaje în scopul precizării poziţiei stratigrafice a acestora. Urma să aflăm dacă în partea de est a ţării, în dreptul ariei de răspîndire a tardenoasianului estic, şi în nord-vestul ţării pe dunele din regiunea Maramureş, regiune mai apropiată de zona geografică a tardenoasianului central-european, vom putea găsi unele probabile infiltraţii ale acestor culturi.

Prezenţa tardenoasianului pontic o şi postulasem pentru Moldova în urma descoperirilor de la Grebeniki din jurul Benderului în 1957. Postulasem un tardenoasian întîrziat, într-o formă neolitizată, ipoteză care urma să fie verificată, punînd problema posibilităţii unei contemporaneităţi a industriei microlitice de aici cu unele fragmente ceramice neornamentate care ar putea fi atribuite unui neolitic timpuriu, socotind această descoperire ca aparţinînd unui „facies mai mult decît sigur, neolitic timpuriu, care trebuie neapărat urmărit şi la noi pe dunele din sudul Moldovei”. De asemenea, prin cercetări personale pe dunele din Maramureş am constatat o intensă locuire a purtătorilor unor culturi neolitice timpurii care foloseau din plin microlite geometrice de obsidiană.

Tardenoasianul estic. Datorită cercetărilor de teren ale lui N. Zaharia din Iaşi, se cunoşteau mai demult la Erbiceni (rn. Hîrlău, reg. Iaşi) prezenţa cîtorva microlite : lame, răzuşe şi trapeze. Cum acestea fuseseră culese din pămîntul de azvîrlitură al unui şanţ, împreună cu unele fragmente neolitice timpurii atipice pentru a verifica situaţia stratigrafică a uneltelor

microlitice față de ceramica neolitică timpurie, sectorul paleolitic a efectuat un prim sondaj în 1960, ale cărui rezultate ne-au îndreptățit să extindem săpătura în anii următori.

Ca situație geografică sîntem în albia majoră a Bahluiului. Stratigrafic, în partea superioară avem un strat de pămînt negru vegetal compact, gros de 0,60 —0,65 m, cu slabe urme de locuire cucuteniană, care suprapune un strat negru-cenușiu mai afînat, cu pete calcaroase de circa 0,20 —0,25 m, în care au apărut o serie de fragmente ceramice lucrate dintr-o pastă primitivă lipsite de decor și fără vreun profil caracteristic.

Imediat sub acest strat, între 0,90 —1 m și 1,45 m, fără a putea vorbi de un strat despărțitor steril, urmează un strat gălbui-roșcat cu o nuanță mai deschisă spre bază, cuprinzînd mărunte concrețiuni calcaroase și microlite. O lamă cu teșitura dreaptă, cîteva răzușe circulare și un scob trădează persistența unor forme paleolitice kostenkian-finale, o răzușă pentagonală și cîteva trapeze amintesc tardenoasianul estic.

Tardenoasianul central-european. În urma unor semnalări că pe dunele de la Berea-Ciumești se descoperă frecvent unelte microlitice de obsidiană, dintre care nu lipsesc nici forme geometrice ca trapezul, încă din 1956 am cercetat o colecție particulară la Valea lui Mihai în care se aflau cîteva asemenea microlite provenite de aici, postulînd posibilitatea existenței unui neolitic preceramic, precum și colecția unui cercetător local. Iuliu Kovács, unde am putut vedea de asemenea numeroase unelte microlitice, majoritatea lucrate din obsidiană, între care și unele forme geometrice.

Sondajul executat într-una din așezările mai bogate în microlite geometrice la Berea, a dus la descoperirea unui facies neolitic timpuriu cu ceramică liniară est-slovacă, în asociere cu unelte microlitice lucrate în majoritate zdrobitoare din obsidiană neagră de Tokai.

Al. Păunescu subliniază totuși în această cultură prezența a numeroase microlite de obsidiană identice culturii ceramicii liniare cu capete de note muzicale, fapt care ne dă dreptul de a afirma că ele sînt un aport al liniarului central-european, dezvoltat pe baze tardenoasiene, și nu un aport al Crișului, care nu cunoaște o industrie microlitică atît de bogată.

Concluzia este că un neolitic timpuriu central-european dezvoltat pe baza unui tardenoasian epipaleolitic de sfîrșit a pătruns pînă în această regiune de dune.

Săpăturile efectuate în 1961, în punctul Ciumești II-Pășune au dus la descoperirea unei serii de microlite lucrate din alte roci silicioase, obsidiana ocupînd o proporție mult mai mică, 40⁰/₀ față de aproape 90% din așezarea neolitică de la Berea. Situația stratigrafică este clară. La suprafață avem un nisip negru-cenușiu bogat în humus, grosimea stratului oscilînd între 0,10 și 0,13 m. Mai jos urmează un strat de nisip gălbui, gros de 0,10 —0,16 m. În aceste straturi superioare au apărut cîteva resturi ceramice din neolitic, bronz și feudal timpuriu. Urmează apoi în adîncime un strat de nisip alb-gălbui, curat, steril arheologic, gros de 0,20 —0,25 m.

Între adîncimile de 0,45 și 1 m, într-un strat de nisip cafeniu-închis, în partea de bază mai deschis și cu unele începuturi de concreționare neregulată datorită acumulărilor oxizilor de fier, s-au descoperit unelte micro-

litice lucrate din cremene brună, roșie etc. în proporție de 55 % și din gresie glauconitică și cuarțit — 5 %. E de notat că acest strat de cultură este necontaminat de ceramică. Ca forme mai importante găsim microlame cu latura teșită abrupt, lame trunchiate drept sau pieziș, trapeze cu laturile neparalele drepte sau concave, microtriunghiuri, răzușe și altele.

S-au descoperit doar cîteva resturi osoase foarte prost conservate.

Făcînd o comparație între descoperirea de la Ciumești și neoliticul timpuriu de la Berea, observăm o puternică schimbare în folosirea materiei prime, obsidiana făcînd un salt puternic de la 40 % la Ciumești la 90 % la Berea. În ce privește formele, în neoliticul ceramic de la Berea dispar trapezul cu laturile neparalele concave, triunghiul și scobul, iar proporția răzușelor scade vertiginos în favoarea lamelor retușate.

O paralelă între tardenoasianul vestic și cel estic ne arată următoarele asemănări : a) proporția foarte redusă a scoburilor ; b) microlame cu latura teșită drept ; c) răzușe circulare. În schimb, putem vorbi de următoarele deosebiri : a) în vreme ce la Erbiceni toate trapezele sînt cu laturile neparalele drepte, mai mult sau mai puțin deschise, la Ciumești — II Pășune sînt prezente și trapezele cu laturile neparalele concave ; b) la Erbiceni nu apare nici un triunghi scalen, formă prezentă la Ciumești. Determinările paleontologice asupra cochiliilor de melci ne arată la Erbiceni pe *Cepaea vindobonensis* în forme mai mici ca cele actuale, fapt care denotă o fază climatică aridă (determinări Al. V. Grossu). Resturile oaselor de mamifere par a aparține mistrețului, căprioarei, oii și boului la Erbiceni și cerbului, oii, caprei și boului la Ciumești — II Pășune (determinări S. Bökönyi — Budapesta).

Faptul că la Erbiceni se folosește silexul de Prut, iar la Ciumești apare obsidiana reprezintă după noi argumente care arată, fără îndoială, direcțiile de unde au venit aceste cete în migrație, care, în căutare de locuri mai prielnice traiului, trecuseră pragul epipaleoliticului spre una din noile forme de viață neolitice, domesticirea vitelor.

Deși descoperite izolat, în stratigrafie spațială, pînă la noi cercetări socotim că în nord-vestul țării tardenoasianul neolitic aceramic de la Ciumești este urmat imediat de neoliticul ceramic timpuriu — liniarul est-slovac — de la Berea.

Mult mai strînsă apare stratigrafia de la Erbiceni, unde tardenoasianul neolitic aceramic intră în partea lui superioară în contact cu ceramica. Din nefericire, materialul ceramic e prea puțin și necaracteristic pentru o încadrare culturală.

Ca ipoteză de lucru credem că aceste cete tardenoasiene pătrund la noi în țară dinspre est și nord-vest, vreme în care primele valuri neolitice ceramice venite din sud puseseră deja piciorul în partea de miazăzi a țării, iar pe văile intramontane mai dăinuia paleoliticul de sfîrșit ; kostenkianul la Dîrțu, Gîlma și Cremenea și aurignacianul mijlociu întîrziat de la Lapoș.

După cum se știe, cercetările noastre anterioare ne-au arătat clar că spre sfîrșitul paleoliticului pămîntul țării noastre era deja compartimentat în cîteva zone culturale distincte. În nord-estul țării și cu unele pătrunderi prin pasurile Carpaților în Țara Bîrsei și a Oașului domnea kostenkianul

final, în vreme ce sudul țării era acoperit de un aurignacian mijlociu întîrziat neafectat de influența kostenkiană, iar în Banat se dezvolta un aurignacian cu forme microlitice, iarăși fără nici o urmă de influență kostenkiană.

Știm apoi că azilianul de la Băile Herculane, ca și swiderianul de la Scaune nu au fost aflate stratigrafic într-o strînsă succesiune cronologică cu alte culturi mai vechi sau mai noi.

Azilianul, ca și swiderianul și tardenoasianul estic sau central-european nu au nici un fel de legătură cu unele culturi locale mai vechi. Nici la Erbiceni, nici la Ciumești nu s-au descoperit la bază ceva mai vechi.

Aceste situații sînt destul de grăitoare pentru a demonstra că avem de-a face cu unele cete în migrație care, în înaintarea lor firavă, se fereau poate de băștinași, cultura lor deosebită și superioară fiind ca atare contemporană cu unele culturi locale mai vechi care încă dăinuiau.

Azilianul de la Băile Herculane, swiderianul de la Scaune, ca și tardenoasianul de la Erbiceni și Ciumești rămîn totuși niște enigme în ceea ce privește încadrarea lor cronologică față de alte culturi contemporane.

În schimb, la Dîrțu putem vorbi de o simbioză. Pe fondul kostenkian final care pătrunde în holocen în forme aproape neschimbate se grefează un neolitic timpuriu care vine cu ceramica primitivă, cu piatra șlefuită, rîșnița și tipul de locuință-bordei. Sîntem, fără îndoială, în fața unui prim val Criș.

Același lucru se petrece la Gîlma, unde apare în schimb un neolitic timpuriu care cunoaște trapezul.

Spațial aceste culturi se pot înscrie în unele arii geografice precise. Azilianul are sigur legături cu sud-vestul, aria swiderianului coboară pînă la latitudinea Ceahlăului, iar ariile tardenoasiene întîrziate în început de neolitizare se lărgesc considerabil, punînd piciorul și în Moldova, și Maramureș și, de ce n-am spune-o de pe acum, sîntem pe urmele lui și în Cîmpia Romînă. Greutatea cea mare este să stabilim relațiile dintre ele în timp. Practic constatăm deocamdată o circulație a acestor grupe umane, o intensă vehiculare de culturi pe care nu le-am găsit suprapuse și doar arareori interferate.

Ce ar trebui noi să aflăm? Între care dintre aceste culturi neolitice și paleoliticul nostru de sfîrșit este vreo legătură și care anume? Cum se eșalonează ele cronologic și, dacă sînt venite, în ce mediu arheologic pătrund? Direcțiile dincotro vin și mai ales aportul lor în noua cultură, neolitică.

Prezentînd pe scurt aceste noi descoperiri însoțite numai de unele comentarii provizorii, socotim că nimănui nu i-a scăpat importanța lor și că cercetările în această direcție trebuie continuate.

În astfel de situație, insistăm asupra necesității unor cercetări și săpături mai întinse în locurile cu descoperiri tardenoasiene, pentru a se obține un material arheologic și paleontologic mai bogat și a se descoperi unele asemenea straturi de cultură într-o situație stratigrafică mai strînsă.

Ne aflăm în fața unor descoperiri-cheie în problema paleoliticului de sfîrșit și a începuturilor neoliticului nostru și departe de noi gîndul că

lămuririle ce am adus sînt întru totul satisfăcătoare. De aceea este necesar să se facă cercetări complexe de verificare în toate aceste aşezări. Pe lîngă arheologi să fie prezenţi geologul, geomorfologul, paleontologul şi paleoclimatologul. Este necesar să se execute sondaje restrînse, încheindu-se protocoalele respective asupra celor constatate, incluzîndu-se şi opiniile separate, motivate, ale acelora care nu sînt de acord cu observaţiile de teren. În sfîrşit, trebuie să se reţină, în afară de dovezile arheologice, toate materialele care urmează să fie date la analize şi determinări, materiale ce ar înlesni înţelegerea problemei.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR

НОВЫЕ ДАННЫЕ В СВЯЗИ С ИЗУЧЕНИЕМ НАЧАЛА И КОНЦА ПАЛЕОЛИТА РУМЫНИИ

РЕЗЮМЕ

Ввиду того, что в Европе отсутствовала галечная культура, а в Румынии древнейшим изученным периодом является средний палеолит, автор приступил к изучению и исследованию раннего палеолита. Картография мест находки ископаемых останков плиоплейстоценских хоботных, как и ряд данных геологического порядка позволили выявить палеографическую конфигурацию Гетского озера, этого огромного резервуара тепла. При этом автор особое внимание уделяет установлению границ дельт больших рек (Дуная, Олта, Жиу) и главных заливов северного побережья озера в эоплейстоцене. Изобилие пищи (флоры и фауны) в этой прибрежной зоне озера, находящегося под влиянием Средиземного моря, по-видимому, привлекло сюда и коллективы предшественников человека. Предположение вполне подтвердилось находкой следов галечной культуры в долине Дыржова (Слатина), в Фэрпэшеле (Каракал) и затем открытиями и Будужулешти-Олтец.

В междуречье Жиу и Олта, на берегах большого залива эпохи эоплейстоцена, до сих пор были вскрыты несколько пунктов с ископаемыми. Некоторые из них являются местами естественного погружения, в которых целые или фрагментарные костяки животных находятся в анатомической связи. Один пункт с ископаемыми останками свидетельствуют об обитании стада охотников-хищников, питавшихся падалью, эпохи человека-обезьяны, хронологически восходящей —судя по ассоциации животных — к развитому периоду Вильфранш. По количеству костей и особей преобладают коньи и оленьи, отмечается меньший процент плотоядных и еще меньший молодых хоботных, ископаемых приматов и грызунов. Огромное большинство костей лишено анатомических связей и разбито способом, свидетельствующим о намерении извлечь костный мозг.

Среди разбитых костей обнаружен целый ряд предшествующих галечной культуре орудий труда, а также оружия, дифференцированные типы которых составляют серии: дубины для разбивания, проколки-кинжалы, многочисленные зубила и даже несколько попыток оттесывания орудий из костей. В этом же слое обнаружили и обкатанные водой разные гальки, которые автор считает сознательно сюда занесенными.

Вышеуказанные находки позволяют с несомненностью утверждать, что речь идет о намеренной деятельности по добыванию мясной пищи, об ее отборе и использовании при помощи обиходных орудий (образующих серии и представляющих разительные аналогии с находками в слоях с костями австралопитеков из Южной Африки), а также при помощи естественных камней, представляющих собой первобытные формы использования необработанного камня в естественном виде. Речь идет о начальной стадии выхода человека из животного состояния, о хищническом хозяйстве, когда человек-обезьяна главным образом поедал мясо падали и некоторых животных, которые были для него легкой добычей.

В Ербичени в отложениях главного русла реки Бахлуй был вскрыт слой с микролитами, геометрическими формами и редкими костными останками млекопитающих. Слой перекрывается неясными следами ранненеолитического обитания с атипической керамикой.

В Чумешти (II-Пэшуне) в отложениях песчаной дюны обнаружили следы микролитической культуры. Отмечаются три геометрические формы: трапеция, полумесяц и треугольник. Археологически ненасыщенный слой отделяет горизонт с микролитами от дерна.

Палеонтологический материал, по-видимому, обосновывает существование некоторых домашних животных. Автор считает, что в Молдове речь идет о проникновении восточно-тарденуазской культуры, а в Марамуреше — о распространении центрально-европейской тарденуазской культуры, не соприкоснувшейся на своем пути с культурой неолитической керамики.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LE COMMENCEMENT ET LA FIN DU PALÉOLITHIQUE EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Etant donné que la « pebble culture » était inconnue en Europe et qu'en Roumanie on ne connaissait rien de plus ancien que le mésopaléolithique, nous avons commencé une série de recherches afin de mettre au jour le paléolithique ancien dans notre pays. Nous avons établi la configuration paléogéographique du lac gète, immense réservoir de chaleur, en dressant la carte des lieux où ont été découverts des restes fossiles de

proboscidiens plio-pléistocènes, en s'étayant également d'une série de données d'ordre géologique. Nos recherches ont porté tout spécialement sur les régions de delta des grandes rivières (le Danube, l'Olt et le Jiu) et des principaux golfes de la rive nord du lac dans le éopleistocène, où l'abondance de nourriture (flore et faune) de cette zone de la rive du lac, soumise à l'influence méditerranéenne, a dû certainement attirer des collectifs de proto-humains. Notre présomption a été d'ailleurs tout à fait confirmée par la découverte de la « pebble-culture » dans la vallée de Dîrjov (Slatina), à Fărcaşele (Caracal) et ensuite par les découvertes de Bugiuleşti-Olteţ.

Sur les rives d'un large golfe éopléistocène, situé entre le Jiu et l'Olt, on a découvert jusqu'à présent plusieurs endroits fossillifères, dont quelques-uns étaient d'anciens lieux vaseux de submersion naturelle, où l'on a trouvé des squelettes d'animaux, ayant gardé, entièrement ou partiellement, leur connexion anatomique. Un autre endroit fossillifère, « Valea lui Grăunceanu », à Bugiuleşti, représenterait, selon nous, un habitat d'une horde de chasseurs pillards du temps de l'homme-singe, se nourrissant de charognes, situé du point de vue chronologique, en tenant compte de l'association faunistique, dans le villafranchien évolué.

D'après le nombre des os et individus on peut conclure de la prédominance des *Equidae* et des *Cervidae*, à côté d'un moindre pourcentage de carnivores et d'un autre encore plus réduit de jeunes proboscidiens, rongeurs et de primates fossilles. Les os, en majeure partie, ne gardent pas leur connexion anatomique ; par contre, ils sont cassés tous par un même procédé, qui par sa répétition, démontre l'intention d'en extraire la moelle. Parmi ces os cassés on y trouve une riche série d'armes et outils, précédant la « pebble culture », à fonctions bien déterminés : pilons-massues, perçoirs-poignards, de nombreux burins, et même quelques ébauches d'outils, réalisés par la taille des os préfossillisés. Dans la même couche on a découvert des pierres roulées que nous considérons apportées volontairement.

Ces découvertes justifient notre opinion selon laquelle il s'agit, sans aucun doute, d'une activité consciente à l'intention de se procurer et de sélectionner la nourriture, à l'aide d'outils à emploi permanent, faisant série, et qui présente des surprenantes analogies avec ceux découverts dans les couches à ossements d'*Australopitecus*, au sud de l'Afrique. En même temps, les pierres roulées représentent les formes primordiales de l'usage de la pierre telle quelle, non encore façonnée. Nous sommes dans la phase initiale du détachement de l'homme de l'animalité ; l'homme-singe se nourrit surtout de viande provenant des charognes et des animaux facile à attraper. Nous avons donc à faire à une économie pillarde.

A Erbiceni on a découvert, dans le lit majeur du Bahlui, une couche à microlithes et formes géométriques contenant aussi de rares restes d'ossements de mammifères. A cette couche se trouve superposée un vague habitat néolithique ancien à céramique atypique.

A Ciumești (au lieudit «Il-Pășune»), dans des dépôts de dunes, on a découvert une civilisation microlithique, dans laquelle on rencontre trois formes géométriques : le trapèze, le croissant et le triangle. Une couche stérile sépare ce niveau à microlithes du sol végétal.

Le matériel paléontologique paraît attester la présence de certains animaux domestiques. L'auteur suppose qu'en Moldavie nous avons affaire à une pénétration du tardenoisien de l'Est, tandis qu'en Maramureș il s'agit d'une expansion du tardenoisien central-européen sans aucune connexion avec le néolithique à céramique.

CU PRIVIRE LA PERIOADA DE SFÎRŞIT A EPIPALEOLITICULUI ÎN NORD-VESTUL ŞI NORD-ESTUL ROMÎNIEI ŞI UNELE PERSISTENŢE ALE LUI ÎN NEOLITICUL VECHI

Descoperirea în ultimii ani a unor bogate aşezări cu microlite şi forme geometrice ne permite să aruncăm o scurtă privire asupra modului în care au evoluat populaţiile tardenoasiene din regiunea de nord a ţării noastre în perioada de sfîrşit a epipaleoliticului.

Încă din 1957 C. S. Nicolăescu-Plopşor, cercetînd materialul microlitic de obsidiană cules de pe duna de la Galoşpetreu (rn. Marghita, reg. Crişana), ajungea la concluzia că ne-am putea afla în faţa unei industrii microlitice preceramice [1]. Doi ani mai tîrziu, acelaşi cercetător, studiind bogata colecţie Iuliu Kovács (aflată în prezent la Muzeul regional Maramureş), descoperea un interesant material ceramic neolitic, precum şi numeroase microlite de obsidiană adunate de pe dunele situate pe teritoriul comunei Ciumeşti (rn. Carei Mari, reg. Maramureş). De asemenea, cam în aceeaşi vreme, N. Zaharia găsea la Erbiceni (rn. Hîrlău, reg. Iaşi), cu ocazia unor cercetări de suprafaţă, mai multe piese mărunte de silex, printre care şi cîteva forme geometrice [2]. Cercetările întreprinse în 1961 în aşezarea Ripiceni-Izvor (rn. Săveni, reg. Suceava) au dus şi ele la descoperirea unor numeroase microlite de silex.

Apariţia în nord-vestul şi nord-estul ţării a unor microlite de silex sau obsidiană a impus cercetarea metodică a aşezărilor în care ele s-au găsit spre a se preciza raportul stratigrafic dintre acestea şi ceramica neolitică. În acest scop s-au efectuat, sub conducerea lui C. S. Nicolăescu-Plopşor, săpături întinse, precum şi unele sondaje de verificare. Astfel,

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Elena Kovacs, *Cercetările paleolitice din regiunea Baia Mare*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 40 ; actualmente fosta colecţie de la Valea lui Mihai se găseşte la Muzeul regional Crişana.

[2] N. Zaharia, *Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate în anii 1952 şi 1957*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 28–30.

S.C.I.V., tomul 15, nr. 3, p. 321 – 336

pe nisipurile de la Ciumeşti, localitate situată în partea de nord-vest a Transilvaniei [3], s-au executat mai multe sondaje, iar în regiunea de nord-est a Moldovei s-au întreprins cercetări mai ample atît la Erbiceni [4] cît şi în marea aşezare de la Ripiceni-Izvor [5].

Vom căuta să prezentăm succint rezultatele cercetărilor din cele trei aşezări Ciumeşti-Erbiceni-Ripiceni şi să discutăm în acelaşi timp importanţa pe care o au aceste descoperiri pentru cunoaşterea perioadei de sfîrşit a epipaleoliticului. În aşezarea de dună de la Ciumeşti (punctul II-Păşune), distrusă aproape în întregime datorită exploatării nisipului, s-a descoperit un bogat strat cu microlite, gros de circa 0,60 m, situat stratigrafic între două depuneri sterile (fig. 1). La Erbiceni stratul tardenoasian are o grosime de circa 0,50 —0,55 m şi se găseşte sub o săracă locuire neolitică, probabil veche, din care s-au cules puţine fragmente ceramice atipice (fig. 1). Întinsa şi bogata depunere de locuire tardenoasiană de la Ripiceni-Izvor, a cărei grosime este de circa 0,70 m, este cuprinsă stratigrafic la partea superioară de un strat postpaleolitic, iar la cea inferioară de un strat gravettian final (fig. 1).

Materialul litic adunat din cele trei aşezări amintite este tipic tardenoasian (fig. 2, 3 şi 4). S-au descoperit foarte numeroase lame neretuşate (78 —86%) în cea mai mare parte fragmentare, în schimb au apărut puţine lame retuşate (cu retuşe oblice), lame cu latura teşită abrupt (tip *à bord abattu*), vîrfuri de tip „La Gravette”, (Erbiceni, Ripiceni), lame trunchiate şi retuşate, lame cu scobitură mică sau largă, străpungătoare pe lame (Erbiceni, Ripiceni), burine de unghi fie pe spărtură, fie pe trunchiere retuşată, simple sau chiar duble. Gratoarele apar în general într-o proporţie mai mare (circa 7,13 —9,56%) în comparaţie cu celelalte tipuri de unelte. Ele sînt lucrate mai mult pe aşchii ovale decît pe lame şi au în marea lor majoritate partea activă convexă. Mai rare sînt însă formele rotunde sau duble (Ciumeşti, Ripiceni). La Erbiceni este prezent şi gratoarul pentagonal. Cîteva răzuitoare pe aşchii (Erbiceni, Ripiceni) au retuşe mari oblice. Piesele geometrice — forme specifice culturii tardenoasiene — sînt reprezentate în primul rînd prin trapeze, fie regulate (isoscele), înalte (Erbiceni, Ripiceni), cu laturile neparalelele pronunţat concave (Ciumeşti, Erbiceni) sau cu baza mică scobită concav şi retuşată, fie neregulate, ca la Ripiceni. Două triunghiuri mici scalene, fragmentare, sînt forme specifice numai pentru aşezarea de la Ciumeşti. De asemenea, două semilune descoperite la Ciumeşti şi Ripiceni au baza dreaptă şi partea arcuită perfect retuşată. În afară de aceste forme, la Ciumeşti a apărut un vîrf microlitic cu o mică proeminenţă şi retuşat abrupt (tip *à gibbosité*); la Erbiceni, trei vîrfuri mici : unul cu o latură arcuită retuşată parţial, asemănător tipului azilian, altul apropiat oarecum tipului de vîrf tardenoasian, cu baza uşor concavă retuşată, precum şi un vîrf triun-

[3] Săpăturile de la Ciumeşti (punctul II-Păşune) cuprind o suprafaţă de 30 m², iar cele de la Berea-Ciumeşti (punctele Berea I = 76,60 m², Berea IX = 10 m², Berea XVI = 10 m²) ating 96,50 m².

[4] Săpăturile de la Erbiceni însumează o suprafaţă de 241,09 m².

[5] Săpăturile de la Ripiceni cuprind o suprafaţă de circa 1 600 m² (ne referim la suprafaţa în care au apărut urme de locuire tardenoasiană).

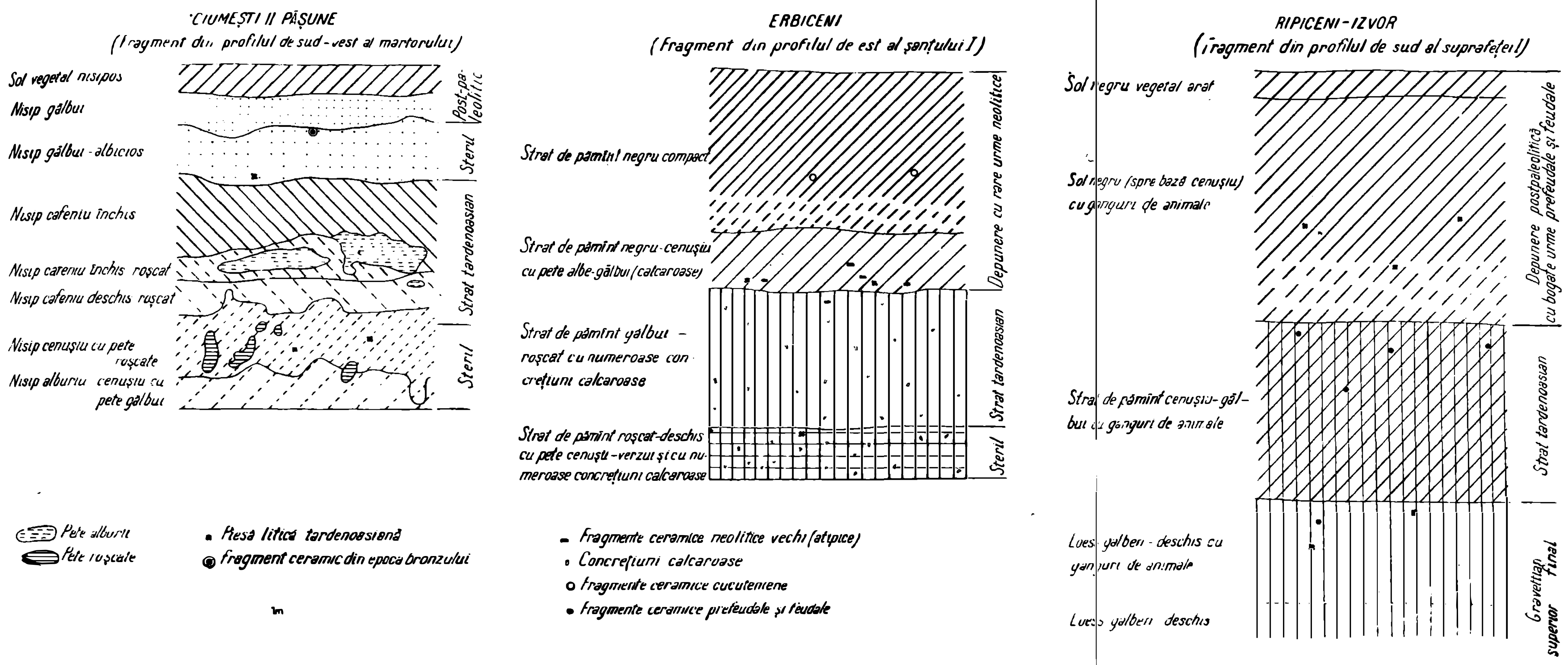

Fig. 1.— Fragmente de profile din așezările Ciumești (II-Păşune), Erbiceni, Ripiceni.

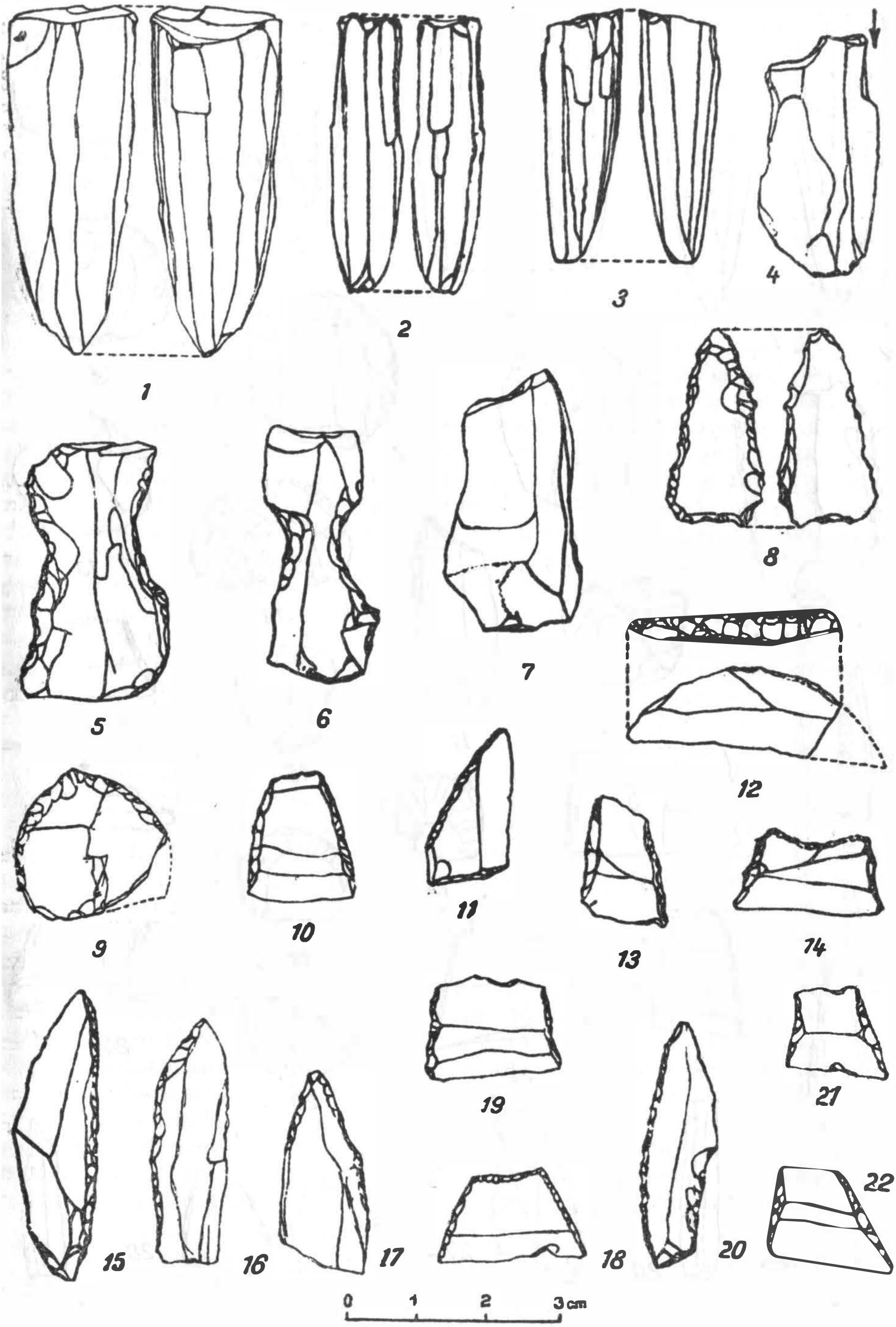

Fig. 2. — *Ripiceni — Izvor.* Piese de silex tardenoasiene.

1–3, nuclee fusiforme; 4,7, burine de unghi pe trunchiere oblică retușată; 5, 6, lame cu dublă scobitură retușată; 8, vîrf triunghiular cu marginile retușate, asemănător tipului tardenoasian; 9, gratoar microlitic; 10, 11, 13, 14, 18, 19, 21, 22, trapeze; 12, semilună fragmentară; 15, 16, 20, vîrfuri cu retușe abrupte (tip „La Gravette"); 17, străpungător pe lamă fragmentară.

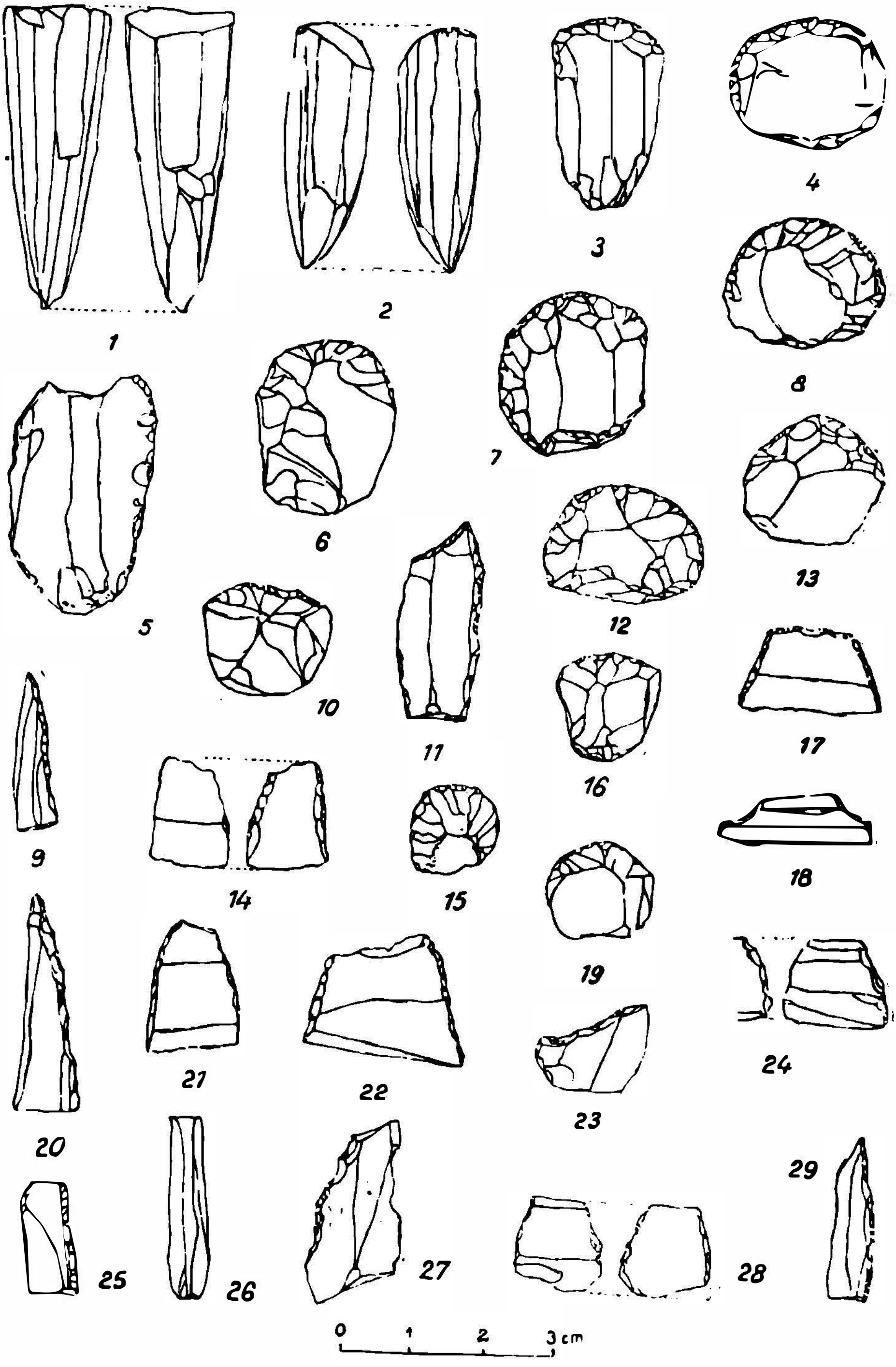

Fig. 3. – *Erbiceni*. Piese de silex tardenoasiene.

1, 2, nuclee fusiforme; 3, 4, 6–8, 10, 12, 13, 15, 16, 19, gratoare microlitice; 5, lamă trunchiată concav şi retuşată; 29, vîrf „La Gravette" cu baza trunchiată drept şi retuşată; 11, lamă cu vîrf retuşat, folosită ca străpungător; 14, 17, 18, 21, 22, 24, 28, trapeze; 9, 20, vîrfuri „La Gravette"; 23, lamă trunchiată oblic şi retuşată; 27, lamă fragmentară cu o latură fin denticulată; 26, lamă neretuşată; 25, lamă microlitică cu latura teşită abrupt (tip à *bord abattu*).

ghiular cu baza pronunţat concavă, prezentînd pe ambele suprafeţe retuşe fine numai pe margini; în sfîrşit, la Ripiceni, două vîrfuri mici asemănătoare formelor tardenoasiene triunghiulare (unul întreg şi altul fragmentar), cu retuşe abrupte pe toate laturile, precum şi cîteva lame denticulate. Demnă de relevat este şi descoperirea în complexul tardenoasian de la Ripiceni [6] a unui topor primitiv pe aşchie masivă (lungime = 10,5 cm), cu tăişul lat şi oblic şi muchia mai îngustă, dar groasă avînd pe una din suprafeţe desprinderi neregulate. Acest tip de topor lucrat dintr-un silex alburiu mat reprezintă o formă primitivă care se încadrează în tipul de topor campignian vechi. Nu este exclus ca această unealtă să provină din marile ateliere de prelucrare campigniene (Naslavcea, Restev-Ataki) din regiunea Nistrului superior. Descoperirea unui asemenea topor în complexul tardenoasian demonstrează contemporaneitatea cel puţin parţială care a existat în anumite zone între cele două culturi campigniană veche — facies cu unelte de mărime mijlocie şi mare, pe de o parte — şi tardenoasiană — facies microlitic, pe de altă parte. Nucleele descoperite în cele trei aşezări sînt relativ puţine. Cele cîteva găsite la Ciumeşti au o formă prismatică, conică şi neregulată. În schimb, nucleele de la Erbiceni şi Ripiceni sînt ceva mai numeroase şi au forme prismatice, conice, cilindrice şi fusiforme. În special pe acestea din urmă se observă negativele desprinderilor de lame microlite subţiri şi zvelte. Interesant de subliniat este faptul că nici una din aşezările tardenoasiene descoperite pe teritoriul ţării noastre n-a oferit microburine.

Materia primă folosită pentru prelucrarea uneltelor este reprezentată de diferite roci. La Ciumeşti se folosea obsidiană de culoare cenuşie închisă sau deschisă (40%), silexul de diferite nuanţe (brun-roşu etc.) (55%) şi în mică măsură gresia glauconitică silicifiată şi cuarţitul alburiu (ambele în proporţie de 5%). În ceea ce priveşte obsidiana, trebuie să subliniem faptul că în aşezările mai tîrzii, neolitice de la Berea-Ciumeşti, ea apare într-o proporţie mult mai mare, atingînd circa 90%. De unde era adusă această rocă vulcanică e greu de spus. Nu ar fi exclus ca ea să provină din regiunea lanţului muntos Presov-Tokai, regiune care după St. Jansák reprezintă centrul ce a aprovizionat cu materie primă tot bazinul Dunării. La Erbiceni şi Ripiceni-Izvor se folosea în cea mai mare cantitate silexul de bună calitate adunat din prundişurile Prutului. Silexul de la Erbiceni are în special o nuanţă albăstruie şi o patină alburie. Cel de la Ripiceni, datorită stratului în care a zăcut, este de obicei de culoare alburie, vineţie sau neagră lucioasă. În foarte mică măsură se folosea în aceste două aşezări şi gresia glauconitică; la Erbiceni s-au găsit şi cîteva piese din şist negru. Atît la Ripiceni, cît şi la Erbiceni s-au descoperit un număr foarte mic de unelte (1,40—1,50%), îndeosebi lame, din silex alburiu mat. Credem că asemenea piese provin aici prin relaţii de schimb

[6] O bogată locuire campigniană veche a fost descoperită în ultimii ani la Lapoş, punctul Poiana Roman (rn. Mizil, reg. Ploieşti). Acest strat campignian se situează stratigrafic sub un altul tardenoasian dezvoltat. (Vezi Fl. Mogoşanu şi M. Bitiri, *Asupra prezenţei campignianului în Romînia*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 215—224; Fl. Mogoşanu, *Şantierul de la Lapoş*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 145—150; N. N. Moroşan, în *ARMSI*, Bucureşti, seria a III-a, t. VI, 1929, mem. I, p. 1—14.)

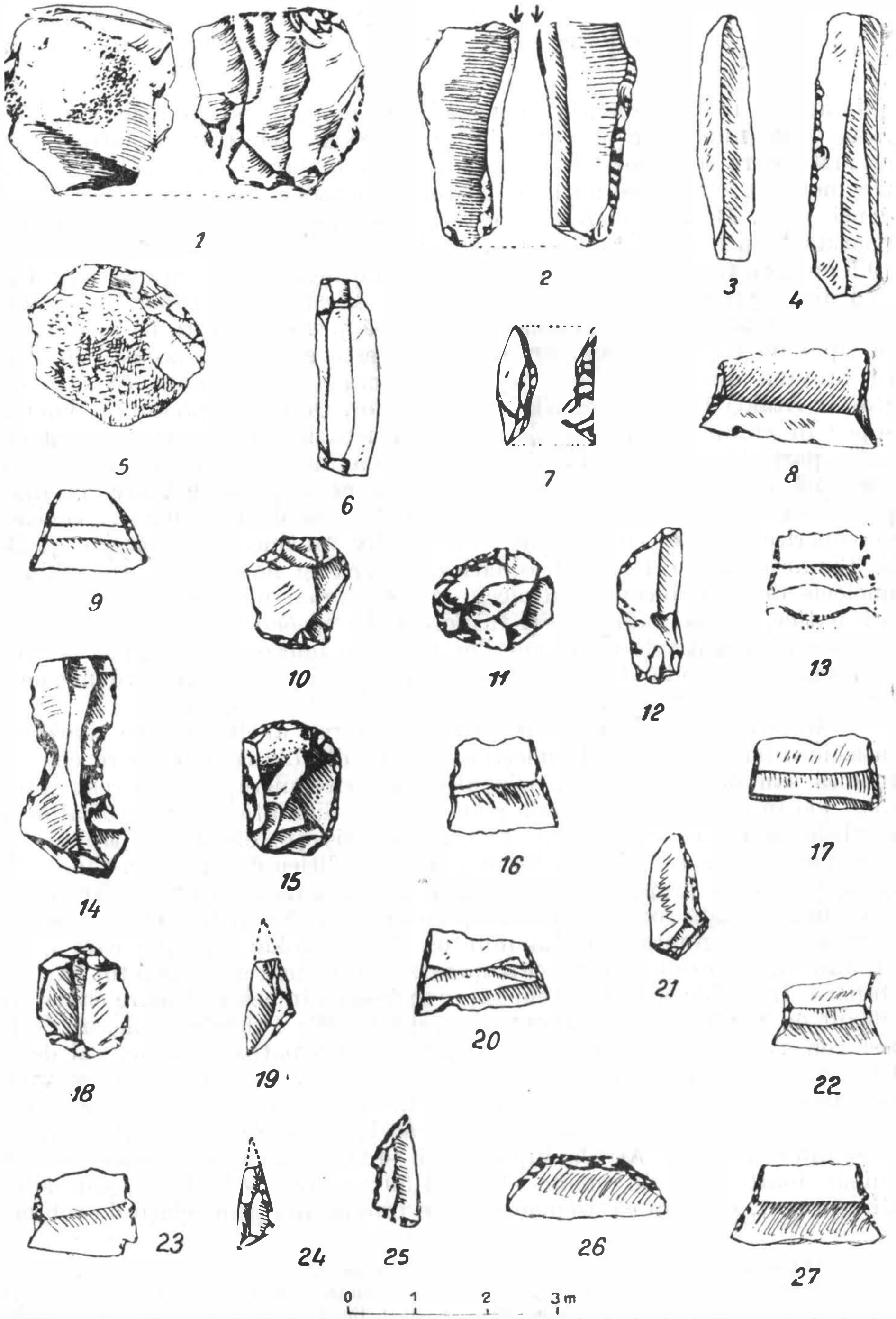

Fig. 4. — *Ciumeşti* (II-Păşune). Piese de silex, obsidiană, gresie, cuarţit, tardenoasiene.
1, nucleu; *2*, burin de unghi pe spărtură; *3*, *6*, lame neretuşate; *4*, lamă cu retuşe fine oblice; *5*, *11*, gratoare rotunde; *7*, vîrf microlitic retuşat abrupt (tip à *gibbosité*); *8*, *9*, *13*, *16*, *17*, *20*, *22*, *23*, *25*, *27*, trapeze; *10*, *18*, gratoare duble; *14*, lamă cu dublă scobitură retuşată; *15*, gratoar simplu pe lamă fragmentară; *19*, *24*, triunghiuri scalene microlitice; *21*, vîrf microlitic cu o latură teşită abrupt; *12*, lamă trunchiată oblic şi retuşată; *26*, semilună.

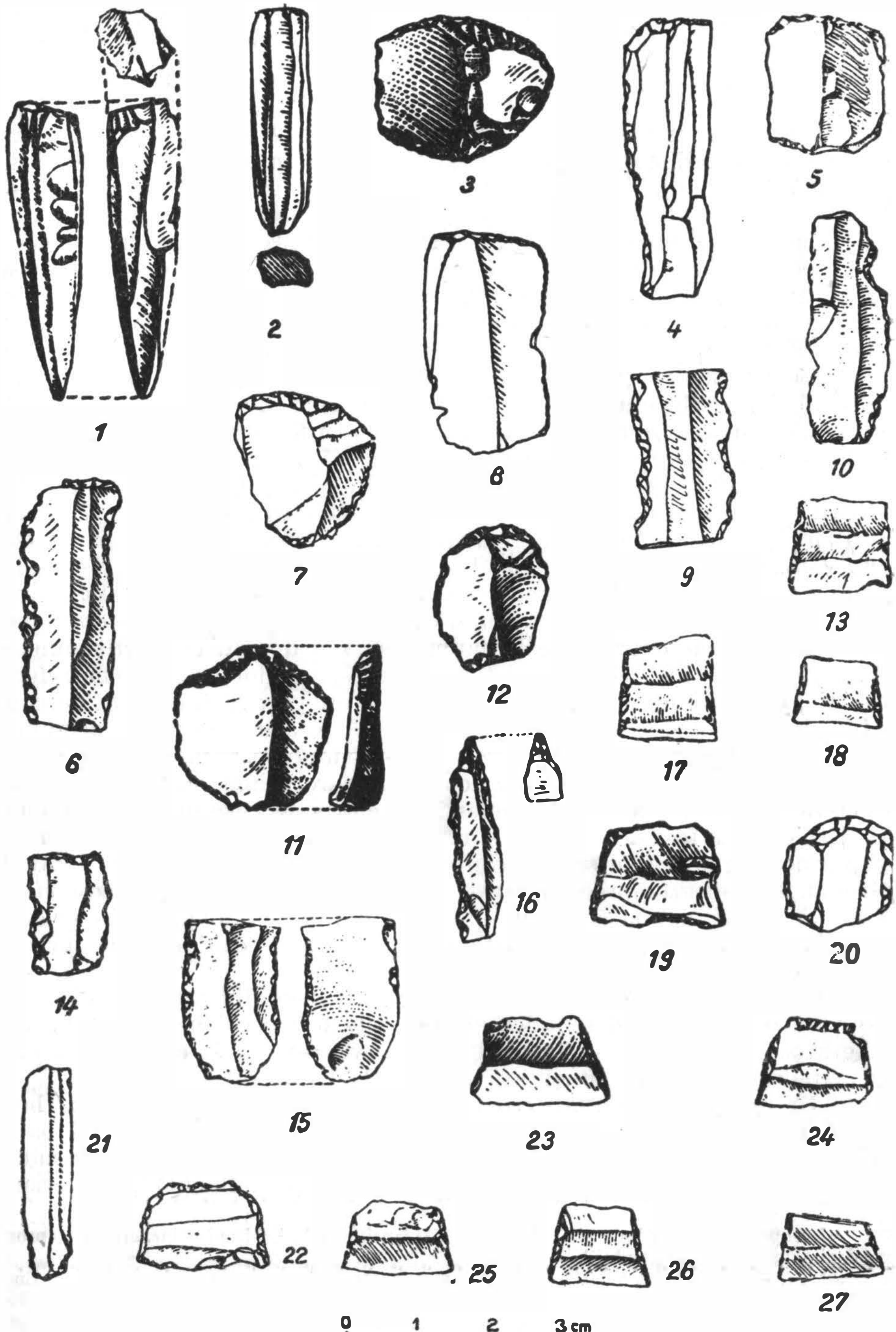

Fig. 5. — Piese de silex şi obsidiană aparţinînd neoliticului vechi.

1, Tîrguşor (punctul Urs) – cultura Hamangia; *2, 7, 11*, Glăvăneştii vechi – cultura ceramicii liniare cu „note muzicale" *3, 12, 23*, Drăghiceanu – complex Dudeşti-Drăghiceanu; *4, 16, 19, 22*, Berea-Ciumeşti, punctul I; *5, 6, 8, 9, 10, 13–15, 17, 18, 20, 21, 24–27*, Berea-Ciumeşti punctul IX (la Berea I şi IX – ceramică liniară est-slovacă); *1, 2*, nuclee fusiforme; *3, 5*, gratoare duble; *4, 6–8, 11, 12, 20*, gratoare simple; *9, 10, 15*, lame cu scobituri retuşate; *14*, lamă trunchiată şi retuşată folosită ca răzuitor; *16*, vîrf retuşat folosit ca străpungător; *13, 17–19, 22–27*, trapeze; *21*, lamă neretuşată.

din regiunea Nistrului superior. Cea mai mare parte a materialului litic din așezările tardenoasiene discutate o formează piesele microlitice (lungi pînă la 3,5 —4 cm). Ele ating la Ciumești o proporție de 93%, la Erbiceni 87,41%, iar la Ripiceni 70%. Piesele de mărime mijlocie (lungi între 4 —7 cm) sînt în procent de 7% la Ciumești, 12,2% la Erbiceni și 29,50% la Ripiceni. Piesele macrolitice (lungi peste 7 cm) lipsesc de la Ciumești, în schimb la Erbiceni ating 0,39%, iar la Ripiceni 0,50%. În depunerile de locuire de la Erbiceni și Ciumești au apărut în afara obiectelor de piatră și cîteva bucăți foarte mici de ocru roșu, precum și unele resturi mărunte de cărbune. Analizele de cărbuni efectuate de prof. Radu Popovici au stabilit la Erbiceni prezența lui *Pinus silvestris*, *Quercus robur* și *Tilia spec.* [7]. Tot în aceste două așezări s-au descoperit și unele resturi faunistice foarte prost conservate datorită acidității pămîntului în care au zăcut. După determinările paleontologului S. Bökönyi, la Ciumești au fost identificate următoarele specii: *Capra* s. *Ovis sp.*, *Capreolus capreolus*, *Bos sp.*, *Sus scrofa ferus* L., iar la Erbiceni: *Bos* s. *Bison*, *Capra* s. *Ovis sp.*, *Equus sp.*, *Sus scrofa ferus* L., *Cervus elaphus* L., *Canis lupus* L.? Dintre acestea la Erbiceni predomină *Equus sp.*, ale cărui resturi apar mai mult în partea inferioară a stratului cu microlite, urmat apoi de *Sus scrofa ferus* L. [8]. Dacă determinările faunistice vor dovedi cu certitudine pe lîngă animalele sălbatice și existența unor specii domestice — ne referim la oaie, capră, bou —, atunci ne-am simți obligați să încadrăm descoperirile de la Ciumești și Erbiceni în rîndul așezărilor neolitice aceramice ca cele din Orientul Apropiat sau Grecia, unde pentru prima dată s-a surprins trecerea de la economia consumatoare (vînat, cules) la cea productivă (creșterea animalelor domestice și cultivarea primitivă a plantelor). La Erbiceni au fost descoperite și un număr apreciabil de cochilii de melci și puține fragmente de scoici (*Unio sp.*). După determinările prof. Al. V. Grossu, se constată predominarea aproape exclusivă a lui *Cepaea vindobonensis* Pfeiff, asociată într-un procent de aproape 50% cu *Helix lutescens* Zgl., specii ce indică existența unui climat cald și umed prielnic bunei lor dezvoltări.

Ocupațiile purtătorilor culturii tardenoasiene din așezările discutate erau, dacă avem în vedere îndeosebi vîrfurile de săgeată în formă de trapez și gratoarele necesare prelucrării pieilor, vînătoarea și culegerea moluștelor (aceasta fiind documentată din plin la Erbiceni).

Epipaleoliticul situat cronologic în perioada de început a holocenului este documentat pe teritoriul țării noastre prin următoarele culturi în care abundă piesele microlitice: aziliană, atestată deocamdată numai în Peștera Hoților de la Băile Herculane (reg. Banat) [9], swideriană,

---

[7] După prof. Radu Popovici cele trei specii identificate la Erbiceni se încadrează „aproape pe deplin în timpul borealului".

[8] În cel de-al doilea buletin, paleontologul S. Bökönyi de la Muzeul Național din Budapesta crede că specia de cal sălbatic ar reprezenta o formă sudică primitivă, paleolitică; după d-sa o singură piesă ar putea proveni de la un animal domestic. În schimb, în primul buletin, același cercetător identifică unele animale domestice atît la Erbiceni (boul), cît și la Ciumești II (oaia și boul).

[9] C. S. Nicolăescu-Plopșor și Al. Păunescu, *Azilianul de la Băile Herculane în lumina noilor cercetări*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 203—210.

apărută doar în Poiana de la Scaune din masivul Ceahlăului (reg. Bacău) [10], şi tardenoasiană, descoperită în mai multe aşezări la Sita Buzăului [11], Costanda-Lădăuţi [12] (reg. Braşov), Lapoş [13] (reg. Ploieşti), Largu [14] (reg. Galaţi) etc. ; faciesul cu unelte de mărime mijlocie şi mare este reprezentat numai la Lapoş printr-o bogată locuire campigniană veche. Ca cele mai vechi culturi epipaleolitice de aspect microlitic cunoscute la noi se pot cita cele două enclave : aziliană, pătrunsă se pare din zona sud-vest-europeană, şi swideriană, venită din regiunea nord-europeană.

Ansamblul cultural tardenoasian evoluat din nord-vestul şi nord-estul Romîniei se încadrează cronologic în perioada de sfîrşit a epipaleoliticului. Deşi trăiesc la începutul holocenului, locuitorii tardenoasieni din aceste aşezări rămîn totuşi prin uneltele şi ocupaţiile lor populaţii paleolitice evoluate, care continuau modul de viaţă anterior specific ultimului glaciar. Pe bună dreptate H. Breuil consideră că triburile paleoliticului superior (leptolitice) migrau la începutul actualului fie în regiuni nelocuite, fie în regiuni locuite de alte populaţii paleolitice superioare şi, înlocuindu-i sau amestecîndu-se cu aceştia, trăiau ca şi ei din vînătoare, pescuit, cules. După acelaşi învăţat francez, a existat la un moment dat o contemporaneitate între triburile paleolitice superioare, epipaleolitice şi neolitice [15]. În acest sens se poate vorbi în Europa de anumite enclave gravettiene finale cunoscute şi sub numele de epigravettiene sau opsigravettiene, care au dăinuit pînă la începutul neoliticului fără să cunoască influenţa tardenoasiană (a formelor geometrice) [16]. Cultura tardenoasiană s-a dezvoltat pe un fond paleolitic superior perigordiano-magdalenian în vestul Europei şi gravettian oriental în centrul şi estul aceluiaşi continent.

---

[10] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Sur la présence du swidérien en Roumanie*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 5—34.

[11] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi I. Pop, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 29—34 ; idem, *Cercetările şi săpăturile paleolitice de la Cremenea şi împrejurimi*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 51 — 54 ; Al. Păunescu şi I. Pop, *Săpăturile de la Gîlma*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 33—35 ; Al. Păunescu, *Săpăturile de la Gîlma*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 153—156.

[12] Al. Păunescu, *Săpăturile de la Costanda-Lădăuţi* (în ms.).

[13] Fl. Mogoşanu şi M. Bitiri, *op. cit.*, p. 215—224; Fl. Mogoşanu, *op. cit.*, p. 145—150. Două trapeze descoperite în locuirea tardenoasiană de la Lapoş lucrate pe lame subţiri, înguste şi cu baza mică retuşată abrupt se confundă cu cel găsit în locuirea de la Costanda-Lădăuţi.

[14] Am efectuat cercetări de teren în iunie 1963.

[15] H. Breuil şi R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, p. 259—260. H. Breuil consideră just termenul de epipaleolitic folosit de H. Obermaier pentru populaţiile nou-venite care au continuat modul de viaţă anterior.

[16] Etapele epigravettiene de la Les Mallaetes şi din alte aşezări din regiunea Gandia, sincrone magdalenianului de la Parpalló şi din nordul Spaniei, pot fi considerate în realitate ca un „mezolitic I valencian prin caracterul microlitic şi evoluţia lor normală fără întreruperi şi interferenţe pînă la apariţia ceramicii neolitice". (Vezi D. Fletcher Valls, *Problèmes et progrès du paléolithique et du mézolithique de la région de Valencia*, în *Quartär*, Bonn, 7/8, 1956, p. 77 şi p. 75—84.

Deosebit de interesant este faptul că microlitele geometrice apar în mod întîmplător încă din nivelele paleoliticului superior [17]. Astfel, formele triunghiulare, trapezoidale şi semilunare (segment de cerc) sînt cunoscute atît în aurignaco-perigordianul, solutreanul şi magdalenianul vest-european, cît şi în gravettianul oriental din regiunea central-europeană.

În acelaşi timp trebuie subliniată prezenţa în complexele tardenoasiene a tipurilor de unelte de formă şi tehnică paleolitică superioară. Fondul paleolitic (gravettian) persistă în tardenoasian. Spre exemplu, în aşezările tardenoasiene de la noi atît la Ciumeşti, cît şi la Erbiceni şi Ripiceni [18] se găsesc pe lîngă numeroase unelte lucrate în tehnică gravettiană (lame, burine, gratoare pe aşchii şi lame etc.) şi piese, e drept într-o mică proporţie, tipice gravettianului. Ne referim la lamele cu latura teşită abrupt (tip *à bord abattu*) şi la vîrfurile „La Gravette". În evoluţia sa tardenoasianul a cunoscut mai multe etape de dezvoltare. El a cuprins întinse regiuni în Europa, fapt care a dus la conturarea mai multor aspecte culturale regionale. Astfel, aşezarea de la Ciumeşti prezintă în ansamblu strînse analogii cu aşezările din sud-estul R.S. Cehoslovace. Dintre acestea este suficient să amintim locuirea tardenoasiană din duna Mačanské vřške de lîngă Seredi (Slovacia de sud-vest) [19], cercetată de J. Bárta, în care s-a descoperit un bogat material microlitic aproape identic cu cel de la Ciumeşti. La Seredi se găsesc, în afara celorlalte forme comune de unelte, lame, gratoare etc., aceleaşi tipuri de piese geometrice: semilună, triunghi scalen, trapez. Nu este exclus ca într-un viitor apropiat să se descopere şi alte aşezări tardenoasiene asemănătoare celor de la Ciumeşti şi Seredi pe teritoriul cuprins între partea de nord-est a Ungariei şi cea de sud-vest a Ucrainei subcarpatice, în special în regiunea de dune vecină Ciumeştiului, aşezări care vor îmbogăţi harta locuirilor tardenoasiene tîrzii din această parte a zonei central-europene.

---

[17] C. Barrière, *Les civilisations tardenoisiennes en Europe occidentale*, Paris, 1954, p. 94—96; P. Fitte şi D. Sonneville Bordes, *Le magdalénien VI, de la Gare de Couze — Dordogne*, în *L'Anthropologie*, Paris, t. 66, 1962, 3—4, p. 217—245; H. Breuil şi R. Lantier, *op. cit.*, p. 186, 188; J. D. Clark, *A survey of the mesolithic phase in the Prehistory of Europe and South-west Asia*, în *Atti del VI congresso internazionale delle scienze Preistoriche et Protoistoriche*, I, Tivoli, 1962, p. 101; J. Combier, *Nouvelles recherches sur le paléolithique de la Tchécoslovaquie*, în *L'Anthropologie*, Paris, t. 66, 1962, 5—6, p. 568—572.

[18] În Moldova cercetările din ultimii 10 ani au dovedit că evoluţia gravettianului (kostenkianului după C. S. Nicolăescu-Plopşor) comportă patru etape de dezvoltare: inferioară, mijlocie, superioară şi finală, observate stratigrafic în locuirile paleolitice de pe valea Bistriţei de la Podiş-Ceahlău şi Bistricioara-Lutărie. În această din urmă aşezare, primele trei nivele gravettiene au oferit vetre de foc, iar în ultimul au apărut doar pietre gresoase de 0,20—0,30 m lungime. Despre un solutrean şi magdalenian pe teritoriul Romîniei nu se poate vorbi. Doar în unele locuiri gravettiene finale (sau epigravettiene) din Moldova — cum ar fi, de pildă, cea de la Bofu Mic-Ceahlău — s-au putut sesiza pe lîngă bogăţia formelor gravettiene şi unele elemente de tip magdalenian, probabil de origine central-europeană. Gratoarele pe aşchii de formă ovală de la Ripiceni şi Erbiceni, precum şi burinele, lamele etc. sînt identice celor din gravettianul final de la Dîrţu, Podiş, Bofu Mic (com. Ceahlău) şi Bistricioara-Lutărie. Aceste analogii ne permit să afirmăm că locuirile tardenoasiene de la Ripiceni şi Erbiceni s-au dezvoltat pe un fond gravettian final.

[19] J. Bárta, *Pleistocénne piésocné duny pri Seredi a ich paleolitiché a mezolické osidlenie*, în *Slov Arch.*, Bratislava, V, 1957, 1, p. 45—49, pl. XV—XXII.

Locuirile cu microlite din regiunea de nord-est a țării, de la Erbiceni și Ripiceni, fac parte din marea zonă tardenoasiană nord-pontică (mai exact regiunea de stepă nord și nord-vest-pontică). Materialul litic descoperit în diferite așezări din această regiune prezintă destul de multe asemănări cu cel găsit în locuirile tardenoasiene din așezările noastre. Aceleași gratoare pe așchii ovale sau rotunde, aceleași forme de trapez și îndeosebi aceleași nuclee fusiforme apar atît la Erbiceni-Ripiceni, cît și la Grebeniki [20] (pe cursul inferior al Nistrului, în apropiere de Tiraspol), Poznanka (în bazinul Bugului sudic), Frumușica (rn. Florești, R.S.S. Moldovenească) [21] și altele [22]. Întreg acest complex cultural se leagă la rîndul său de tardenoasianul din Crimeea.

Din cele relatate mai sus putem conchide că locuirile cu microlite și forme geometrice din nordul țării noastre fac parte din ariile a două mari zone culturale tardenoasiene. Astfel, așezarea de la Ciumești situată în nord-vestul Transilvaniei poate fi legată de o anumită parte a zonei central-europene, iar celelalte două (Erbiceni și Ripiceni) din nord-estul Moldovei aparțin, credem, zonei de stepă nord-pontică [23].

În diverse regiuni ale Europei populațiile tardenoasiene tîrzii au continuat să supraviețuiască, păstrînd atît economia lor de vînătoare, pescuit, cules, cît și uneltele microlitice, chiar dacă în jurul lor s-au așezat populații neolitice. După unii cercetători, anumite tipuri de piese mărunte (cum ar fi trapezele, semilunele etc.) folosite de comunități mai tîrzii, neolitice, ar putea să dovedească o absorbție a vînătorilor tardenoasieni de către populațiile neolitice [24].

Utilajul litic din multe locuiri neolitice vechi de pe teritoriul țării noastre prezintă, așa cum vom vedea, un pronunțat caracter tardenoasian. Astfel, așezările de nisip din nord-vestul țării de la Berea-Ciumești (punctele Berea I, IX, XVI) [25] aparținînd unei faze vechi a culturii ceramicii liniare, cunoscută de altfel pe un teritoriu destul de întins din Europa centrală, ce cuprinde R.P. Ungară (cultura ceramicii liniare din Alföld)

---

[20] G. F. Korobkova, *Тарденуазская стоянка Гребеники в Нижнем Поднестровье*, în *KS*, 67, 1957, p. 59—62, fig. 22—24; P. I. Boriskovski, *Problemele paleoliticului superior și ale mezoliticului de pe coasta de nord-vest a Mării Negre*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 5—17.

[21] A. P. Cernîș, *Некоторые итоги исследований палеолита Поднестровья*, în *MIA*, Chișinău, 1960, p. 16—17, fig. 8.

[22] O. N. Bader, *Очерк работ азово-черноморской экспедиции*, în *KS*, XXXI, 1950, p. 174—180, fig. 65—67. Autorul a descoperit în așezarea de la Krasnoe Ozero de lîngă Melitopol piese de silex tardenoasiene, ca: trapeze (unul cu laturile retușate pronunțat concave, foarte asemănător celui de la Erbiceni), gratoare rotunde și pe așchii, burine, nuclee fusiforme.

[23] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Date noi cu privire la cunoașterea începutului și sfîrșitului paleoliticului Romîniei*, în acest volum, p. 307—320.

[24] V. Gordon Childe, *The Dawn of European civilization*, ed. a 6-a, Londra, 1957, p. 5—8; H. Breuil și R. Lantier, *op. cit.*, p. 266—272; H. Obermaier, în *Ebert*, *RL*, Berlin, 13, 1929, p. 176—179; C. Barrière, *op. cit.*, p. 251—253; 276—278; J. G. D. Clark, *op. cit.*, p. 106. Cercetătorul englez consideră că pentru unele regiuni (cum ar fi de pildă Elveția, sud-vestul Germaniei) industriile tardenoasiene au fost contemporane cu o cultură neolitică danubiană timpurie.

[25] Al. Păunescu, *Пережитки тарденуазской культуры в древнем неолите в Чумешти*, în *Dacia*, N. S., VII, 1964, p. 467.

şi R.S. Cehoslovacă (cultura ceramicii liniare est-slovace), au oferit un bogat material microlitic (83%), în cea mai mare parte de obsidiană (90%). Piesele descoperite în aşezările cu ceramică liniară de la Berea, prin mărimea, forma şi tehnica în care sînt lucrate, se apropie mult de cele găsite în locuirea tardenoasiană de la Ciumeşti (punctul II-Păşune), situată în apropiere. Pe lîngă numeroase lame cu sau fără retuşe, lame trunchiate, lame cu scobitură, gratoare, apar şi forme geometrice reprezentate prin trapeze, în general isoscele, ce ating un procent destul de ridicat (4,61 —5,37%). În neoliticul vechi cu ceramică liniară de la Berea-Ciumeşti lipsesc, cel puţin pînă în prezent, trapezul cu laturile neparalele concave, triunghiul, burinul sau lama cu scobitură largă.

Persistenţa numeroaselor tipuri de unelte microlitice, precum şi a trapezului, poate fi urmărită şi în alte culturi neolitice vechi de pe teritoriul ţării noastre (fig. 5), cum ar fi, de pildă, cultura ceramicii liniare cu „note muzicale" din Moldova, cultura Hamangia din Dobrogea, cultura Vinča (faza veche) din Oltenia, complexul Dudeşti-Drăghiceanu-Cernica din sudul Cîmpiei Muntene, fazele Bolintineanu-Giuleşti ale culturii Boian din Muntenia, etapele I (Traian — Dealul Viei) şi II (Larga Jijia) ale culturii Precucuteni din Moldova, precum şi în cultura Tisa din Transilvania şi Banat [26]. Existenţa acestor tipuri de piese mărunte s-ar putea explica prin asimilarea unui bogat fond tardenoasian întîrziat (opsitardenoasian), care cel puţin în anumite zone ale Europei mai dăinuia încă în neoliticul vechi. Se pare că despre o participare a culturii Criş sub aspectul transmiterii tehnicii şi tipurilor de unelte de piatră cioplită nu ar putea fi vorba, deoarece purtătorii acestei culturi nu au cunoscut o industrie microlitică atît de bogată. Este îndeobşte cunoscută părerea potrivit căreia cultura Criş, cea mai veche cultură neolitică din Romînia, a cărei origine sud-orientală o leagă de marele grup cultural Starčevo-Kremikovţi-Sesklo, pătrunde la noi ca o cultură deplin formată. În general, persistenţa unor forme microlitice (cum ar fi, de pildă, cele trapezoidale şi semilunare) lucrate într-o tehnică de tradiţie tardenoasiană poate fi urmărită atît în neoliticul mijlociu, cît şi chiar în cel tîrziu [27].

În concluzie, cercetările din ultima vreme efectuate în nord-vestul şi nord-estul ţării au adus date noi la cunoaşterea vieţii purtătorilor culturii

[26] Al. Păunescu, *op. cit.*; idem, *À propos du néolithique ancien de Drăghiceanu et de quelques survivances épipaléolithiques*, în *Dacia*, N. S., VIII (sub tipar). În aşezarea cu ceramică liniară cu „note muzicale" de la Glăvăneştii Vechi, ca şi în cea de tip Hamangia de la Tîrguşor (Dobrogea), a apărut, pe lîngă alte numeroase piese mărunte, şi nucleul fusiform asemănător celui de tip Erbiceni-Ripiceni. Nu este exclus ca fondul tardenoasian din regiunea nord-vest-pontică să fi contribuit la dezvoltarea, dacă nu chiar la apariţia utilajului microlitic din culturile neolitice vechi care au evoluat în această zonă. De altfel, nuclee fusiforme au apărut şi în alte complexe ceramice neolitice vechi, asociate cu unelte mărunte şi forme geometrice în diferite aşezări situate pe teritoriul U.R.S.S. (vezi V. M. Danilenko, *Исследование неолитических памятников на южном Буге* (rezumat), în *Археологія*, Kiev, X, 1957, fig. I/1,2 şi fig. III/1, p. 36—49; T. S. Passek şi E. K. Cernîş, *Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР*, Moscova, 1963, p. 5—39, pl. XXIII).

[27] În neoliticul din ţara noastră au fost descoperite cîteva forme microlitice, trapezoidale în complexe cu ceramică pictată de tip Ariuşd (Hărman, reg. Braşov) şi Cucuteni A (Hăbăşeşti, reg. Iaşi).

tardenoasiene care au evoluat pe teritoriul Romîniei la sfîrşitul epipaleoliticului. Fără îndoială, viitoarele cercetări vor contribui şi mai mult la înţelegerea acestei perioade atît de puţin cunoscute, perioadă premergătoare sau chiar parţial contemporană epocii noi a pietrei.

AL. PĂUNESCU

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНЫЙ ПЕРИОД ЭПИПАЛЕОЛИТА НА СЕВЕРО-ЗАПАДЕ И СЕВЕРО-ВОСТОКЕ РУМЫНИИ И ЕГО СЛЕДЫ В ЭПОХУ РАННЕГО НЕОЛИТА

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются результаты открытий на дюнном поселении в Чумешти (пункт II-Пэшуне), находящемся в северо-западной Трансильвании, и на поселениях в Ербичени и Рипичени в северо-восточной Молдове. Собранный на указанных трех поселениях литический материал характерен для тарденуазского времени. Он датируется конечным периодом эпипалеолита. Хронологически восходящий к началу голоцена, этот период обоснован на территории Румынии следующими культурами, материальные следы которых изобилуют микролитическими изделиями: азильской (Бэиле Херкулане), свидерской (Скэуне-Чахлэу) и тарденуазской (Сита Буззулуй, Костанда Лэдэуць, Лапош и т.п.). Облик орудий среднего и большего размера до сих пор обоснован лишь в Лапоше обширным древнекампинийским поселением. Тарденуазская культура развилась на верхнепалеолитическом фоне перигордо-мадленского типа на западе Европы и восточно-граветского типа в центре и на востоке этого материка. Чрезвычайно интересно, что микролитические изделия геометрической формы изредка попадаются уже в горизонтах верхнего палеолита. В то же время следует подчеркнуть и наличие типов орудий верхнепалеолитической формы и фактуры в тарденуазских комплексах. Палеолитический фонд продолжает бытовать в тарденуазской культуре. Места находок микролитических изделий и геометрических форм в Северной Румынии входят в ареал двух обширных зон развитой тарденуазской культуры. Так, поселение Чумешть II, находящееся на северо-западе Румынии, можно связать с определенным участком центрально-европейской зоны, между тем как два других поселения (Ербичень и Рипичень) северо-восточной Румынии относятся к степной зоне Северного Причерноморья. Дальнейшее бытование тарденуазской техники, представленной многочисленными типами микролитических орудий (пластин, скребков, трапеций и т.п.), прослеживается в различных ранненеолитических культурах на территории Румынии. Наличие этих типов мелких изделий можно было бы объяснить ассимиляцией богатого поздне тарденуазского фонда (epsitardenoasian), бытовавшего — по крайней мере в некоторых зонах Европы — еще в период древнего неолита.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — **Фрагменты профилей из поселений в Чумешти (II Пэшуне), Эрбичени, Рипичени.**

Рис. 2. — ***Рипичень-Извор.*** Тарденуазские кремневые изделия. 1—3, карандашевидные нуклеусы; 4,7, угольные резцы на косо усеченных пластинах с ретушью; 8, треугольный наконечник с ретушированными краями, напоминающий тарденуазский тип; 9, микролитический скребок; 10, 11, 13, 14, 18, 19, 21, 22, трапеции; 12, разбитый полумесяц; 15, 16, 20, наконечники (граветтский тип); 17, пробойник на разбитой пластине.

Рис. 3. — ***Ербичень.*** Тарденуазские кремневые изделия. 1, 2, карандашевидные нуклеусы; 3, 4, 6—8, 10, 12, 13, 15, 16, 19, микролитические скребки; 5, сломанная пластина с ретушью на вогнутом крае; 29. граветтский наконечник с ретушью и прямым изломом; 11, пластина с ретушированным наконечником, служившая пробойником; 14, 17, 18, 21, 22, 24, 28, трапеции; 9,20, граветтские наконечники; 23, косо усеченная пластина с ретушью; 27, пластина без ретуши; 25, микролитическая пластина (тип *à bord abattu*).

Рис. 4. — ***Чумэшть*** (*II-Пэшуне*). Тарденуазские изделия из кремня, обсидиана, песчаника, кварцита. 1, нуклеус; 2, угольный резец на отщепе; 3,6, пластины без ретуши; 4, пластины с косой тонкой ретушью; 5, 11, круглые скребки; 7, микролитический наконечник (типа *à gibbosité*); 8, 9, 13, 16, 17, 22, 23, 25, 27, трапеции; 10, 18, двойные резцы; 14, ретушированные пластины с двойной выемкой; 15, простой скребок на разбитой пластине; 19, 24, микролитические неравносторонние треугольники; 21, микролитический наконечник (типа *bord abattu*); 12, косо усеченная пластина с ретушью; 26, полумесяц.

Рис. 5. — Изделия из кремня и обсидиана древне-неолитического периода. 1, Тыргушор (Пункт Урс) — культура Хаманджия; 2, 7, 11, Глэвэнешти Векь — культура линейной керамики с нотным орнаментом; 3, 12, 23, Дрэгичану — комплекс Дудешть-Дрэгичану; 4, 16, 17, 22, Беря-Чумешть, пункт I; 5, 6, 8, 9. 10, 13—15, 17, 18, 20, 21, 24—27, Беря-Чумешти, пункт IX (В Беря I и IX) линейная керамика восточнословацкая); 1, 2, карандашевидные нуклеусы; 3, 5, двойные скребла; 3,6—8, 11, 12, 20, простые скребла; 9, 10, 15, пластины с ретушированными выемками; 14, усеченная пластина с ретушью, служившая скребком, 16, наконечник с ретушью, служивший пробойником; 13, 17—19, 22—27, трапеции; 21, пластины без ретуши.

À PROPOS DE LA PÉRIODE FINALE ET QUELQUES PERSISTANCES DE L'ÉPIPALÉOLITHIQUE DANS LE NÉOLITHIQUE ANCIEN, AU NORD-OUEST ET NORD-EST DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Cet article se rapporte aux résultats des découvertes dans l'établissement de dunes de Ciumeşti (au point II-Păşune), situé au nord-ouest de la Transylvanie et de celles de Erbiceni et Ripiceni, au nord-est de la Moldavie.

Le matériel lithique amassé de ces trois établissements est typiquement tardenoisien et peut être encadré dans la période finale de l'épi-

paléolithique. Cette période, située chronologiquement dans la phase du commencement du holocène, est attestée, sur le territoire de la Roumanie, par les civilisations suivantes, riches en pièces microlithiques : l'azilien (Băile Herculane), le swidérien (Scaune-Ceahlău) et le tardenoisien (Sita Buzăului, Costanda-Lădăuţi, Lapoş, etc.).

Le faciès à outils moyens et grands est représenté jusqu'ici seulement à Lapoş, par un riche habitat campignien ancien. La civilisation tardenoisienne s'est développée sur un fond paléolithique supérieur périgordien-magdalénien, dans l'ouest de l'Europe et gravettien-oriental dans le centre et l'est du même continent. Il est notamment intéressant que les microlithes géométriques apparaissent fortuitement dès les niveaux du paléolithique supréieur. Il faut en même temps souligner aussi l'existence des types d'outils de forme et de technique caractéristique au paléolithique supérieur dans les complexes tardenoisiens. Le fond paléolithique persiste dans le tardenoisien. Les habitats à outils microlithiques et géométriques du nord de la Roumanie font partie de deux grandes aires culturelles appartenant au tardenoisien évolué. Par suite l'établissement de Ciumeşti II, situé au nord-ouest de la Roumanie peut être relié à une certaine zone centrale-européenne, tandis que les deux autres (Erbiceni et Ripiceni) du nord-est de la Roumanie, appartiennent à la zone de steppe nord-pontique. La persistance de la technique tardenoisienne, représentée par de nombreux types d'outils microlithiques (lames, grattoirs, trapèzes, etc.) peut être observéé dans les différentes cultures anciennes néolithiques du territoire de la Roumanie. L'existence de ces types de pièces minuscules pourrait s'expliquer par l'assimilation d'un riche fond tardenoisien tardif (opsitardenoisien) survivant encore — du moins dans certaines zones de l'Europe — jusqu'au néolithique ancien.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Coupes stratigraphiques fragmentaires des habitats de Ciumeşti (II-Păşune), Erbiceni et Ripiceni.

Fig. 2. — *Ripiceni-Izvor*. Pièces tardenoisiennes en silex. 1—3, nucléi fusiformes ; 4,7, burins d'angle sur troncature oblique, retouchée ; 5,6, lames à double encoche retouchée ; 8, pointe triangulaire au bords retouchés à la manière tardenoisienne ; 9, grattoir microlithique ; 10, 11, 13, 14, 18, 19, 21, 22, trapèzes ; 12, lame en forme de croissant, fragmentaire ; 15, 16, 20, pointes du type « La Gravette » ; 17, perçoir sur lame fragmentaire.

Fig. 3. — *Erbiceni*. Pièces tardenoisiennes en silex. 1, 2, nucléi fusiformes ; 3, 4, 6—8, 10, 12,13, 15, 16, 19, grattoirs microlithiques ; 5, lame à troncature concave et retouchée ; 29, pointe « La Gravette » à base tronquée en ligne droite et retouchée ; 11, lame à la pointe retouchée et utilisée comme perçoir ; 14, 17, 18, 21, 22, 24, 28, trapèzes ; 9, 20, pointes « La Gravette » ; 23, lame à troncature oblique et retouchée ; 27, lame fragmentaire à fines denticules sur un coté ; 26, lame non retouchée ; 25, lame microlithique « à bord abattu ».

Fig. 4. — *Ciumeşti* (*II-Păşune*). Pièces tardenoisiennes en silex, obsidienne, grès et quartzite. 1, nucléus ; 2, burin d'angle sur cassure ; 3, 6, lames non retouchées ; 4, lame à fines retouches obliques, 5, 11, grattoir ronds ; 7, pointe microlithique « à gibbosite » ; 8, 9, 13, 16,

17, 20, 22, 23, 25, 27, trapèzes ; 10, 18, doubles grattoirs ; 14, lame à double encoche retouchée ; 15, grattoir simple sur lame fragmentaire ; 19, 24, triangles scalènes microlithique ; 21, pointe microlithique « à bord abattu » ; 12, lame à troncature oblique et retouchée ; 26, lame en forme de croissant.

Fig. 5. — Pièces appartenant au néolithique ancien, en silex et obsidienne. 1, provenant de Tîrguşor (au lieu-dit Urs) — culture de Hamangia ; 2, 7, 11, Glăvăneştii Vechi — culture de la céramique rubannée à note de musique ; 3, 12, 23, Drăghiceanu — le complexe Dudeşti-Drăghiceanu ; 4, 16, 19, 22, Berea-Ciumeşti, le point IX (au point I et IX de Berea, céramique rubannée est-slovaque) ; 1, 2, nucléi fusiformes ; 3, 5, racloirs doubles ; 4, 6—8, 11, 12, 20, grattoirs simples ; 9, 10, 15, lames à encoches retouchées ; 14, lame tronquée et retouchée, utilisée comme racloir ; 16, pointe retouchée, utilisée comme perçoir ; 13, 17—19, 22—27, trapèzes ; 21, lame non retouchée.

PROBLEME NOI ÎN AŞEZAREA DE LA LAPOŞ

În ultimele campanii de săpături de la Lapoş [1] s-au ivit probleme noi, care privesc trecerea de la paleoliticul final la formele cele mai primitive ale neoliticului.

Prin săpăturile din 1959 şi 1960 s-a stabilit prezenţa unui foarte bogat strat de cultură împărţit în două nivele [2]. Săpăturile din anii 1962 —1963 au scos la lumină dovezile unui strat de cultură mai vechi şi urme aparţinînd unei locuiri tardenoasiene. Este vorba, aşadar, de o locuire de lungă durată ale cărei urme apar pe o adîncime de circa 0,85 m, cu o întrerupere concretizată printr-un steril de circa 0,15 m. Locuirea îndelungată îşi găseşte explicaţia în condiţiile optime biogeografice pe care le ofereau aceste locuri (poziţia dominantă a aşezării, izvoare cu apă dulce chiar în cuprinsul aşezării, depozite de sare etc.) şi mai ales în depozitele inepuizabile de materie primă (silex, gresie, cuarţit etc.).

Piesele descoperite fac dovada folosirii într-o oarecare măsură a pietrelor de rîu cu structuri variate, culese de pe văile celor două pîraie vecine. Dar materia primă de bază a constituit-o un silex local vineţiu-albicios sau cafeniu-albicios cu o structură criptocristalină, în a cărui constituţie predomină cuarţul şi opalul [3]. Roca este dură, cu spărtură colţuroasă şi concoidală şi are linii de desprindere cu totul anarhice. Aceste caracteristici au influenţat în cel mai înalt grad tehnica prelucrării şi formele uneltelor la Lapoş. A fost foarte greu pentru cioplitorii de cremene de la Lapoş de a obţine o unealtă mai mult sau mai puţin tipică. Numărul rămăşiţelor de prelucrare ating o proporţie de aproape 80%. Chiar şi multe dintre uneltele tipice sînt lucrate grosolan, lăsînd să se înţeleagă că au fost lucrate repede, pentru necesităţi de moment. Drept consecinţă,

---

[1] Aduc mulţumiri şi pe această cale profesorului meu C. S. Nicolăescu-Plopşor, care a făcut primele cercetări la Lapoş, sesizînd din capul locului importanţa acestei aşezări.

[2] Fl. Mogoşanu, *Şantierul de la Lapoş*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 145—161 ; Fl. Mogoşanu şi M. Bitiri, *Asupra prezenţei campignianului în Romînia*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 215—226.

[3] Analizele petrografice au fost executate de Întreprinderea de prospecţiuni şi mineralogie a Comitetului geologic.

forma uneltei a rămas mult în urma funcţiunii ei. Această caracteristică reprezintă elementul esenţial al tehnicii prelucrării silexului din cele două straturi de cultură de la Lapoş. Unele piese obţinute dintr-un silex de bună calitate şi cu o execuţie tehnică avansată dovedesc, fără îndoială, aportul unor influenţe sau populaţii străine.

Primul strat de cultură a fost descoperit cu prilejul săpăturilor din anul 1963, la o adîncime cuprinsă între 0,85 şi 0,65 m, în partea superioară a depunerilor roşcate şi la baza celor superioare brun-roşcate. Este vorba de un mic atelier, ale cărui urme sînt răspîndite pe o suprafaţă restrînsă, de pe care s-au recoltat circa 250 de piese. Ca şi în straturile superioare, numărul cel mai mare de piese îl formează aşchiile cu forme neregulate şi bucăţile groase de silex cioplite la întîmplare. Numai 15 piese au forma unor unelte, dintre care patru reprezintă un aport străin atît în ceea ce priveşte tehnica, cît şi materia primă (fig. 1/1 —4).

Uneltele din silex local au fost executate în tehnica caracteristică aurignacianului timpuriu, cînd alături de unele elemente noi persistă într-o mare măsură elemente de tehnică veche levalloaso-musteriană. Astfel, nucleele sînt masive, lungi, cu două planuri de lovire, care păstrează de jur împrejur sau parţial negativele unor aşchii şi lame de dimensiuni mari. Aşchiile tipice, parţial retuşate sau cu urme vizibile de întrebuinţare, păstrează bulbi de percuţie proeminenţi şi planuri de lovire care formează cu linia de desprindere unghiuri largi, iar unele aşchii au chiar planuri faţetate. Lamele sînt late, cu laturile de multe ori neparalele, în puţine cazuri însă găsim şi lame tipice desprinse cu grija îngăduită de roca locală. Dintre uneltele tipice descoperite în acest strat, menţionăm un gratoar înalt, mai multe gratoare pe aşchii mici cu partea activă convexă şi un burin median diedric, lucrat pe o aşchie groasă. Ceea ce a însemnat însă o noutate pentru aşezarea de la Lapoş este apariţia în acest strat a unor unelte aparţinînd culturii kostenkiene (gravettian oriental). Au fost descoperite două fragmente de vîrfuri de tip zis „La Gravette”, un fragment de lamă *à bord abattu* şi un gratoar mic pe capăt de lamă scurtă.

Prezenţa acestor unelte în stratul inferior de la Lapoş are o dublă importanţă : în primul rînd ele atestă fără îndoială, pentru prima dată în Muntenia, prezenţa unor influenţe nord-estice kostenkiene tîrzii şi apoi asigură acestui strat, în care abundă elementele vechi caracteristice paleoliticului superior de început, o datare mult mai apropiată de sfîrşitul paleoliticului, şi aceasta cu atît mai mult, cu cît lipsesc consideraţiile de ordin geologic şi dovezile paleontologice.

Al doilea strat de cultură este despărţit de cel inferior printr-un steril de 0,15 m şi a fost împărţit în două nivele. Primul nivel se găseşte cuprins între adîncimile de 0,50 şi 0,25 m, în depunerile roşcat-gălbui şi la baza celor galben-prăfoase. Începînd cu acest nivel, aria de locuire se extinde pe cîteva hectare. Numărul pieselor descoperite este de-a dreptul impresionant ; în unele carouri se concentrează cîte 200 —300 de piese pe m².

În acest nivel silexul local este folosit în exclusivitate ; lipsesc rocile şi uneltele străine. Ca şi în stratul inferior, predomină aşchiile şi spărturile atipice. Tehnica prelucrării silexului se menţine rudimentară. Multe din

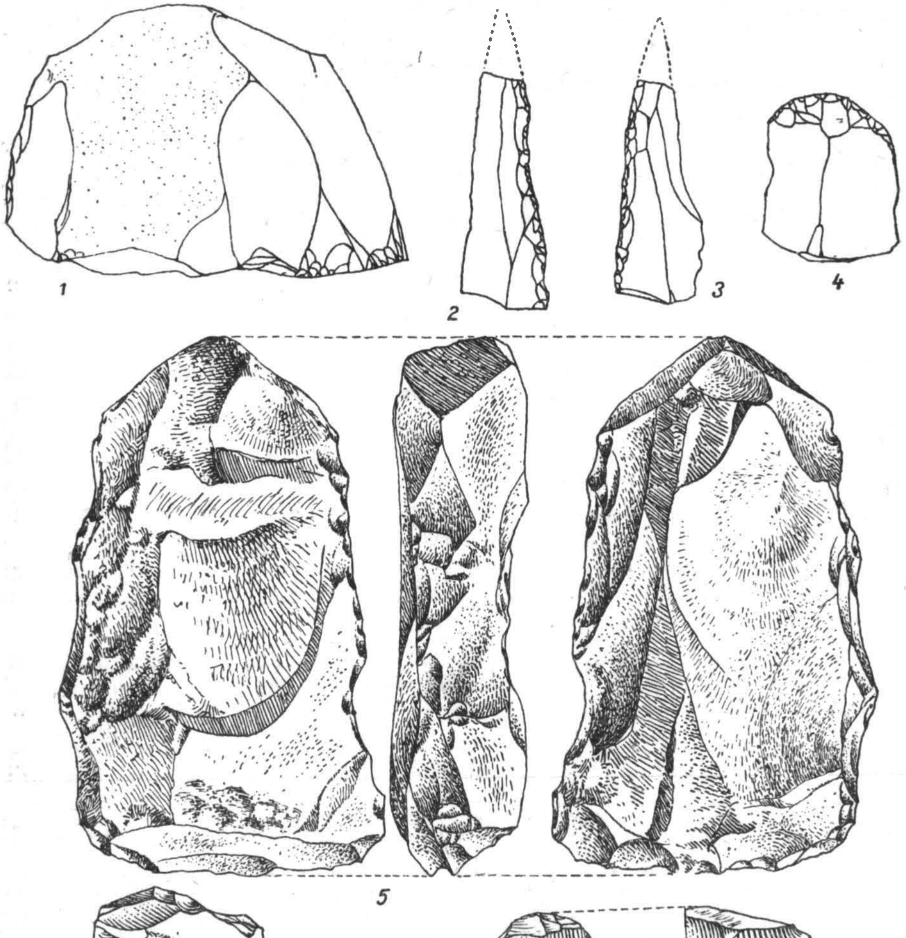

Fig. 1. — *Lapoş*. *1—4*, piese de silex aparţinînd stratului I, aurignacian tardiv; *5—7*, piese de silex aparţinînd stratului II, campignian arhaic. *1*, gratoar nucleiform; *2*, *3*, vîrfuri „La Gravette"; *4*, gratoar pe capăt de lamă scurtă, *5*, topor primitiv; *6*, piesă asemănătoare *tranchet*-ului; *7*, gratoar înalt.

uneltele obţinute nu sînt supuse unor prelucrări secundare. Aşchiile mari cu marginile tăioase sînt retuşate sumar şi neuniform pentru a fi folosite ca racloare. Multe din aceste aşchii nu sînt nici măcar retuşate, ci au fost folosite intens în starea lor iniţială. Nucleele rămîn la aceeaşi formă masivă cu două planuri de lovire. Apar însă foarte mulţi bulgări polimorfi cu încercări de desprinderi dezordonate. Dintre uneltele tipice lucrate cu mai multă atenţie, se înscriu cunoscutele gealăie (*rabots*) nucleiforme (fig. 3/1), atît de caracteristice aşezării de la Lapoş. Ele sînt lucrate pe nuclee cu forme mai regulate, cu un plan de lovire foarte oblic, făcut cu scopul de a uşura folosirea unei margini a nucleului, anume retuşată, ca gealău. Menţionăm că unele din aceste gealăie sînt lucrate pe jumătăţi de nuclee sau pe aşchii. În unele cazuri unghiul format de suprafaţa nucleului care poartă urmele desprinderii uniforme de lame împreună cu planul de lovire cu tendinţa de a deveni din ce în ce mai oblic, devine ascuţit, lăsînd impresia pregătirii unui tăiş de topor. Acest lucru ni se pare deosebit de important şi demn de reţinut, deoarece într-o anumită perioadă a dezvoltării neoliticului nostru din Muntenia, va reapărea această tehnică nucleiformă în făurirea topoarelor [4].

Inventarul uneltelor aşchiare şi nucleiforme care prezintă caracterul dominant al aşezării de la Lapoş este completat de o serie de unelte simple, noi, cărora cu greu le putem găsi originile în culturile paleolitice. Astfel, apar unele aşchii de formă mai mult sau mai puţin trapezoidală, care au la un capăt o desprindere ce face ca piesa să capete un tăiş uneori retuşat. Acest procedeu tehnic observat şi la gealăiele nucleiforme se apropie într-o oarecare măsură de tehnica prelucrării *tranchet*-elor (fig. 1/6). De asemenea demne de menţionat sînt acele unelte simple lucrate pe aşchii groase sau bulgări de silex care au doar un capăt retuşat abrupt pe toată înălţimea piesei prin desprinderi grosolane (fig. 2/2,3). Foarte interesante ni se par anumite aşchii în formă de vîrfuri triunghiulare (fig. 3/2, 3). Prezenţa unui pic nucleiform (fig. 2/4) în descoperirile de la Lapoş ne îngăduie să atribuim acestor vîrfuri aceeaşi întrebuinţare.

În sfîrşit, în ultimele două campanii inventarul uneltelor din acest nivel s-a îmbogăţit cu noi burine şi noi gratoare înalte şi mai ales cu multe gratoare lucrate pe lamă sau pe aşchii, caracteristice aurignacianului. Burinele sînt lucrate tot pe aşchii mari şi sînt reprezentate din punctul de vedere al formei de tipul „Busqué", mediane diedrice şi de unghi (fig. 3/4). Gratoarele înalte au fost făurite pe aşchii cu partea netedă plană şi cu partea dorsală bombată, partea activă fiind pregătită prin detaşări de lamele mici înguste dispuse oblic. Gratoarele pe capete de lamă reprezintă singurele unelte lucrate pe bază de lame. Cele mai frumoase lame au fost obţinute dintr-un silex de bună calitate, cu o structură mult mai fină, cules de pe albia pîraielor. Unele din ele sînt retuşate oblic, iar cîteva prezintă pe o latură cîte o scobitură (*encoche*).

Al doilea nivel de cultură, cuprins între —0,25 m şi suprafaţa solului, se plasează în depuneri cenuşii-gălbui şi în partea superioară a depunerilor

---

[4] Vl. Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia*, II, 1925, p. 47.

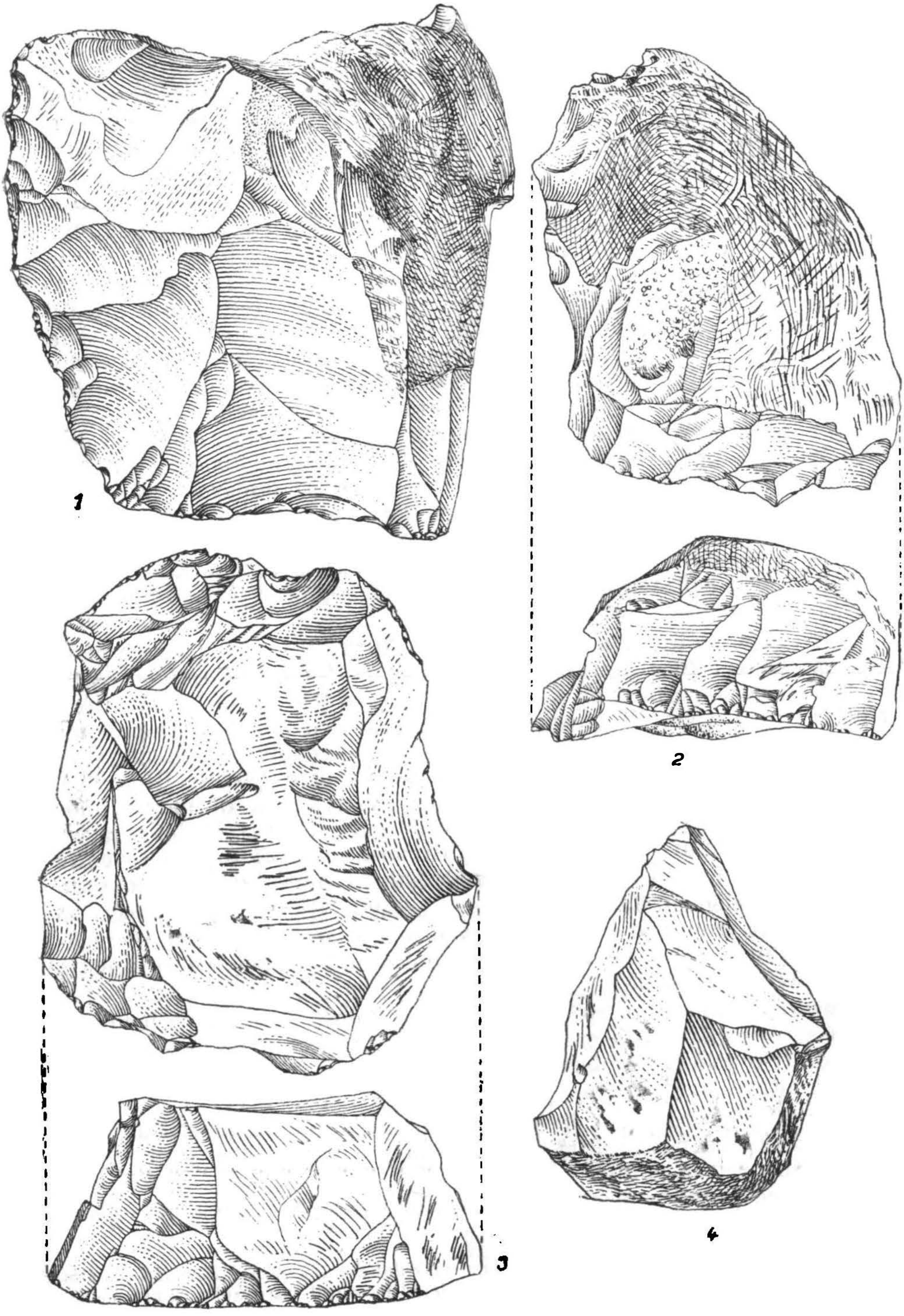

Fig. 2. — *Lapoş.* Piese de silex aparţinînd stratului II, campignian. *1—3*, raboturi pe aşchii ; 4, pic nucleiform.

subiacente galben-prăfoase. Delimitarea acestui nivel ne-a fost impusă de prezenţa unor purtători de unelte noi care au influenţat într-o oarecare măsură exploatarea silexului de la Lapoş.

Încă din primele campanii de săpături s-a stabilit prezenţa unui neolitic timpuriu, căruia noi i-am atribuit şi cele cîteva piese tardenoasiene descoperite pînă atunci. În ultimele campanii am aflat centrul aşezării tardenoasiene, ajungînd la concluzia că viaţa acestor două aşezări s-a desfăşurat independent, dar paralel cu activitatea — nu mai puţin intensă — de prelucrare a silexului local. O altă caracteristică a acestui nivel o constituie faptul că se dezvoltă într-o oarecare măsură industria de lame mici, se folosesc mult mai intens bolovanii de rîu şi se constată, în general, o tendinţă de micşorare a uneltelor. Trebuie să menţionăm însă că persistă aceeaşi tehnică rudimentară şi că de foarte multe ori apar exemplare robuste aidoma cu cele din nivelul inferior. Astfel, la descrierea materialului din silex local din acest nivel adăugăm faptul că apar foarte multe lame şi aşchii mici retuşate şi că numărul gratoarelor pe capăt de lamă creşte considerabil. Trecînd însă la inventarul uneltelor tardenoasiene, trebuie arătat din capul locului că el se deosebeşte fundamental de cel caracteristic aşezării de la Lapoş. Este vorba, fără îndoială — ca şi în cazul neoliticului —, de prezenţa unor populaţii străine care aduc forme noi de unelte.

Între uneltele tardenoasiene (fig. 3/5 —10) menţionăm 12 exemplare de trapeze tipice, 20 de gratoare microlitice pe lame fine sau pe aşchii mici, burine pe lame mici cu trunchieri retuşate şi din nou două vîrfuri de tip zis ,,La Gravette". Trapezele sînt lucrate cu multă grijă pe lame fine, iar unele dintre ele prezintă pe baza mică o scobitură retuşată şi se aseamănă cu unele exemplare descoperite în nord-estul ţării la Ripiceni [5]. Gratoarele microlitice dovedesc o tehnică avansată în obţinerea unor retuşe fine şi uniforme. Burinele şi vîrfurile ,,La Gravette" sînt caracteristice kostenkianului din nord-estul ţării noastre, Iată deci o revenire a acestor elemente la Lapoş, de data aceasta în contextul tardenoasian.

Prezenţa elementelor kostenkiene, precum şi asemănarea care se poate face între trapezele de la Lapoş şi cele din nord-estul ţării, ne îngăduie să stabilim atît originea tardenoasianului de la Lapoş, cît şi direcţia de pătrundere a acestuia.

Aşezarea neolitică ocupă o suprafaţă restrînsă, situată pe locul cel mai înalt al aşezării, care a oferit mai multe fragmente ceramice atipice, lucrate dintr-o pastă grosolană de culoare cenuşie şi puternic corodate, precum şi cîteva topoare mici plate şlefuite.

Terminînd prezentarea în mare a materialului descoperit în cele patru campanii de săpături de la Lapoş, trebuie să mărturisim că nu sîntem de loc convinşi că am epuizat toată gama de unelte scoase la iveală, mai ales în ceea ce priveşte macrolitele. Au rămas, după părerea noastră, o

---

[5] Al. Păunescu, *Cu privire la sfîrşitul epipaleoliticului din NV şi NE Romîniei şi unele persistente ale lui în neoliticul timpuriu*, Comunicare ţinută în cadrul Institutului de arheologie, în februarie 1964.

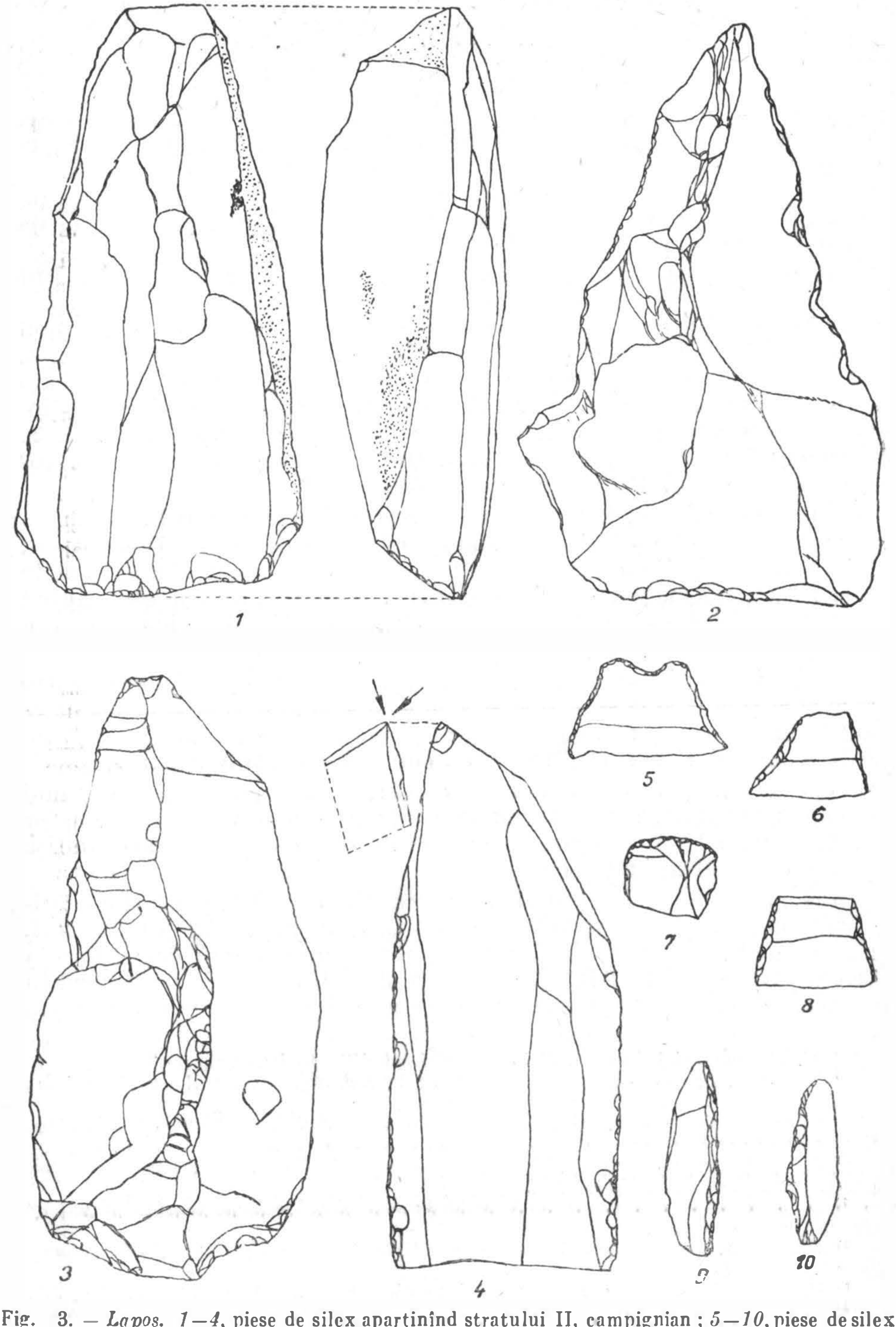

Fig. 3. — *Lapoş.* *1—4*, piese de silex aparţinînd stratului II, campignian ; *5—10*, piese de silex aparţinînd tardenoasianului. *1*, rabot nucleiform folosit ca topor ; *2*, *3*, vîrfuri triunghiulare ; *4*, burin ; *5*, *6*, *8*, trapeze ; *7*, gratoar microlitic ; *9*, *10*, vîrfuri microlitice „La Gravette”.

serie de unelte care, cu toate că nu se înscriu în forme tipice cunoscute, prezintă totuşi urme vădite de întrebuinţare. Sîntem, fără îndoială, în faţa unui utilaj curios, în care se amestecă elementele vechi cu elementele noi, a căror execuţie tehnică fie că nu este suficient de bine stăpînită, fie că se avea în vedere — aşa cum s-a mai spus — valoarea funcţională a uneltelor şi mai puţin forma lor.

Pentru ca aspectul macrolitelor de la Lapoş să nu rămînă un fapt izolat şi de neînţeles în dezvoltarea societăţii omeneşti, vom prezenta unele descoperiri mai apropiate sau mai îndepărtate. Este vorba în primul rînd de utilajul stratului II de la Dumbrăviţa (satul Romîneşti, rn. Făget, reg. Banat), în care găsim de asemenea unelte macrolitice, între care gealăie masive şi chiar cîteva topoare grosolane [6]. Apoi trebuie menţionate descoperirile lui Marton Roska de la Iosăşel [7] şi cele ale lui C. S. Nicolăescu-Plopşor din Ţara Oaşului [8]. Din R.P. Ungară amintim protocampignianul lui J. Hillebrand de la Avasberg [9].

În ultima vreme, în preocupările cercetătorilor din R.F. Germană au intrat o serie de aşezări de suprafaţă cum sînt cele de la Donaumoos, Zeil [10], Vittislingen [11] etc., în care au fost descoperite aşchii şi unele unelte de cuarţit supuse unor prelucrări grosolane. În sfîrşit, trebuie să amintim curioasele ateliere cu macrolite din pădurile de la Montmorency din Franţa [12] şi pe cele de pe valea rîului Nevola din Italia [13].

Revenind la descoperirile noastre, trebuie să menţionăm faptul că, spre deosebire de celelalte aşezări din Europa, noi deţinem un mare avantaj, anume acela al unei stratigrafii precise, pe baza căreia se poate stabili vîrsta relativă a straturilor de cultură şi dezvoltarea lor.

Primul strat de cultură — aşa cum am mai spus — aparţine unui aurignacian întîrziat, cu persistenţa unor forme vechi, foarte asemănător celui de la Malu Roşu-Giurgiu, cu singura deosebire că aici se face simţită influenţa kostenkianului final.

Primul nivel al stratului II de cultură reprezintă în general o continuitate în ceea ce priveşte tehnica şi unele forme de unelte din primul strat, numai că aici apar unelte noi, care nu reprezintă altceva decît dovada unor eforturi umane în schimbarea modului de trai faţă de noile condiţii climatice. Sîntem în faţa primelor manifestări ale luptei omului cu pădurea

---

[6] Fl. Mogoşanu şi I. Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, (în ms.).

[7] M. Roska, *Le Campignien en Transsylvanie*, în *Bul. Soc. de ştiinţe din Cluj(Romînia)*, t. IV, 1929, partea a 2-a, p. 87—88.

[8] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi El. Kovacs, *Cercetările paleolitice din regiunea Baia Mare*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 33—35.

[9] J. Hillebrand, *Über ein Atelier des „Proto-Campigniens" auf dem Avasberg in Miskolc (Ungarn)*, *Eiszeit und Urgeschichte*, 1928.

[10] H. J. Seitz, *Eine steinzeitliche Quarzitkultur aus der Umgebung von Schloß Zeil im Allgäu*, în *Vorzeit am Bodensee*, 1—4, 1956, p. 38—53.

[11] H. J. Seitz, *Zum Vorkommen mesolithischer Beile, Spalter und Pickel in Süddeutschland*, în *Quartär*, Bonn, 7—8, 1956, p. 150.

[12] H. Breuil şi R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, p. 272—273.

[13] C. Maviglia, *Nuovi stazioni Campignane lungo il torente Nèvola e la probabile cronologia del Campignano in Italia*, în *Rivista di scienze preistoriche*, Spinelli-Firenze, vol. IV, 1949, fasc. 1—2, p. 56.

care a invadat în postglaciar și probabil chiar în fața primelor indicii de cultivare primitivă a plantelor.

Multe din uneltele de piatră prezentate mai sus au fost folosite pentru prelucrarea osului și mai ales — datorită masivității lor — la prelucrarea lemnului. Lipsa acestor unelte (de os și de lemn), care au fost distruse de aciditatea puternică a solului, nu exclude însă total posibilitatea unor preocupări de cultivare primitivă a plantelor.

Pentru încadrarea culturală a acestui nivel menținem ideea formulată anterior că sîntem în fața unui campignian arhaic [14]. Cu toate că termenul de campignian a devenit ambiguu, deoarece el nu mai are nici o legătură cu descoperirile din stațiunea eponimă de la Campigny, totuși termenul continuă să fie folosit pentru identificarea unei culturi preneolitice care din punct de vedere cronologic și cultural se plasează între epipaleolitic și adevăratul neolitic [15]. Această încadrare cronologică corespunde la Lapoș numai în parte, în sensul că partea inferioară a primului nivel situată în depunerile roșcat-gălbui aparține mai degrabă unui epipaleolitic și numai partea superioară plasată în depunerile galben-prăfoase, cînd încep să abunde uneltele caracteristice campignianului nostru și începe să fie folosită gresia, se încadrează perfect în limitele cronologice stabilite mai sus.

În ceea ce privește originea acestei culturi cu macrolite, lucrurile ne sînt acum mult mai clare. Ceea ce afirmam prezumtiv în anii trecuți [16], acum, prin descoperirea stratului inferior, a devenit o realitate. Este vorba de dezvoltarea unei culturi macrolitice de aspect campignian dintr-un aurignacian tîrziu local. După părerea noastră, acest facies macrolitic epipaleolitic sau premergător neoliticului se dezvoltă în regiunile unde se constată o persistență curioasă, datorită anumitor circumstanțe, a unui aurignacian cu formele lui cele mai primitive. În lumina acestei ipoteze înțelegem și prezența acelor macrolite din stratul II de la Dumbrăvița, precum și a celor din Țara Oașului, regiuni unde avem aceleași manifestări aurignaciene timpurii. În acest sens, ni se pare foarte interesantă ideea că la originea acelor culturi cu macrolite din sudul Germaniei ar sta așa-numitul aurignacian vechi cuarțitic a lui Absolon [17].

În sfîrșit, problema ultimului nivel de cultură pare mai complicată prin existența acelor două locuiri, neolitică și tardenoasiană. Despre aceste două locuiri se poate spune deocamdată că sînt plasate în nivelul atribuit de noi campignianului neolitizat și deci se pot stabili raporturile stratigrafice și cronologice dintre acestea și cultura locală macrolitică. Problema se complică însă în momentul cînd încercăm să stabilim relațiile cronologice dintre tardenoasian și neolitic, și aceasta în ciuda faptului că stratigrafic ele ne apar contemporane.

Se știe că primul neolitic — cultura Criș — nu comportă pînă în stadiul actual al cercetărilor nici un element tardenoasian [18]. Deci s-ar

[14] Fl. Mogoșanu și M. Bitiri, *op. cit.*, p. 222.
[15] Stuart Piggott, *Neolithic cultures*, în *Cambridge University Press*, 1954, p. 277.
[16] Fl. Mogoșanu și M. Bitiri, *op. cit.*, p. 223–224.
[17] H. J. Seitz, *Eine steinzeitliche* ..., p. 51.
[18] Al. Păunescu, *op. cit.*

putea formula ipoteza că această cultură ar fi în ţara noastră anterioară acelor ateliere tardenoasiene răspîndite pe aproape întreg teritoriul ţării. În sprijinul acestei afirmaţii am putea aduce un nou fapt, anume acela că fragmentele ceramice de tip Criş de la Tîrgşor [19] (la 50 km de Lapoş) sînt însoţite de aşchii de silex local de Lapoş, de unde se poate trage concluzia că purtătorii acestei culturi au trecut prin zona Lapoşului înainte de stabilirea tardenoasianului. Există de asemenea şi alte dovezi că primii neolitici au stabilit relaţii cu culturile locale anterioare tardenoasianului. Ne referim la descoperirea acelui protoneolitic în mediul kostenkianului de la Dîrţu-Ceahlău [20] şi la descoperirile de pe terasa Dealul Viei [21] (com. Romîneşti, rn. Făget), unde elemente aparţinînd culturii Criş intră în asocierea unor elemente aparţinînd paleoliticului superior întîrziat.

Abia într-a doua etapă a neoliticului nostru timpuriu, prilejuită de noi migraţii, se fac simţite elementele culturii tardenoasiene.

De fapt, în legătură cu tardenoasianul, noi nu am ajuns încă în situaţia de a afla desfăşurarea lui în timp. Cunoştem — mai mult sau mai puţin — originile acestei culturi, cunoaştem şi desfăşurarea ei în spaţiu, dar, în ceea ce priveşte încadrarea ei în anumite limite cronologice în diferite regiuni ale Europei şi mai ales în Romînia, cunoştinţele noastre rămîn încă deficitare. Toate descoperirile tardenoasiene din ţara noastră sînt reprezentate de locuiri subaeriene, cu un singur nivel de cultură, atribuite tardenoasianului dezvoltat [22]. Unele determinări paleontologice pledează chiar pentru un tardenoasian neolitic [23], tardenoasianul III al lui Barrière. Iată dar că există cîteva dovezi care ne pot permite să stabilim tardenoasianului din ţara noastră — pe baza descoperirilor existente — o vîrstă mult mai tînără.

Şi în cazul tardenoasianului de la Lapoş nu se poate vorbi, dată fiind poziţia stratigrafică, decît de o locuire tardivă, care precede sau eventual succede la diferenţe minime de timp neoliticul timpuriu de aici, care, după determinările specialiştilor, este posterior Crişului.

O altă problemă care se desprinde din descoperirile tardenoasiene de la Lapoş este aceea a originii lui răsăritene; unele elemente, pe care le-am amintit mai sus, pledează pentru această origină.

Dorim însă să facem precizarea că prezenţa acelor vîrfuri de tip zis „La Gravette" nu trebuie să ne determine de a face legătura cu kostenkianul final din nord-estul ţării noastre, ci numai cu descoperirile tardenoasiene din această regiune, în contextul cărora intră asemenea elemente. Într-adevăr, la baza dezvoltării tardenoasianului răsăritean pare că stă un epigravettian, dar procesul de întrepătrundere a acestor elemente nu se petrece la noi în ţară, ci în regiunile nord-pontice. Descoperirile

---

[19] V. Teodorescu, *Cultura Criş în centrul Munteniei*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 254.
[20] Al. Păunescu, *Locuirea neolitică de la Dîrţu-Ceahlău*, în *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 265—273.
[21] Fl. Mogoşanu şi I. Stratan, Noi descoperiri ... (în ms.).
[22] Al. Păunescu, *op. cit.*
[23] Determinările paleontologice de la Erbiceni şi Ciumeşti II — Păşune au fost făcute de către S. Bökönyi de la Muzeul naţional din Budapesta.

lui P. I. Boriskovski în părţile de nord-vest ale Mării Negre fac dovada unei asemenea situaţii [24]. Este vorba de un proces similar cu cel care se petrece în mediul gravettianului final occidental în anumite regiuni mediteraneene [25]. Pentru ambele regiuni însă nu se cunoaşte prea bine impulsul care a determinat acest proces.

În sfîrşit, în legătură cu stabilirea primelor contacte dintre triburile tardenoasiane şi culturile neolitice timpurii contemporane acestora, credem că avem de-a face iniţial mai degrabă cu o asimilare a unor elemente neolitice de către triburile tardenoasiene. Numai aşa ne putem explica prezenţa cîtorva fragmente ceramice primitive în aşezările tardenoasiene de la Ripiceni, Erbiceni şi Gîlma. Faţă de numărul mare de piese tardenoasiene descoperite în aceste aşezări, elementele neolitice sînt infime, neglijabile. Chiar şi în aşezarea neolitică de la Berea-Ciumeşti numărul elementelor tardenoasiene este foarte ridicat şi, în treacăt fie zis, acestei culturi — avînd în vedere utilajul litic care presupune o intensă activitate vînătorească — i s-ar potrivi mai degrabă termenul de tardenoneolitic, aşa cum s-a propus pentru cultura ceramicii pictate (Wolfsbachien) din Austria [26]. Socotim că procesul de asimilare a tardenoasienilor se petrece ulterior, pe măsura dispariţiei acestor triburi. Revenind la poblema noastră centrală, aceea a macrolitelor, socotim că putem admite existenţa unui autentic epipaleolitic dezvoltat din culturile locale anterioare şi că s-ar putea emite ipoteza că dezvoltarea firească a acestui epipaleolitic a dus în ultimă instanţă la apariţia primelor forme de cultivare primitivă a plantelor. Nu trebuie să pierdem din vedere că acest proces s-a petrecut în condiţiile unor transformări esenţiale şi continue ale mediului înconjurător, care au obligat comunitatea de la Lapoş să-şi schimbe progresiv modul de trai.

Se pare însă că această tendinţă de dezvoltare a aşezării de la Lapoş spre un neolitic propriu-zis îşi pierde sensul o dată cu sosirea acelor populaţii noi purtătoare ale unor culturi evident avansate. Cazul Lapoşului nu reprezintă un caz special, fiindcă pînă în stadiul actual al cercetărilor nu se poate vorbi de un neolitic nativ pe teritoriul ţării noastre, ci de un neolitic de început, care pătrunde în Romînia ca o cultură deplin formată şi cu caractere bine definite [27]. De aceea epipaleoliticul din ţara noastră, fie el de tip Lapoş sau kostenkian final, fie în sfîrşit, azilo-swiderian, nu trebuie socotit ca un element constitutiv şi de bază al dezvoltării primului neolitic ceramic. Ce se petrece după această primă etapă se referă la un alt proces, la alte realităţi arheologice, la o perioadă în care triburile tardenoasiene încep să joace un rol de seamă. În acest sens, noţiunea de protoneolitic care s-ar fi dezvoltat pe un aşa-zis mezolitic local [28] devine cu totul

[24] P. I. Boriskovski, *Problemele neoliticului tîrziu şi ale mezoliticului din partea de NV a litoralului Mării Negre*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 5—17.

[25] H. Breuil şi R. Lantier, *op. cit.*, p. 266.

[26] M. Mazálek, *Zur Frage der Beziehungen zwischen Mesolithikum und Neolithikum* în *Anthroposoikum*, III, 1953, p. 226.

[27] Al. Păunescu, *op. cit.*

[28] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 19.

relativă. După cum s-a mai spus, primele migraţii neolitice nu comportă în utilajul lor litic — de altfel destul de sărac — nici un element aşa-zis mezolitic, ci mai degrabă unele elemente ce aparţin paleoliticului nostru final. Nu trebuie să ne mire o astfel de situaţie, deoarece se ştie că schimbarea treptată şi neuniformă a mediului fizic a dus la faptul că în anumite părţi ale Europei — inclusiv ţara noastră — să aflăm o convieţuire a triburilor paleolitice, epipaleolitice şi neolitice.

Cu privire la unele contacte dintre primul neolitic şi culturile mai vechi locale (paleolitic final sau epipaleolitic), trebuie spus că nu a însemnat o asimilare a vechiului de către nou, ci este vorba de simplă convieţuire cu minore influenţe reciproce, rămase însă fără consecinţe. Dezvoltarea imediat următoare a primului neolitic constituie o dovadă concludentă în acest sens.

În sfîrşit, trebuie menţionat faptul că şi în ţara noastră, ca şi în alte regiuni ale Europei, există în neoliticul tîrziu o perioadă de reafirmare a elementelor preneolitice, aşa-zise campigniene, care trebuie pusă în legătură fie cu anumite schimbări climatice, fie mai degrabă cu tendinţa de mărire a suprafeţelor agricole. În aceste vremuri toporul, cu forme de data aceasta perfecte, capătă din nou o pondere mare. Regiunile unde s-a dezvoltat încă din epipaleolitic o ,,industrie" de topoare devin în această perioadă centre culturale cu mari forţe de difuziune. În neoliticul din Moldova apar foarte multe topoare de silex aduse din părţile nordice ale Europei [29].

În Muntenia se petrece acelaşi fenomen, numai că aici nu se fac simţite influenţele nordice. Şi aici, în neoliticul tîrziu apar foarte multe topoare masive, printre care unele nucleiforme [30] amintind — după părerea noastră — tehnica rudimentară a acelor gealăie-topor de la Lapoş, care nu ştim încă pe ce linie de dezvoltare s-a păstrat.

FLOREA MOGOŞANU

НОВЫЕ ВОПРОСЫ В ПОСЕЛЕНИИ В ЛАПОШЕ

РЕЗЮМЕ

Последние археологические раскопки в Лапоше выдвинули новые вопросы в связи с переходом от заключительного периода палеолита к самым примитивным формам неолитического времени.

Был вскрыт новый культурный горизонт (позднеориньякский), свидетельствующий о том, что верхний слой, содержащий макролити-

---

[29] Al. Florescu, *К вопросу о кремневых топорах в Молдове*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 79 –102.

[30] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 47.

ческие изделия (кампинийский), развился на его основе. Обнаружили также новые элементы, свидетельствующие о бытовании в Лапоше обширной макролитической культуры кампинийского облика.

Автор окончательно установил наличие ***двух кампинийских горизонтов*** — архаического (эпипалеолитического) горизонта и горизонта с некоторыми чертами неолита.

В ходе последних раскопок в кампинийском горизонте с чертами неолита вскрыли небольшое тарденуазское поселение. По мнению автора, оно развилось независимо от неолитического поселения, вскрытого при первых раскопках, но одновременно с кампинийской разработкой кремня в Лапоше. Автор рассматривает его как позднетарденуазское поселение, восходящее к *tardenoasian* III, по К. Барьеру.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Лапош.* Кремневые изделия из I слоя (1—4, позднеориньякский период) и II (5—7, древнекампинийский). 1, скребло в виде нуклеуса; 2, 3, граветтские наконечники; 4, скребок на конце короткой пластины; 5, примитивный топор; 6, предмет, напоминающий « резак »; 7, высокий скребок.

Рис. 2. — *Лапош.* Кремневые изделия из II слоя (кампинийского). 1—3, рубанки на отщепах; 4, « отбойный молоток » в виде нуклеуса.

Рис. 3. — *Лапош.* Кремневые изделия из II слоя (1—4, кампинийский период; 5—10, тарденуазский период). 1, рубанок в виде нуклеуса, служивший топором; 2, 3, треугольные наконечники; 4, резец; 5, 6, 8, трапеции; 7, микролитический скребок; 9, 10, микролитические граветтские наконечники.

NOUVEAUX PROBLÈMES DANS L'ÉTABLISSEMENT DE LAPOŞ

RÉSUMÉ

Des dernières campagnes de fouilles de Lapoş ont résulté des nouveaux problèmes en ce qui concerne la transition du paléolithique final aux formes les plus primitives du néolithiques.

On a découvert une nouvelle couche culturelle (aurignacien tardif), qui prouve que la couche supérieure, au matériel macrolithique (le campignien), se développe à la base de la première. En même temps on a découvert des éléments nouveaux, qui certifient l'existence — à Lapoş — d'une vaste culture à macrolithes, d'aspect campignien.

L'auteur a établi définitivement l'existence de *deux niveaux campigniens* : un niveau archaïque (épipaléolithique) et un niveau néolithisé.

Pendant les dernières fouilles on à découvert dans le niveau campignien néolithisé un établissement limité tardenoisien. Celui-ci — d'après l'avis de l'auteur — s'est développé indépendamment du habitat néoli-

thique découvert dans les premières campagnes de fouilles, mais en parallèle à l'exploitation, dans des formes campigniennes, du silex de Lapoş.

L'auteur considère qu'il s'agit d'un tardenoisien tardif, contemporain du tardenoisien III, d'après C. Barrière.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Lapoş*. 1—4, pièces en silex apartenant à la Ière couche, aurignacien tardif ; 5—7, pièces en silex appartenant à la IIe couche, campignien archaïque. 1, grattoir nucléiforme ; 2, 3, pointes « La Gravette » ; 4, grattoir sur bout de lame courte ; 5, hâche primitive ; 6, pièces semblable au tranchet ; 7, grattoir haut.

Fig. 2. — *Lapoş*. Pièces en silex appartenant à la IIe couche, campignien. 1—3, rabots sur éclats ; 4, pic nucléiforme.

Fig. 3. — *Lapoş*. 1—4, pièces en silex appartenant à la IIe couche, campignien ; 5—10, pièces en silex appartenant au tardenoisien. 1, rabot nucléiforme utilisé comme hâche ; 2, 3, pointes triangulaires ; 4, burin ; 5, 6, 8, trapèzes ; 7, grattoir microlithique ; 9, 10, pointes microlithiques « La Gravette ».

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA CULTURII BODROGKERESZTÚR ÎN TRANSILVANIA

Urmărind unele probleme ale epocii neolitice de sfîrşit şi ale primelor culturi ce au cunoscut metalul în Transilvania, am constatat că în depozitele Muzeului arheologic din Cluj (M.A.C.) se află mai multe materiale ce aparţin neîndoielnic culturii Bodrogkeresztúr din epoca cuprului. Cîteva dintre ele erau mai demult cunoscute ca destul de ipoteticele şi sporadicele răspîndiri ale acestei culturi spre bazinul transilvănean, altele au fost atribuite — eronat — altor culturi din alte epoci, iar unele sînt inedite.

★

Bogata de Mureş (rn. Luduş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Vas de formă cilindrică, tronconic spre bază, din pastă zgrunţuroasă de culoare cenuşie-negricioasă. Sub buza retezată drept se află cinci mici proeminenţe lunguieţe, simetric dispuse (fig. 1/7). Inv. I.2368. Vasul a fost descoperit în 1903 într-o carieră de pietriş, împreună cu oase umane. Amintit de M. Roska [1].

Cluj. Ceaşcă tronconică, dintr-o pastă cenuşie-gălbuie, cu suprafaţa lustruită. Sub buză se află două mici proeminenţe conice, alăturate (fig. 1/8). Inv. I.7567. Descoperită într-un şanţ de canalizare din faţa clădirii Muzeului arheologic din Cluj. Amintită de M. Roska [2].

Corpadea (com. Apahida, rn. şi reg. Cluj). Văscior de forma unui creuzet, cu patru picioare parţial păstrate. Sub buză un guler rotund, din care ies patru „proeminenţe" îndreptate puţin în sus (fig. 3/8). Inv. 8406. Inedit. Formă relativ frecventă a ceramicii Bodrogkeresztúr.

Gheja (rn. Luduş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Vas cu pîntecele bombat şi gît înalt, tronconic. Sub buză două urechiuşe, perforate orizontal. Forma e cunoscută în literatura arheologică sub denumirea de

---

[1] M. Roska, *Repertórium*, Cluj, 1942, p. 157, nr. 84, fig. 181/2. La fig. 181/1, M. Roska dă un alt vas provenind din aceste locuri. Acesta însă aparţine — contrar afirmaţiilor lui — primei vîrste a fierului, probabil mormintelor de tip Noua-Teiuş aflate aici.

[2] *Ibidem*, p. 135, nr. 231.

S.C.I.V., tomul 15, nr. 3, p. 351 — 367.

„oală de lapte" (*milchtopfförmiges Gefäß*). Pastă cenuşie, fină, bine arsă, rezonantă. Pe linia diametrului maxim patru mici gurguie conice, dintre care trei s-au dezlipit (fig. 1/10). Inv. I.7480.

Fig. 1. — Vase aparţinînd culturii Bodrogkeresztúr. *1 — 6*, Gorneşti; 7, Bogata de Mureş; *8*, Cluj; *9*, *10*, Gheja.

— Cupă de lut, tronconică, cu mici gurguie-proeminenţe în partea inferioară. Piesa nu s-a putut identifica în depozitele M.A.C., fiind cunoscută numai din fotografie (fig. 1/9). Inv. I.7479.

— Patru fragmente ale unui craniu uman. Inv. I.7481—7484. Micul complex, aparţinînd foarte probabil unui mormînt, a fost găsit

în 1907. Piesele au fost amintite de M. Roska [3], care face şi menţiunea că în colecţiile Institutului de arheologie al Universităţii din Seghedin au intrat cinci lame de silex din epoca cuprului, găsite lîngă un schelet descoperit în cariera de pietriş din hotarul comunei Gheja, în faţa gării Luduş [4]. Nu e exclus ca lamele de silex (cuţite?) ajunse la Seghedin să provină din acelaşi mormînt cu obiectele din Muzeul arheologic de la Cluj ori dintr-un alt mormînt, foarte probabil tot de tip Bodrogkeresztúr. Vasele au fost amintite şi de I. Nestor [5], N. Åberg [6] şi P. Patay [7]. Analogiile vasului în formă de „oală de lapte" abundă, el fiind — în limitele unei variaţii tipologice nu prea largi şi de evidentă filiaţie — forma ceramică cea mai caracteristică a inventarelor funerare ale culturii Bodrogkeresztúr. Nu mai puţin numeroase sînt analogiile cupei cu mici gurguie în partea inferioară.

Gorneşti (rn. Reghin, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Vas de tipul „oală de lapte", cu pîntecele bombat, de forma unei sfere turtite, cu gîtul tronconic. Sub buză două urechiuşe tubulare, cu perforare orizontală. Fundul vasului se reduce la o mică teşitură, ce-i asigură doar un echilibru instabil. Pastă fină, bine arsă, de culoare castanie, cu pete negricioase; pereţii lustruiţi (fig. 1/4). Inv. 1976.

— Castron adînc, ornamentat sub buză cu două tortiţe perforate orizontal. Buza ciuntită pe o mică porţiune. N-a putut fi identificat în depozitele M.A.C., fiind cunoscute numai desenul şi fotografia (fig. 1/5). Inv. 1973.

— Bol emisferic, neornamentat. Pastă gălbuie-castanie. Pereţii sînt subţiri, bine arşi (fig. 1/1). Inv. 1978.

— Vas tronconic, în formă de „ghiveci de flori", fragmentar. Pastă grosolană, destul de prost arsă. Două şiruri de gurguie conice împodobesc vasul: un şir sub buză, celălalt mai aproape de fund. Din şirul superior au rămas două gurguie în porţiunea păstrată; şirul inferior are patru gurguie asimetric dispuse (fig. 1/2). Inv. 1974.

— Vas în formă de „ghiveci de flori", asemănător cu cel de mai sus. Aceeaşi pastă şi ardere. Vasul e fragmentar, împodobit cu patru gurguie asimetric dispuse (fig. 1/6). Inv. 1975.

— Vas mic cu două torţi supraînălţate. N-a fost identificat în colecţiile M.A.C., cunoscîndu-i-se numai fotografia (fig. 1/3). Inv. 1979.

Vasele de la Gorneşti fac parte din vechile achiziţii ale Muzeului arheologic din Cluj. Din cele nouă vase, cîte sînt pomenite în inventar ca provenind de la Gorneşti, s-au putut identifica (în depozite şi pe baza

---

[3] M. Roska, *Repertórium*, Cluj, 1942, p. 161, nr. 91; p. 162, fig. 191.

[4] *Ibidem.*

[5] *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, 1932, p. 75, n. 297, pl. 3/7. I. Nestor a remarcat just în nota 297 că acel capac cilindric, provenind de la Gheja, pe care l-a publicat M. Wosinsky, *Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége* (*Ceramica ornamentată cu incrustaţii calcaroase a epocii preistorice*), Budapesta, 1904, pl. VII/5 aparţine acestui grup cultural. Pe baza ornamentaţiei, M. Roska l-a înglobat culturii Coţofeni (*Közlemények-Cluj*, I, 1941, p. 69, fig. 21. Desen greşit, rama „tălpii" vasului e perforată; vasul trebuie privit şi la Wosinsky, şi la Roska *invers*!), deşi motivistica lui e proprie culturii Tiszapolgár- Bodrogkeresztúr.

[6] *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*, III, Stockholm, 1932, p. 40.

[7] *Diss Pann*, II, 1938, nr. 13, p. 8, 9.

materialului din fototecă) doar şase piese. Celelalte trei (numerele de inv. 1971, 1972 şi 1977) n-am reuşit să le găsim. Bănuim că vasele de la Gorneşti, alcătuind un complex închis, au făcut parte din inventarul

Fig. 2.—*1*,*2*, cupă Bodrogkeresztúr şi ceaşcă Coţofeni de la Valea Rea. Vase Bodrogkeresztúr: *3*, Tg. Mureş; *4*, Moldoveneşti; *5*, Unirea.

unui mormînt. Toate exemplarele sînt piese obişnuite, unele chiar caracteristice inventarelor funerare ale culturii Bodrogkeresztúr. Pentru provenienţa lor dintr-un mormînt pledează şi starea bună de păstrare, observaţie valabilă, în general, şi pentru restul materialelor Bodrogkeresztúr aflate în Muzeul arheologic din Cluj. Vasul în formă de „oală de lapte" şi castronul adînc au figurat printre obiectele expoziţiei Congresului

internaţional de preistorie din 1876 de la Budapesta [8]. M. Roska a considerat aceste două piese ca aparţinînd epocii cuprului [9]. Nedîndu-şi însă seama că şi restul vaselor aparţin, *incontestabil*, aceleiaşi culturi, le-a atribuit neoliticului, epocii bronzului şi perioadei scitice [10].

Cele două vase de mai sus au fost amintite şi de I. Nestor [11], N. Åberg [12] şi P. Patay [13]. În ceea ce priveşte cele două vase în formă de „ghiveci de flori", analogiile lor constituie una dintre cele mai răspîndite forme de vas ale culturii Bodrogkeresztúr. Remarcăm cu acest prilej că vasele în formă de „ghiveci de flori" ale culturii Bodrogkeresztúr se aseamănă de multe ori cu cele de aceeaşi formă din perioada scitică [14]. Un criteriu de diferenţiere — în lipsa altor piese caracteristice care să servească la datare — l-ar putea constitui faptul că, în general, cele aparţinînd culturii Bodrogkeresztúr au mai mult o formă tronconică, pe cînd cele ale epocii scitice sînt, îndeobşte, cilindrice. Primele sînt ornamentate numai cu gurguie-proeminenţe, iar la celelalte un rol ornamental frecvent îl joacă şi alveolele. Micul vas cu torţi supraînălţate, deşi foarte asemănător ceştilor de tip Noua-Teiuş şi uşor confundabil cu acestea, e o formă ce apare în mormintele culturii Bodrogkeresztúr, reprezentînd în cadrul acestei culturi o influenţă jordansmühliană [15]. De curînd, I. Kutzián a adunat piesele de acest fel din Ungaria, atît cele din aria culturii Bodrogkeresztúr, cît şi cele de dincolo de Dunărea panonică [16].

Luduş (reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Ceşcuţă mică, bombată, împodobită cu o singură proeminenţă conică pe linia diametrului maxim. Buza subţire, răsfrîntă puţin în afară. Pastă cenuşie, pereţi subţiri, ardere bună (fig. 3/7). Inv. II.9044. Ceşcuţa a fost găsită pe teritoriul fabricii de spirt din Luduş. Amintită de M. Roska [17].

Mociu (rn. Gherla, reg. Cluj). Fragmentele, separat inventariate, ale unui vas reconstituit, de aceeaşi factură şi formă cu cel de la Bogata de Mureş, doar de proporţii mai reduse. Pastă cărămizie, zgrunţuroasă. Sub buza retezată drept, trei proeminenţe alungite; a patra era în partea vasului care lipseşte astăzi (fig. 3/1). Inv. 1458—1465. Împreună cu el figurează în inventar, sub numerele 1466—1474, oase şi fragmente de oase de animale. Amintit de M. Roska, care îl consideră neolitic [18].

Moldoveneşti (rn. Turda, reg. Cluj). Strachină de lut, cu buza curbată puţin spre interior (buza parţial fragmentată), împodobită pe umăr cu

---

[8] *ErdMúz*, III, 1876, p. 162.

[9] Cf. *Repertórium*, p. 97, nr. 29, fig. 122; p. 98, fig. 123.

[10] *Ibidem*, p. 97; vezi şi fig. 121.

[11] *Op. cit.*, p. 75, n. 297, pl. 3/6.

[12] *Op. cit.*, p. 40.

[13] Cf. *DissPann*, II, 1938, nr. 13, p. 8, 9.

[14] Această asemănare l-a indus în eroare şi pe M. Roska, determinîndu-l să afirme despre un vas de această formă, de la Feiurd (rn. Cluj), că se încadrează în cultura Bodrogkeresztúr, deşi el aparţine, neîndoielnic, perioadei scitice; cf. M. Roska, în *ErdMúzEgylÉvk*, 1943, Cluj, 1944, p. 38.

[15] Cf. *DissPann*, II, 1938, nr. 13, p. 10.

[16] I. Kutzián, *Über südliche Beziehungen der ungarischen Hochkupferzeit*, în *ActaArch*, IX, 1958, p. 161, pl. I/1—13; p. 163, pl. II/1—10.

[17] Cf. *Repertórium*, p. 165, nr. 105.

[18] *Ibidem*, p. 184, nr. 247.

patru proeminențe perforate vertical așezate simetric. Pastă brun-negricioasă, destul de fină. Pereții sînt lustruiți (fig. 2/4). Inv. I.7918. Amintită de M. Roska [19].

Ocna Sibiului (rn. Sibiu, reg. Brașov). În vechiul inventar figurează următoarea descriere: „Mică ulcică de lut cu gîtul strîmt; pe gît un capac

Fig. 3. — *1*, vas Bodrogkeresztúr de la Moci; *2*, ornamentul desfășurat al vasului de la Tg. Mureș; *3—5*, vase Bodrogkeresztúr de la Valea Rea; *6*, Ocna Sibiului; *7*, Luduș; *8*, Corpadea.

cilindroidal; pe umărul ulcicii patru proeminențe perforate, cărora le corespund șase găuri pe partea de sus a capacului". Inv. 1983. La început nu ne-a reușit decît identificarea văsciorului, nu și a capacului. Ulterior a fost identificat și acesta. Neavînd un număr de inventar aparte, el s-a rătăcit, fiind apoi inventariat la sfîrșitul catalogului vechi, cu numărul 10075, printre obiectele de proveniență necunoscută. Se potrivește însă exact la ulcica cu nr. 1983, corespunzînd întru totul descrierii capacului

[19] Cf. *Repertórium*, p. 299, nr. 40.

acesteia. Atît văsciorul, cît şi căpăcelul lui sînt dintr-o pastă cenuşie, destul de slab arsă (fig. 3/6). Au figurat la expoziţia din 1876 de la Budapesta [20]. Amintite şi de M. Roska [21].

Tot de la Ocna Sibiului mai provine încă un vas (Inv. 6785) care, după descrierea inventarului, pare să fie de tipul „oală de lapte", dar care n-a putut fi identificat.

Valea Rea (com. Romos, rn. Orăştie, reg. Hunedoara) [22]. Cupă de lut, aproximativ bitronconică, prevăzută cu o proeminenţă mare, plată, curbată puţin în sus, elipsoidală în secţiune. Faţă în faţă cu această proeminenţă cu rol de mîner, se văd urmele unui „cioc" pentru vărsarea conţinutului. Pastă destul de grosolană, ardere satisfăcătoare, culoare brun-gălbuie cu pete mari, negricioase (fig. 2/1). Inv. 1941.

— Ceaşcă de lut, cu o toartă supraînălţată. Formă bitronconică. Buza retezată drept. Pastă brun-cenuşie, destul de bine arsă (fig. 3/3). Inv. 1942.

— Ceaşcă de mai mari dimensiuni, cu o toartă supraînălţată. La întîlnirea muchiei buzei cu toarta, două nervuri proeminente. În faţa torţii buza vasului formează un „cioc". Sub buză un şir de mici găurele imprimate, iar sub acestea caneluri oblice, foarte puţin adînci. Pastă negricioasă, bine arsă (fig. 3/5). Inv. 1940.

— Ulcică de lut. Partea dinspre fund are forma unei calote sferice, neasigurînd vasului stabilitatea. Partea dinspre pîntece are formă de trunchi de con scund, iar gîtul e cilindroid, terminîndu-se într-o buză răsfrîntă puţin în afară. Pîntecul vasului e ornamentat cu striuri subţiri, superficiale. Două torţiţe îndreptate în sus şi perforate vertical corespund altor două perforări ce străpung, în dreptul lor, buza. Pastă cenuşie-deschisă la culoare, ardere relativ bună (fig. 3/4). Inv. 1944.

— Ceaşcă de tip Coţofeni, cunoscută mai demult în literatura arheologică. La H. Schroller figurează ca provenind de la Valea Rea [23], pe cînd la M. Roska — aidoma celorlalte patru vase descrise mai sus — figurează ca provenind de la Rea [24] (fig. 2/2). Inv. 1943. Vasul de tip Coţofeni face parte organică din micul complex de la Valea Rea, fiind inventariat *între* celelalte patru piese. Cele cinci vase au fost donate împreună, iar faptul că sînt întregi face probabilă aflarea lor într-un mormînt.

Cupa de lut (fig. 2/1) n-are analogii directe printre materialele de tip Bodrogkeresztúr ce ne-au stat la dispoziţie spre comparare. Proeminenţa-mîner şi „ciocul" de turnare se aseamănă însă foarte mult cu piesele similare de la Tiszaugh — Kisréti part, din cadrul unei aşezări unde cultura Bodrogkeresztúr are numeroase influenţe ale culturii Baden-

---

[20] Cf. *ErdMúz*, III, 1876, p. 162.

[21] Cf. *Repertórium*, p. 305, nr. 85.

[22] Pentru toate obiectele care se vor descrie şi a căror provenienţă de la Valea Rea, pe baza indicaţiilor precise ale inventarului vechi, e *indiscutabilă*, Roska a indicat, în mod eronat, ca loc de provenienţă Reea (Rea), com Toteşti, rn. Haţeg, reg. Hunedoara; cf. *Repertórium*, p. 235, nr. 13.

[23] H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, pl. 26/4.

[24] *Repertórium*, p. 235, nr. 13, fig. 289. Aceeaşi atribuire eronată la Roska, în *Közlemények-Cluj*, I, 1941, p. 77, nr. 247; p. 76, fig. 27.

Pécel [25]. Pentru forma cupei, o piesă asemănătoare la Hódmezővásárhely-Kotacpart [26]. De asemenea n-am găsit analogii exacte pentru ceașca de lut (fig. 3/3). Ea este însă o formă cu totul comună culturii Baden-Pécel, nu mai puțin culturii Coțofeni. Forma ceștii de la fig. 3/5 o regăsim într-un singur exemplar, la Szentes-Kistőke. Se remarcă în legătură cu acel exemplar că, deși găsit în mormînt de tip Bodrogkeresztúr, e surprinzător de evoluat și, spre deosebire de celelalte vase, negru la culoare [27]. Un vas asemănător celui din fig. 3/4 la Hódmezővásárhely-Kökénydomb [28], în mediu eneolitic, iar torți de același tip la Tiszaugh — Kisréti part [29].

Apariția celor patru vase cu elemente ale culturilor Bodrogkeresztúr și Baden-Pécel împreună cu o ceașcă Coțofeni, deși neobișnuită la prima vedere, e întru totul explicabilă prin raporturile de contemporaneitate și influențele reciproce ale acestor culturi [30].

Tg. Mureș (reg. Mureș-Autonomă Maghiară). Materialele de tip Bodrogkeresztúr de la Tg. Mureș sînt printre puținele de la noi din țară asupra cărora s-au făcut observații științifice.

În săpăturile lui I. Kovács din 1909 și 1910, în gropile A, B și C, materialul de tip Bodrogkeresztúr a apărut amestecat cu ceramică Ariușd bi- și tricromă și neagră lustruită, neputîndu-se face nici un fel de deosebiri stratigrafice. Utilaj litic : lame de obsidiană și de silex cenușiu, asemănător silexului cuțitelor din mormintele de la Decea Mureșului [31].

I. Kovács a sesizat importanța aflării împreună a celor două categorii ceramice, deși la data descoperirii lor cultura Bodrogkeresztúr nu era tratată și cunoscută ca o cultură aparte. El a atras atenția asupra faciesului vestic al culturii Ariușd, reprezentat prin materialul de la Tg. Mureș, facies în care se fac simțite și influențe culturale străine. Totodată, a considerat nejustificată separarea lor cronologică [32]. A făcut și o minuțioasă analiză stilistică a motivului ornamental tipic Bodrogkeresztúr de pe un castron de la Tg. Mureș [33].

Acest castron (Inv. IV. 915) e cea mai reprezentativă piesă a descoperirilor (fig. 2/3 și fig. 3/2). S-a găsit în groapa C, la 140 cm adîncime, *deasupra* lui aflîndu-se cioburi pictate ariușdene. Analogiile lui cele mai desăvîrșite au apărut în cimitirul de la Tiszadob [34], dar ornamentul său în rețea, cruțînd benzi meandroide lustruite, e general în aria culturii

---

[25] K. Szabó, în *AÉ*, XLVII, 1934, p. 23, fig. 23/c, d ; p. 24, fig. 25/a, c, d ; p. 25, fig. 27/c, fig. 28.
[26] M. Párducz, în *DolgSzeged*, VIII, 1932, pl. XLII/11.
[27] Cf. *DolgSzeged*, IX–X, 1933–1934, p. 87 ; pl. XXI/2.
[28] Cf. *FoliaArch*, V, 1945, p. 24, pl. VII/4.
[29] Cf. *AÉ*, XLVII, 1934, p. 22, fig. 22/g, h.
[30] Asupra acestei chestiuni revenim la sfîrșitul articolului.
[31] I. Kovács, în *DolgCluj*, VI, 1915, p. 232–240. Forme tipice Bodrogkeresztúr : p. 232, fig. 3/13 ; p. 233, fig. 4/2,3 ; p. 239, fig. 11/4 (analogie pentru văsciorul de la Corpadea).
[32] *Ibidem*, p. 246–250.
[33] *Ibidem*, p. 250–253 ; vezi și p. 243, fig. 16.
[34] Cf. *FoliaArch*, V, 1945, p. 36, fig. 1/3 ; p. 37, fig. 2/4,6 ; p. 38, fig. 3/2 ; p. 41, fig. 6/1–6.

Bodrogkeresztúr, fiind în cadrul acesteia o moştenire genetică din cultura precedentă, Tiszapolgár.

M. Roska a considerat — eronat — piesele Bodrogkeresztúr de la Tg. Mureş ca aparţinînd culturii Bükk [35]. Materialul a fost amintit şi de H. Schroller [36], N. Åberg [37], P. Patay [38] şi alţii.

De la Tg. Mureş se cunoaşte şi un pandantiv-amulet de aur, aparţinînd culturii Bodrogkeresztúr, achiziţionat mai de mult de Muzeul Naţional din Budapesta [39].

Unirea (rn. Aiud, reg. Cluj). Vas de tipul „oală de lapte", pîntecos, de o formă greoaie, cu cele două tortiţe caracteristice sub buză. Pe pîntece două linii incise, paralele, iar sub acestea altele două, formînd o bandă în zig-zag. Se observă urme de încrustare cu materie albă, calcaroasă. Pasta vasului e cenuşie-negricioasă, bine arsă (fig. 2/5). Inv. I.8009. Vasul a fost amintit de M. Roska [40].

Decea Mureşului (rn. Aiud, reg. Cluj). Intenţionat am lăsat la sfîrşitul catalogului cimitirul de la Decea, deoarece acesta ocupă un loc aparte, nu numai printre celelalte atestări ale culturii Bodrogkeresztúr din Transilvania, dar şi în cadrul acestei culturi în general.

N-avem intenţia republicării materialului de la Decea. Aceasta a făcut-o cu toată competenţa I. Kovács [41]. Tot el a fost acela care — după părerea noastră — a sesizat cel mai bine *deosebirile* acestui cimitir faţă de cimitirele Bodrogkeresztúr din Ungaria, precum şi *cauzele* acestor deosebiri [42]. La concluzii asemănătoare ajunsese şi I. Nestor [43]. Păreri contrare a formulat P. Patay, susţinînd înglobarea fără rezerve a complexului de la Decea în cultura Bodrogkeresztúr [44].

★

Formele de vase din catalog pentru care n-am citat analogii directe sînt cu totul obişnuite şi comune în cultura Bodrogkeresztúr, ele apărînd cu zecile în aşezările, dar mai cu seamă în mormintele acestei culturi, în Ungaria. Pentru marea lor frecvenţă e îndeajuns dacă amintim analogiile de la Bodrogkeresztúr, Pusztaistvánháza, Hódmezővásárhely-Kotacpart,

---

[35] M. Roska, în *AÉ*, XLVII, 1934, p. 153, 157; *Repertórium*, p. 167, nr. 121, fig. 198; *SzNMEmlékk*, p. 274, 282, fig. 30.
[36] H. Schroller, *op. cit.*, pl. 38/2.
[37] N. Åberg, *op. cit.*, p. 33, fig. 37.
[38] Cf. *DissPann*, II, 1938, nr. 13, p. 8, 9.
[39] P. Patay, în *AÉ*, 85, 1958, p. 39, pl. XVII/4.
[40] Cf. *Repertórium*, p. 92, nr. 90; p. 93, fig. 119.
[41] I. Kovács, în *AISC*, I, 1928—1932, p. 89—101 şi în *Közlemények—Cluj*, IV, 1944, 1—2, p. 3—20.
[42] Cf. *Közlemények—Cluj*, IV, 1944, 1—2, p. 19—20.
[43] *Op. cit.*, p. 73—76.
[44] Cf. *DissPann*, II, 1938, nr. 13, p. 8, 9. Pentru problemele cimitirului de la Decea, vezi şi V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, p. 203, 205; H. Schroller, *op. cit.*, p. 66, 67; H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau*, Berlin — Leipzig, 1932, p. 89; B. Pósta, în *ErdMúzEgylÉvk*, 1912, p. 34; M. Roska, în *AÉ*, XLII, 1928, p. 50—51; *Repertórium*, p. 159—160, nr. 89.

Deszk, Jászladány, Hódmezővásárhely-Kökénydomb, Tiszadob, Tiszapolgár-Basatanya, Szentes-Kistőke, Polgár-Bacsókert etc. [45].

★

Pentru Transilvania s-a obişnuit, în general, a se umple spaţiul de timp dintre eneolitic şi primele culturi ale epocii bronzului doar cu materialele culturii Coţofeni, eventual Schneckenberg. Cimitirul de la Decea rămînea printre acestea un fenomen izolat.

Or, în Ungaria în acest răstimp se inserează cel puţin 4 —5 grupe culturale *sigure*, care trebuiau să-şi aibă, măcar în parte, corespondenţi în timp şi pe teritoriul Transilvaniei. Tocmai dintre acestea face parte cultura Bodrogkeresztúr.

Considerată în Ungaria ca o cultură specific autohtonă, ea se dezvoltă genetic din faza ultimă a culturii Tisa, reprezentată cel mai bine prin descoperirile de la Polgár şi Tiszaugh (cultura Tiszapolgár). În acest sens e demn de remarcat faptul că, în timp ce aşezări şi cimitire Bodrogkeresztúr de sine stătătoare se găsesc foarte multe, nu se cunosc încă descoperiri Tiszapolgár *pure*, în cadrul cărora să nu se poată sesiza în germene unele sau altele din caracteristicile culturii Bodrogkeresztúr. De pildă, vasele cu picior (de tip „fructieră") şi cele în formă de „ghiveci de flori" trec în cultura Bodrogkeresztúr ca o moştenire Tisa, iar vasul în formă de „oală de lapte" apare deja la Polgár. Acestea fixează totodată limita inferioară a cronologiei relative a culturii Bodrogkeresztúr.

Grupul principal al culturii Bodrogkeresztúr se masează la est de Tisa, descoperirile fiind deosebit de frecvente în special în jurul gurii Crişului. Spre vest de Tisa descoperirile se răresc, iar dincolo de Dunărea panonică vestigiile culturii Bodrogkeresztúr apar, în aria culturii Baden-Pécel, doar ca piese izolate. În jurul gurii Mureşului se observă un facies aparte, în cadrul căruia se găsesc cele mai vechi variante ale „oalei de lapte", cu micile tortiţe caracteristice plasate nu sub buză, ci la linia de întîlnire a gîtului zvelt, tronconic, cu pîntecele vasului.

Al doilea grup l-ar forma descoperirile din Transilvania, descoperiri pe care P. Patay le consideră un rezultat al imigrării culturii spre bazinul transilvănean, pe valea marilor rîuri [46].

Fiind şi noi de părerea lui P. Patay, amintim totuşi şi ipoteza că varianta transilvăneană a culturii Tisa a putut, la un moment dat, genera fenomene similare culturii Tisa din Ungaria. Ca ipoteză de lucru, putem presupune că la baza materialelor de tip Bodrogkeresztúr de la noi stă varianta ardeleană a culturii Tisa, deosebirile materialului Bodrogkeresztúr de aici faţă de cel din Ungaria putîndu-se explica, în acest caz, prin

---

[45] Pentru cele afirmate, cf. L. Bella, în *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve* (Anuarul Asociaţiei arheologice maghiare pe ţară), I, 1920—1922; J. Hillebrand, în *ArchHung*, IV, 1929; J. Banner, în *DolgSzeged*, IX—X, 1933—1934; I. Foltiny, în *FoliaArch*, III—IV, 1941; P. Patay, în *AÉ*, III, V—VI, 1944—1945; Banner—Foltiny, în *FoliaArch*, V, 1945; J. Petróczy, în *FoliaArch*, V, 1945; I. Kutzián, în *AÉ*, III, VII—VIII—IX, 1946—1947—1948; E. Zalotay, în *DolgSzeged*, IX—X, 1933—1934; P. Patay, în *ActaArch*, IX, 1958, planşe şi figuri cu materiale Tiszapolgár—Bodrogkeresztúr, *passim*.

[46] Cf. *DissPann*, II, 1938, nr. 13, p. 6—10.

deosebirile culturilor ce l-au generat. În acest sens, ne gîndim în primul rînd la influențele și interferențele dintre cultura Tisa transilvăneană și cultura Petrești, influențe sesizabile mai ales în faza începătoare a celei din urmă, în special pe specia ceramică nepictată, ci împodobită cu motive incizate [47].

Singurul material sigur Tiszapolgár din Transilvania provine din așezarea de la Deva-„Ceangăi", din săpăturile lui O. Floca [48]. În cadrul lui se pot observa elemente ornamentale ce vor trece și în cultura Bodrogkeresztúr [49].

La o mai atentă cercetare, vestigiile culturilor Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr se vor dovedi mult mai numeroase în Transilvania, numai că puținătatea ornamentației caracteristice și a formelor de vase specifice le face greu sesizabile [50].

Drept unele dintre cele mai vechi materiale Bodrogkeresztúr transilvănene trebuie să le considerăm pe cele de la Tg. Mureș. Poziția cronologică relativă e dată de aflarea lor împreună cu materiale pictate de tip Ariușd, bi- și tricrome, din faza Cucuteni A_2.

E un fapt demult stabilit că întregul complex Cucuteni cunoaște metalul, aparținînd, din acest punct de vedere, eneoliticului [51]. Deosebit de importantă ni se pare apariția cuprului deja în cele două niveluri precucuteniene ale stratului Izvoare I[52], deoarece acest fapt permite plasarea în epoca eneolitică și a complexelor de o factură *asemănătoare* din Transilvania [53].

[47] În altă ordine de idei, remarcăm cu acest prilej că pe teritoriul Transilvaniei cultura Tisa e o apariție foarte veche. Dovadă este faptul că nici chiar la Nandru-Vale (considerat, îndeobște, mai vechi decît Turdașul) elementul sudic, vinčian, al benzii punctat-incizate nu apare necontaminat de motivele textile ale culturii Tisa. Or, la Vinča primele elemente Tisa apar de-abia la 8,30 m adîncime, marcînd începuturile fazei Vinča B_1. Concluzia ar fi că (cel puțin din punct de vedere *stilistic*) în Transilvania *n-avem* materiale Vinča A pure, necontaminate încă de influențe Tisa. Pe de altă parte, nu se cunosc în Transilvania nici așezări cu materiale Tisa vechi (Tisa I) fără alte influențe culturale, în speță vinčiene. În ceea ce privește pictura ceramicii Petrești, ea se dezvoltă, foarte probabil, pe baze Criș tardive, numai că sesizarea legăturilor genetice e îngreuiată de interpunerea influențelor culturii Turdaș (elemente vinčiene + Tisa). În faza finală a culturii Turdaș caracteristica bandă punctat-incizată delimitată de două linii se descompune, în sensul că liniile mărginitoare dispar, rămînînd doar o fîșie de puncte sau incizii. *Această* specie ceramică constituie deja o componentă a ceramicii culturii Petrești, fiindu-i cel puțin atît de proprie ca și specia pictată ! (Observații *stratigrafice*, pe baza materialului Turdaș și Petrești de la Tărtăria.)

[48] O. Floca, în *SCIV*, I, 1950, 2, p. 220–224.

[49] *Ibidem*, cf. pl. VII.

[50] De la data redactării acestui articol au mai apărut materiale Bodrogkeresztúr la Sebeș, Răhău și Blandiana (informații K. Horedt).

[51] Vezi Vl. Dumitrescu, *Ceramica pictată din sud-estul Europei*, în *BCMI*, XXIV, 1931, p. 77; idem, *Inscripțiuni preistorice în România?*, în *BCMI*, XXIV, 1931, p. 89, n. 2; idem, *La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa orientale*, în *ED*, IV, p. 308.

[52] R. Vulpe, *Izvoare, săpăturile din 1936–1948*, București, 1957, p. 111.

[53] În recentele săpături de la Cașolț- „Poiana în Pisc" s-a descoperit o variantă a culturii Petrești care cunoaște numai în mod răzleț pictura; în schimb are locuințe cu „platforme" de chirpici, ca cele cucuteniene, iar în cadrul ceramicii apar materiale Boian-Giulești și altele cu o ornamentație incizată, asemănătoare componentei Tripolie A a precucutenianului. Se sesizează oarecum *aceleași componente care au stat și la baza genezei ceramicii Cucuteni.* Unele vase își au analogii foarte apropiate la Ariușd, iar o parte a plasticii antropomorfe e reprezentată de idolii de tip cucutenian, decorați pe șolduri și fese cu incizii liniare și spiralice sau păstrează urme de pictură. Vezi I. Paul, în *Materiale*, VII, p. 107–118.

În Ardeal, în cadrul culturii Petreşti cu ceramică pictată, cuprul apare deja [54], iar la Ariuşd arama şi aurul sînt prezente din cel mai de jos strat [55].

E adevărat că aurul de la Ariuşd e încă de import, foarte probabil sudic. În schimb, aurul tuturor podoabelor din acest metal aflate în cadrul culturii Bodrogkeresztúr e deja transilvănean, procurat foarte probabil din nisipurile aurifere ale rîurilor [56].

Analiza pandantivelor-amulete caracteristice culturii Bodrogkeresztúr aduce noi date în sprijinul legăturilor acestei culturi cu complexul Cucuteni. Asemenea amulete s-au găsit şi în Transilvania, la Oradea, Tg. Mureş şi Moigrad [57]. Piesa mare de la Moigrad e un exemplar uriaş al tipului. Alte exemplare remarcabile se cunosc din Ungaria, de la Hatvan-Újtelep [58] şi Tiszaszöllős [59], deşi mai răspîndite sînt cele mărunte. În afară de pandantivele-amulete, cultura Bodrogkeresztúr cunoaşte şi alte tipuri de podoabe de aur, ale căror antecedente din cupru (sau chiar din aur) se găsesc în aria culturii precedente, Tiszapolgár [60].

Ceea ce i-a scăpat însă lui P. Patay e faptul că cele mai apropiate analogii ale pandantivelor-amulete de aur ale culturii Bodrogkeresztúr le oferă *idolii plaţi de tip troian*, descoperiţi în aşezările Cucuteni A din Moldova, în speţă la Hăbăşeşti [61] şi Truşeşti [62]. Nu-i apropie numai forma,

[54] De exemplu, o brăţară plată de cupru, cu capete deschise, apărută într-un complex închis descoperit în peştera de la Caţa. Materialele în Muzeul arheologic din Cluj. Vezi *ErdMúz EaylÉvk*, 1911, p. 46; M. Roska, în *Közlemények-Cluj*, III, 1943, 1, p. 67, nr. 21, p. 71, fig. 20; *Repertórium*, p. 116, nr. 2, fig. 142.

[55] M. Roska, în *Közlemények-Cluj*, III, 1943, 1, p. 64—66, cu bibliografia. Lipsa sau prezenţa metalului implică separarea culturilor neolitice de cele eneolitice, între acestea din urmă şi epoca bronzului fiind de adăugat culturile „epocii cuprului" propriu-zise. Criteriul de separare dintre culturile eneolitice şi cele din „epoca cuprului" ar putea fi căutat în faptul că, pe cînd primele gravitează încă prin aspectul lor spre vechile culturi neolitice din care s-au născut, în cele din „epoca cuprului" (chiar dacă tulpina lor e de dezvoltare locală !) se simt deja o serie de influenţe străine, în special nord-estice. În acest sens, în Transilvania ar aparţine *neoliticului* culturile : Criş, ceramica liniară (faza veche şi cea cu „capete de note muzicale"), influenţele culturii Banatului (cultură prin excelenţă de *sinteză*, îmbinînd elemente Criş tîrzii, Turdaş şi Tisa timpurii), Turdaş, Tisa. Bükk (fazele *timpurii* ale acestora) şi elementele Boian-Giuleşti, în măsura în care ele reprezintă încă faza de sine stătătoare, de aspect pregnant neolitic, a acestei culturi, neafectată deci de un proces evolutiv ducînd spre fenomene similare genezei culturii Cucuteni. *Eneoliticului* i-ar aparţine cultura Petreşti, fazele complexului Ariuşd, etapa tîrzie a culturilor Tisa şi Bükk pictate, precum şi faciesurile specifice ivite la zona de interferenţă a influenţelor Tisa pictate şi Petreşti pe de o parte, Petreşti şi ariuşdene, pe de altă parte. „*Epoca cuprului*" în Transilvania ar fi reprezentată prin descoperirile tipice Bodrogkeresztúr, influenţele Baden-Pécel, cimitirul de la Decea, eventualele materiale usatoviene din Secuime, culturile Schneckenberg şi Coţofeni — fenomene asemănătoare oarecum cu cele petrecute dincolo de Carpaţi, începînd cu apariţia ceramicii Cucuteni C.

[56] P. Patay, în *AÉ*, 85, 1958, p. 43.

[57] *Ibidem*, p. 39—42, pl. XVII/4, pl. XVIII/2, 4.

[58] *Ibidem*, p. 39, pl. XV/11.

[59] Vl. Milojčić, *Ein Goldfund der Kupferzeit aus Ungarn*, în *Germania*, 31, 1953, p. 7—11, pl. I.

[60] Exemple la P. Patay, în *AÉ*, 85, 1958, p. 42—43. Vezi şi K. Andel, în *SlovArch*, VI/1, 1958, p. 44, fig. 5.

[61] Vl. Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti, monografie arheologică*, 1954, p. 410—416, pl. CXXII/9—17, fig. 36/1—16.

[62] Cf. *SCIV*, III, 1952, p. 70, fig. 7,8 (exemplar de aramă argintată).

dispoziţia găurilor indicînd detaliile anatomice ale feţei, ci şi tehnica de ornamentare *au repoussé* comună atît exemplarelor din lut din aria cucuteniană, cît şi celor din aur, din cultura Bodrogkeresztúr.

Idolii *en violon* din Moldova îşi găsesc cele mai multe asemănări cu cei din Troia şi Yortan şi, în general, în plastica antropomorfă a Mediteranei orientale şi a Asiei anterioare [63]. Hillebrand şi P. Patay căutau legăturile culturii Bodrogkeresztúr tot spre Troia [64].

Saltaleonii din aur transilvănean ai culturii Bodrogkeresztúr sînt asemănători cu cei din aur sudic de la Ariuşd.

La Troia, în răstimpul de folosire a idolilor *en violon* e uzitată şi o variantă de vas antropomorf, vas al cărui corespondent mult schematizat ni se pare a-l recunoaşte în tipul „oală de lapte" din ceramica Bodrogkeresztúr. Într-adevăr, în cadrul acestui tip există o variantă antropomorfizantă, neredusă încă — credem — numai la simplul rol de recipient. Nuanţa antropomorfă se manifestă în special prin tratarea părţii inferioare a acestor vase sub formă de picioare cu şolduri accentuate, lipite însă. Cîteodată demarcaţia e mai accentuată, fie în faţă, fie în regiunea feselor. Cele spuse sînt mai evidente dacă vasele sînt privite din profil. La alte exemplare procesul de schematizare a mers aşa de departe, încît numai perforările de sub buză, indicînd detalii ale capului, în speţă ochii (asemănător oarecum decorării idolilor !), ne mai aduc aminte de prototipul antropomorf.

Pentru limita cronologică superioară a materialelor Bodrogkeresztúr transilvănene, important ni se pare complexul de la Valea Rea, în cadrul căruia patru vase prezentînd caractere de amestec Bodrogkeresztúr — Baden au apărut laolaltă cu o ceaşcă tipică Coţofeni.

Cultura Baden-Pécel ocupă în Ungaria spaţiul de dincolo de Dunărea panonică, dar ea se răspîndeşte spre est, pătrunzînd în aria culturii Bodrogkeresztúr, trecînd chiar, sub formă de descoperiri răzleţe, pe teritoriul ţării noastre (Valea lui Mihai, Beba Veche, Bocşa Montană etc.).

Din cauza amestecului, sesizabil în special în zona de contact dintre cele două culturi, problemele lor stratigrafico-cronologice au fost îndelung discutate. J. Banner înclina pentru anterioritatea culturii Baden-Pécel [65], aceeaşi părere păstrîndu-şi-o şi în monografia sa despre această cultură [66], stabilind totodată succesiunea Tiszapolgár — Baden — Bodrogkeresztúr. P. Patay înclina pentru contemporaneitatea (parţială) a culturilor Baden şi Bodrogkeresztúr [67].

Recent, pe bază de noi observaţii stratigrafice, părerile s-au modificat, în sensul anteriorităţii culturii Bodrogkeresztúr şi a succesiunii Tiszapolgár — Bodrogkeresztúr — Baden [68].

În orice caz, argumente cronologice împotriva apariţiei ceştii Coţofeni într-un complex cu influenţe Baden nu sînt, deoarece culturile

[63] *Hăbăşeşti*, p. 415—416.
[64] Cf. *DissPann*, II, 1938, nr. 13, p. 9, n. 13.
[65] J. Banner, în *FoliaArch*, III—IV, 1941, p. 37—38.
[66] J. Banner, *Die Péceler Kultur*, în *ArchHung*, XXXV, 1956, p. 226—247.
[67] Cf. *DissPann*, II, 1938, nr. 13, p. 9, 11.
[68] N. Kalicz, în *AÉ*, 85, 1958, p. 3—5.

Coțofeni și Baden-Pécel pot fi paralelizate în timp — bineînțeles, în arii diferite. Se ridică însă problema urmăririi — în cadrul vastului material pe care îl denumim îndeobște „cultură Coțofeni" — a unei întregi serii de influențe și componente, neseparate încă [69].

În ceea ce privește cimitirul de la Decea Mureșului, se pare că plasarea lui trebuie făcută în timp puțin *după* materialele tipic Bodrogkeresztúr transilvănene. Numeroasele influențe de caracter răsăritean sesizabile aici ne fac să înclinăm pentru o paralelizare în timp cu fenomenele similare de la est de Carpați [70].

Toporul-tîrnăcop cu brațele în cruce apărut în cimitirul de la Decea își are corespondenții transilvăneni în mediul culturilor Schneckenberg (stratul Schneckenberg de la Ariușd) [71] și Coțofeni [72], nemaivorbind de mulțimea exemplarelor neatribuibile precis uneia dintre aceste culturi [73]. Deși piese similare se cunosc în Ungaria din morminte Bodrogkeresztúr (de pildă, la Jászladány), trebuie să ne gîndim și la posibilitatea apariției celor mai vechi forme ale variantei topor-tîrnăcop a uneltelor de aramă încă din faza finală a culturii Petrești — aidoma sesizării lor în medii asemănătoare, în Moldova (Cucuteni) și Muntenia (Vidra). În legătură cu aceste probleme, o ultimă observație : e interesant că cercurile și gropițele rotunde, imprimate ori scobite, frecvente pe topoarele-tîrnăcop de aramă (interpretate ca semne de „fabricare", „meșteșugar" sau „proprietate"), își au cele mai apropiate analogii în semnele *identice* de pe unele vase de tip Bodrogkeresztúr, din Ungaria (la Tiszapolgár-Basatanya, Pusztaistvánháza, Tiszadob, Tiszaugh-Kisréti part etc.). Ele apar și pe bolurile cimitirului de la Decea.

Sprijinite, din păcate, mai mult pe argumente de ordin logic și considerente tipologico-stilistice, problemele culturilor ce precedă epoca bronzului în Transilvania au nevoie, pentru a fi definitiv lămurite, de cît mai grabnice săpături arheologice.

...materialelor Coțofeni din depozitele Muzeului
...umeroase, atît în privința for-
...nu e de neglijat faptul că *toate*
...ţire ori mai gros. *Acest* material
...oare ale acestei culturi. Sîntem
...sînt de căutat aici. S-au putut
...*dintr-o variantă tîrzie a ceramicii*
...oțofeni îi corespunde fenomenul
...ne, iar în Moldova fenomenele
...l, de ce oare interferențele dintre
...unde și culturile anterioare, Pe-

...*în legătură cu neoliticul din R.P.R.*,

...; idem, în *Közlemények—Cluj*, II,
...i) ; vezi și Ecat. Dunăreanu-Vulpe,
...*iane*, în *ED*, IV, p. 181—211 ;
...'04—206 ; I. Nestor, *Stand* ...,

În orice caz, cultura Bodrogkeresztúr poate fi înscrisă printre cele sigur documentate aici, înmulţirea vestigiilor ei şi aprofundarea problemelor sale ţinînd de domeniul cercetărilor viitoare.

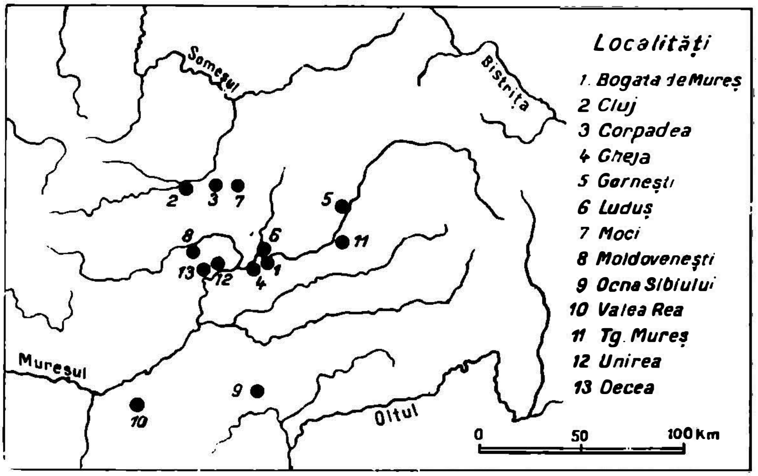

Fig. 4. — Localităţile reprezentate cu materiale Bodrogkeresztúr în Muzeul arheologic din Cluj.

★

Addenda. În ultimul timp descoperirile culturii Bodrogkeresztúr de pe teritoriul Transilvaniei au fost grupate de D. Berciu sub denumirea de *cultura Decea Mureşului* [74], denumire ce ni se pare nepotrivită situaţiei reale. Cultura Decea Mureşului *nu* „corespunde celei de-a treia perioade a culturii Tisa (Tisa III), denumită în Ungaria cultura Bodrogkeresztúr", cum afirmă D. Berciu [75]. Pentru ilustrarea acestei afirmaţii, dăm un scurt tabel comparativ :

Cultura Bodrogkeresztúr.

— se dezvoltă *organic* din etapa precedentă (Tiszapolgár), constituind etapa finală a complexului Tisa ; morţii sînt îngropaţi *întotdeauna* în poziţie chircită (uneori accentuat chircită), culcaţi fiind pe partea dreaptă sau stîngă ; ocrul lipseşte *constant* din inventarul mormintelor ; fiecare mormînt are ca inventar *cel puţin* trei-patru vase, de diferite forme. Mormintele care au ca inventar şapte-opt vase nu constituie o raritate ; şiragurile de mărgele prezente *cîteodată* în mormintele Bodrogkeresztúr sînt, de *cele mai multe ori*, lucrate din marmură.

---

74 D. Berciu, în *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, p. 59—60.

75 În treacăt fie zis, cultura Bodrogkeresztúr reprezintă a *patra* perioadă de dezvoltare a complexului cultural Tisa de pe teritoriul Ungariei. Perioada a treia o formează cultura Tiszapolgár, numită întotdeauna *astfel* în literatura arheologică maghiară, nu Tisa III ! (Pentru a nu reînvia echivocul creat în 1933 de J. Banner, care grupase — eronat — descoperirile culturii Criş din Ungaria sub denumirea de Tisa III).

Cultura Decea Mureșului.

Constituie un fenomen *izolat*, aproape un *unicum*, străin de mediul arheologic al bazinului carpatic, fiind ilustrat pînă la ora actuală numai prin cimitirul plan de la Decea; morții sînt îngropați *întotdeauna* culcați pe spate, avînd numai picioarele îndoite spre dreapta sau spre stînga; fiecare mormînt, *fără excepție*, conține o cantitate relativ mare de ocru roșu, depus în regiunea picioarelor; fiecare mormînt are numai cîte *un singur* vas drept inventar, anume strachina-bol de dimensiuni mici, cu pereții foarte subțiri, din pastă cenușie extrem de friabilă; șiragurile de mărgele, *frecvente* în mormintele cimitirului de la Decea, sînt tăiate *întotdeauna* din cochilii de scoici de rîu.

Materiale comune inventarului celor două culturi (explicabile prin contemporaneitatea parțială a acestora): cuțitele lungi din silex fumuriu, acele de cupru și topoarele de cupru cu brațele „în cruce".

Dată fiind această situație, considerăm că ar fi mai nimerit a desemna descoperirile de tip Bodrogkeresztúr din Transilvania prin denumirea de *grupa Gheja* mormîntul de la Gheja constituind deocamdată una dintre cele mai caracteristice descoperiri ale acestui grup.

În ceea ce privește ipoteza noastră despre înrudirea idolilor de aur ai culturii Bodrogkeresztúr cu cei cucutenieni din lut, ea a fost confirmată prin descoperirea ulterioară, în vara anului 1958, a unui idol *de aur* aparținînd stratului Cucuteni A—B de la Traian, asemănător idolilor Bodrogkeresztúr [76].

N. VLASSA

К ИЗУЧЕНИЮ КУЛЬТУРЫ БОДРОГКЕРЕСТУР В ТРАНСИЛЬВАНИИ

РЕЗЮМЕ

В данной работе публикуются материалы культуры Бодрогкерестур из 12 населенных пунктов в Трансильвании. В связи с этими материалами автор высказывает ряд соображений о первых трансильванских культурах, носители которых уже использовали металл.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Сосуды, относящиеся к культуре Бодрогкерестур. 1—6, Горнешть; 7, Богата де Муреш; 8, Клуж; 9, 10, Гежа.

Рис. 2. — 1, 2 чаша типа Бодрогкерестур и чашка типа Коцофень из Валя Ря. Сосуды Бодрогкерестур. 3, Тыргу Муреш; 4, Молдовенешть; 5, Униря.

Рис. 3. — 1. сосуд культуры Бодрогкерестур из Мочи; 2, развернутый орнамент сосуда из Тыргу-Муреша; 3—5, сосуды Бодрогкерестур в Валю Ря; 6, Окна Сибиулуй; 7, Лудуш; 8, Корпадя.

Рис. 4. — Пункты, представленные материалами типа Бодрогкерестур в Археологическом музее г. Клужа.

[76] Cf. H. Dumitrescu, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 69 și urm.

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DE LA CULTURE DE BODROGKERESZTÚR, EN TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

On présente des matériaux appartenant à la culture de Bodrogkeresztúr, provenant de 12 localités de Transylvanie. A propos de ces matériaux, l'auteur publie quelques considérations en ce qui concerne les premières civilisations de Transylvanie ayant connu le métal.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vases appartenant à la culture de Bodrogkeresztúr. 1—6, de Gorneşti; 7, Bogata de Mureş; 8, Cluj; 9, 10, Gheja.

Fig. 2. — 1, 2, Coupe Bodrogkeresztúr et tasse Coţofeni, provenant de Valea Rea. Vases Bodrogkeresztúr: 3, de Tîrgu Mureş; 4, Moldoveneşti; 5, Unirea.

Fig. 3. — 1, Vase Bodrogkeresztúr provenant de Moci; 2, développement de l'ornement du vase de Tîrgu Mureş; 3—5, vases Bodrogkeresztúr provenant de Valea Rea; 6, Ocna Sibiului; 7, Luduş; 8, Corpadea.

Fig. 4. — Carte des localités représentées, par des matériaux Bodrogkeresztúr, au Musée Archéologique de Cluj.

O ACROTERA ARHAICĂ LA HISTRIA

Fragmentul arhitectural prezentat în paginile următoare (fig. 1) provine din săpăturile efectuate înainte de 1942 şi nu avem nici o ştire despre locul de proveniență sau condițiile de găsire (Histria, nr. inv. 249).

Fragmentul a fost prelucrat dintr-o placă de calcar gălbui din masivul Babadag [1], avînd partea de față şi părțile laterale netezite cu dalta cu colți şi apoi polisate (fig. 2a şi fig. 3) în timp ce suprafața posterioară păstrează urmele prelucrării din gros cu o daltă cu tăişul drept (fig. 2b).

Modul de prelucrare este încă vizibil, întrucît piatra a fost cioplită în timp ce era încă moale, datorită umidității de carieră.

Deşi grav avariat în stînga, blocul a păstrat partea cea mai însemnată a decorului : voluta (elementul dominant), începutul palmetei şi rozeta care decorează ochiul spiralei. Decorul, cu excepția rozetei, este trasat delicat, prin lovituri succesive ale unei dălți cu profil triunghiular, care a adîncit un şanț de 2—3 mm. Unicul accent plastic mai pronunțat îl constituie ochiul volutei, al cărui ornament este distribuit pe cinci cercuri concentrice, după patru diametre ce se intersectează cîte două, la 90°.

Remarcăm că punctele terminale ale curbei care delimitează elementul spre exterior se situează pe două raze ce determină aproape un unghi drept.

Piesa nu păstrează urme de culoare, fapt ce se poate datora fie contactului îndelungat cu solul îmbibat de săruri marine, fie contactului cu atmosfera, din momentul descoperirii şi pînă azi.

Din analiza efectuată, este greu să ne pronunțăm cu siguranță asupra unității de măsură adoptate de sculptorul antic. Înclinăm totuşi

---

* Desene şi fotografii : autorul.

[1] Mulțumim călduros şi pe această cale geologului Mircea Chiriac pentru consultația dată şi reproducem buletinul de expertiză semnat de d-sa :

„Examinînd din punct de vedere petrografic fragmentul arhitectural cu volută, am constatat că este constituit dintr-un calcar gresos alb-gălbui, compact, relativ puțin dur şi care se pretează la prelucrare. Roca este alcătuită dintr-o masă de carbonat de calciu, în cea mai mare parte cristalizată, în care sînt înglobate elemente detritice, reprezentate în mod preponderent din cuarț, la care se asociază mice şi feldspați.

În urma comparațiilor litologice, am ajuns la concluzia că roca utilizată *provine în mod sigur din depozitele turoniene din masivul Babadagului.* Cum aceste depozite cu aceeaşi constituție litologică aflorează pînă în malul vestic al lagunelor (Razelm, Golovița, Zmeica etc.), este de presupus că ... locuitorii cetății Histria au putut exploata piatra din zona menționată, transportînd-o pe calea apei pînă la cetate''.

S.C.I.V., tomul 15, nr. 3, p. 369 – 381

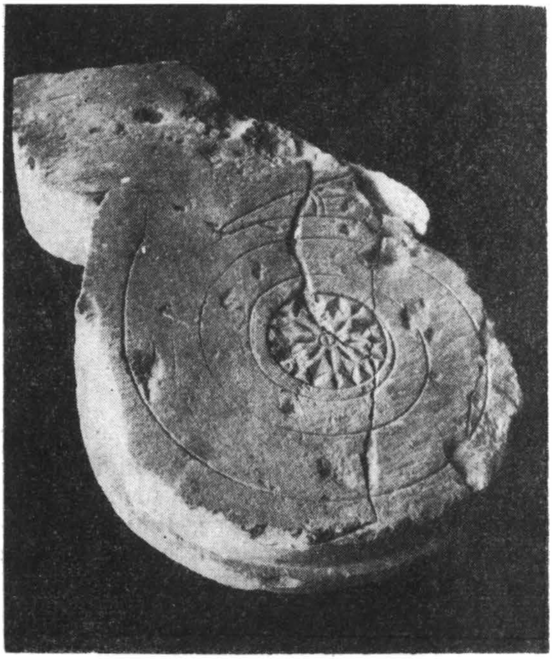
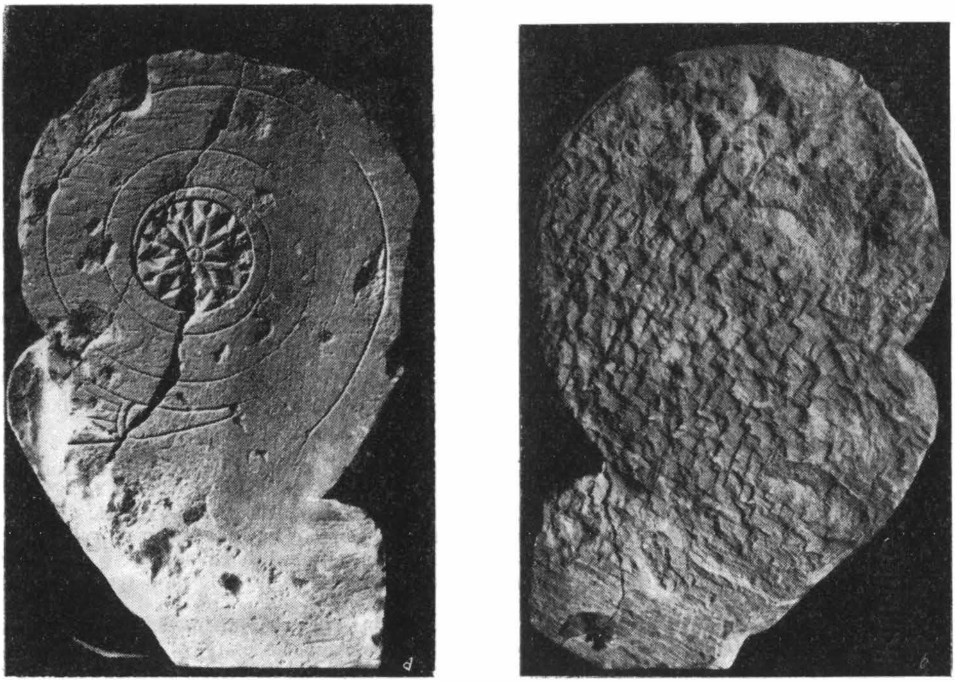

Fig. 1. — Fragment arhitectural din calcar (Histria, nr. inv. 249).

a *b*

Fig. 2. — Fragment de acroteră; *a)* vedere frontală; *b)* vedere posterioară.

să credem că unitatea de măsură de bază a mărimilor este piciorul de 298 mm, întrucît în acest sistem două dimensiuni constructive se exprimă printr-un număr întreg de dactili — subdiviziuni ale acestei unități de măsură.

În lipsa unor date referitoare la condițiile de descoperire, am încercat să deducem, din unele particularități ale fragmentului, scopul în care a fost lucrat și data aproximativă la care dalta meșterului a transformat blocul de piatră într-o piesă cu caracter arhitectural, după toate probabilitățile o acroteră de colț, în formă de volută.

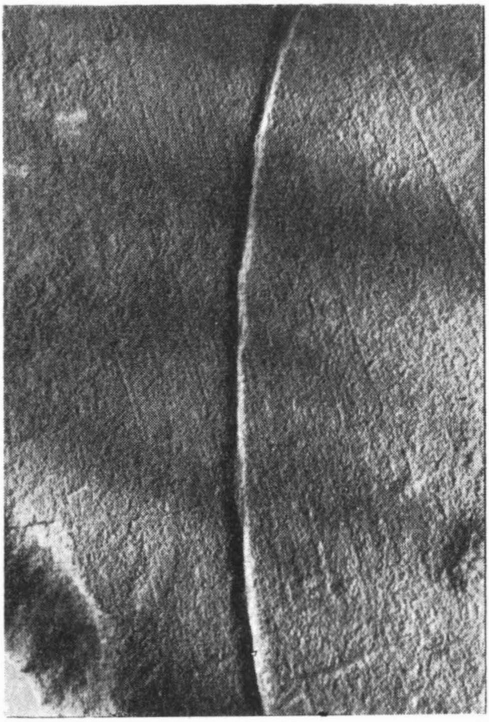

Fig. 3. — Detaliu de prelucrare.

Fără a încerca măcar să schițăm în cele ce urmează evoluția acroterei-volută ca element decorativ, credem necesar să amintim, ca un fapt bine stabilit, că acest mod de a termina modenatura ce încorona frontonul este originar din Asia Mică, legat de apariția și dezvoltarea stilului ionic [2].

Nu vom insista de asemenea nici asupra frecvenței cu care apare voluta ca element al vocabularului decorativ în stilul ionic, mulțumindu-ne să amintim doar unele exemple în care este folosită de asemenea ca element terminal al platbandei care încorona corpul unor altare arhaice, platbandă compozițional analogă simei frontonale. Două asemenea exemple sînt legate direct de centrul arhitectural de la Milet; o volută de marmură albă cu palmete la colțuri, provenită de la Didyma [3], ca și volutele de colț și de pe parapetul treptelor altarului dedicat lui Poseidon la Capul Monodendri [4], și, în fine, un fragment de marmură de la Olbia, ale cărei legături cu lumea ioniană nu mai trebuie subliniate [5].

---

[2] Karl Volkert, *Das Akroter in der Antike*. I. Teil, *Archaische Zeit*, p. 21 și 26; A. Andrén, în *EA*, s.v. Acroterio, p. 56 și urm.

[3] E. Pontremoli — B. Haussoullier, *Didymes, Fouilles de 1895 et* 1896, p. 191, 192, pl. XVII, piesă datată de autori la mijlocul sec. VI, aparent prea timpuriu; dimensiunile sînt apropiate de cele ale fragmentului histrian: înălțimea totală 40 cm, înălțimea pînă la centru 24,5 cm.

[4] Armin von Gerkan, *Der Poseidonaltar bei Kap Monodendri*, în *Milet*, vol. I, partea a IV-a, p. 451/9, pl. XXI, XXIII; datat către 540. În special primul exemplu se apropie ca dimensiuni de piesa noastră: înălțimea 58,5 cm, înălțimea pînă la centru 30,5 cm.

[5] V. M. Skudnova, *Из неизданных материалов Ольвии, VI—V вв. до н.э.*, în *SA*, XXIX—XXX, 1959, datată de autoare, pe baza exemplarului milesian, la mijlocul sec. VI; fără dimensiuni.

Acest grup se caracterizează însă prin îmbinarea a două vo'ute situate în planuri perpendiculare şi diferă prin aceasta compoziţional, dacă nu ca intenţie de decor, de fragmentul histrian destinat a fi privit doar din faţă [6].

Există însă şi analogii mai apropiate, în care o asemenea volută foarte plată constituia, în legătură cu sima frontonală, decorul de colţ al unui edificiu cu fronton, avînd evident voluta orientată către faţada principală. Originea elementului este de căutat, cum am mai spus, în Asia Mică, în stilul ionic, de al cărui mod de a concepe capitelul este strîns legat, în afara prezenţei volutei, şi prin absenţa preocupării pentru similaritatea aspectului pe două feţe perpendiculare, expresie a derivării motivului din tehnica lemnului şi a ceramicii [7].

Astfel de acrotere din ceramică, în a căror compoziţe unicul element, sau cel puţin dominanta, era constituit dintr-o volută, sînt cunoscute la templul din Kalabak-Tepe [8], la tezaurul Siracuzei de la Olimpia [9], la Larissa pe Hermos [10], precum şi în Etruria [11].

Acelaşi mod de a rezolva terminarea simei frontonale, de data aceasta la vîrf, se întîlneşte la Assos [12], Larissa pe Hermos [13] şi un exemplar, din piatră, la Samos [14]. Toate exemplele de mai sus sînt databile în cursul secolului al VI-lea.

Deşi mai rare, exemplele similare din material litic sînt cu atît mai elocvente, cu cît restrîng şi mai mult sfera analogiilor pentru exemplarul histrian. Amintim în primul rînd un sarcofag din Samos (Tigani)[15], al cărui fronton are colţurile decorate cu o volută, apoi o placă de marmură, fragmentară, cu volută, din Cizic, pe care în mod neargumentat autorul o consideră ca un fragment de capitel [16]. În sfîrşit, dintre mult discutatele fragmente ale coronamentului templului arhaic de pe Acropola Atenei acroterele de colţ în formă de volută oferă cea mai sigură analogie, care merge pînă la dimensiuni : 39 × 43 cm[17].

---

[6] Exceptăm volutele de pe parapetul amintit mai sus.

[7] Karl Volkert, *op. cit.*, p. 26—27, cu bibliografia problemei.

[8] Carl Weickert, *Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien*, p. 140.

[9] E. Douglas-Van Buren, *Greek fictile revetments in the archaic period*, p. 176, cat. 104.

[10] Lennart Kjellberg şi A. Akerstrom, *Die architektonischen Terrakotten*, în Larissa am Hermos, II, p. 134 şi urm., pl. 71/1, 2 şi pl. 72; datate după Koch (*RömMitt*, 1915, p. 32 şi 42) la mijlocul sec. VI.

[11] K. Volkert, *op. cit.*, p. 22.

[12] C. Weickert, *op. cit.*, p. 156.

[13] Lennart Kjellberg şi A. Akerstrom, *op. cit.*, p. 133, fig. 40 şi pl. 69.

[14] E. Buschor, *Heraion von Samos*, în *AthenMitt*, LV, 1930, p. 90, fig. 44.

[15] Th. Wiegand, *Antike Skulpturen in Samos*, în *AthenMitt*, XXV, 1900, p. 208, 209, din sec. VI.

[16] F. W. Hasluck, *Sculptures from Cyzicus*, în *BSA*, VIII, 1901—1902, p. 195, pl. VI/5.

[17] Hans Schrader, *Die Gorgonenakrotere und die ältesten Tempel auf der athenischen Akropolis*, în *JDI*, vol. 43, 1928, p. 58 şi urm.; Walter Herwig-Schuchardt, *Die Sima des alten Athenatempels der Akropolis*, în *AthenMitt*, 60/61, 1935—1936, p. 1—111; 13 şi pl. 1/1, 5/1, 7/6, 17/2, cu bibliografia; W. B. Dinsmoor, *The architecture of ancient Greece*, ed. a III-a, p. 71, nota 1.

De asemenea nu neglijăm nici reprezentările pe care ni le pun la îndemînă unele vase atice arhaice, în care acrotera-volută apare fără posibilitate de dubiu. Cu toată aproximarea reprezentării [18], rezultă clar că acest element a continuat să existe, cel puțin în edicule de mici proporții, pînă la finele secolului al VI-lea [19].

Acest tip de acroteră a cunoscut o răspîndire relativ largă în lumea ioniană în secolul al VI-lea, zonă în afara căreia apare cu titlu excepțional și credem că exemplele citate ne îndreptățesc să atribuim fragmentul nostru acestui grup de elemente arhitecturale, nu fără a exprima anumite rezerve în ce privește modul în care a fost întrebuințat la Histria.

Exemplarul histrian oferă de asemenea unele elemente despre care credem că, în contextul istoric al coloniei vest-pontice, ne permit să restrîngem limitele aprecierii datei la care a fost executat.

Tehnica prelucrării decorului, mai precis linia de contur puțin adîncită, se întîlnește destul de timpuriu și este, probabil, o transpunere în piatră a zgîrieturii ce delimita suprafețele de culoare în tehnica teracotei arhitecturale [20]. Însăși sima templului Atenei, alături de alte piese de pe Acropolă [21], din Egina [22] și Samos [23], ne oferă analogii pentru acest mod de tratare către mijlocul secolului al VI-lea, dată însă inacceptabilă pentru acrotera histriană. Acest mod de prelucrare are însă o existență mai îndelungată și îl regăsim la Atena, în decorul capitelelor-suporturi de ofrandă nu mult anterioare distrugerii persane [24], ca și la Samos, în volutele unor anthemii de stele funerare „policratiene", unde e drept, canalisul volutei este agrementat și de o ușoară concavitate [25]. Aceeași tehnică de lucru mai apare chiar la Histria pe un fragment de suport de tirpod, descoperit în 1963, încă nepublicat.

[18] Deși valoarea documentară a reprezentărilor arhitecturale în pictura de pe vase a fost mult discutată, credem că atît pentru aspectul general al unei clădiri, cît și pentru locul pe care unele detalii le ocupă în compoziția de ansamblu, vasele pictate pot aduce lumini prețioase, cu condiția ca indicațiile sugerate să fie just interpretate. Vezi și F. B. Tarbell, *Architecture on attic vases*, în *AJA*, XIV, 1910, 1, p. 78—79 și *AJA*, XVIII, 1914, 4, p. 428—433; R. Vallois, *Étude sur les formes architecturales dans les peintures des vases grecs*, în *RA*, XI, 1908, p. 359—390; F. Krischen, *Architektur auf Vasenbildern*, în *Ber. VI. Kongr.*, 1939, p. 370.

[19] Asemenea reprezentări pentru edicule ce cuprind fîntîni: B. Dunkley, *Greek fountain-building before 300 B.C.*, în *BSA*, XXXVI, 1935—1936, p. 167, fig. 9 (o hidrie: München, 1690) și pl. 22 a, b (două hidrii din British Museum, respectiv B. 330 și B. 334).

[20] Richard Bormann, *Die Keramik in der Baukunst*, în *Handbuch der Architektur*, vol. 4, partea I, p. 33.

[21] Cf. supra, nota 23 și Theodor Wiegand, *Die Archaische Porosarchitektur der Akropolis zu Athen*, p. 26, 27, fig. 28 și urm.; W.B. Dinsmoor *op. cit.*, p. 72.

[22] Gabriel Welter, *Aeginetica*, în *AA*, 1938, col. 23—24.

[23] E. Buschor, *Heraion von Samos Porosfriese*, în *AthenMitt*, 58, 1933, p. 9, anexa IV/1, fragment considerat de autor ca un exercițiu; E. Buschor, *Altsamischer Bauschmuck*, în *AthenMitt*, LXXII, 1957, p. 34, anexa 44/2; placă de calcar cu o spirală al cărei traseu e fin gravat prezentată ca un model pentru o kliné, abandonată, sau ca o piesă de școală; în sfîrșit, fragmentul de acroteră samiană (supra, nota 14).

[24] Anton Raubitschek, *Zur Technik und Form der altattischen Statuenbasen*, în *Izvestiia-Institut*, Sofia, XII, 1938, p. 154—158, fig. 12—15 și p. 164 și urm., fig. 20—23; reținem amplul cerc plat care constituie în unele cazuri ochiul volutei.

[25] E. Buschor, *Altsamische Grabstellen*, în *AthenMitt*, vol. 58, 1933, p. 31 și urm., pl. XI/1; XII/2; XIII/1, grup unitar, datat aici de E. B. circa 530—520.

În ce privește deci modul de incizare al decorului, acrotera histriană poate fi situată oricînd în cursul secolului al VI-lea, în orice caz și în a doua lui jumătate.

O comparație cu exemplarul atenian, al cărui mod de racordare cu celelalte elemente ale frontonului este mai bine cunoscut, ne oferă unele indicii prețioase. În cazul citat, voluta se suprapune peste sima frontonală, ceea ce nu pare să fi fost cazul cu acrotera noastră. Porțiunea pe care am numit-o bază, proeminența din partea dreaptă de jos (fig. 2a), pare mai degrabă să dezvăluie intenția sculptorului de a sugera presupusa existență a unui soclu, dispozitiv care devine curent spre finele secolului, ca urmare a introducerii pe scară din ce în ce mai largă a acroterelor vizibile din două părți (palmete de colț, grifoni etc.).

Dacă ținem în același timp seama de cele expuse mai sus, de faptul că una din cele mai tîrzii reprezentări ale acestui tip de acroteră se află pe o hidrie cu figuri roșii din colecția Torlonia, databilă în jurul anului 510 [26], de faptul că la Histria cele mai vechi fragmente arhitectonice din piatră nu pot fi datate mai devreme de ultimul sfert al secolului al VI-lea [27], credem că putem considera ca dată de executare a acestui fragment ultimul deceniu al secolului al VI-lea, cel mai tîrziu începutul secolului al V-lea.

Cele expuse mai sus cu privire la locul ocupat de fragmentul nostru în compoziția unei clădiri rămîn însă a avea un caracter ipotetic, întrucît nu putem avea certitudinea că piesa noastră a fost tăiată cu scopul de a fi montată pe o clădire, cu atît mai puțin cu cît acest fapt s-a produs, pentru motive pe care le vom schița mai jos.

Alături de aceste considerații, de o însemnătate deosebită sînt observațiile pe care le prilejuiește examinarea spiralei geometrice care definește aspectul volutei, spirală cu anumite caracteristici care ne-au permis, credem noi, să reconstituim modalitatea trasării volutelor în antichitate.

Bazîndu-se pe indicațiile lui Vitruviu (III,5), începînd cu epoca Renașterii, numeroși arhitecți au încercat a stabili o metodă de trasare grafică a spiralei volutei cu compasul. Aceste încercări au devenit deosebit de dificile, dacă nu chiar imposibile, după apariția unui număr din ce în ce mai mare de capitele ionice grecești ale căror volute, în mod vizibil, nu sînt trasate prin racordarea unor arce de cerc [28].

Mai aproape de noi, o asemenea încercare de a reconstitui traseul unor volute a fost făcută de R. Martin, în colaborare cu Y. Fomine [29].

Pentru fiecare din cele patru capitele studiate s-a găsit o regulă proprie de repartizare a centrelor în cuprinsul ochiului volutei și s-au reconstituit traseele prin racordarea a 12 arce de cerc, neconcordanțele cu realitatea fiind puse pe seama deficiențelor de execuție.

---

[26] R. Vallois, *op. cit.*, p. 388, B. Dunkley, *op. cit.*, p. 172; *Ant. Denkm.*, I, 8.

[27] Așa cum sperăm să dovedim într-un studiu viitor. Dintre acestea, se remarcă în mod deosebit un capitel ionic ale cărui caracteristici îi conferă un loc deosebit de important în ansamblul evoluției stilului ionic din această epocă.

[28] J. Durm, *Die Baukunst der Griechen*, ed. a II-a, p. 248, menționează că spirala volutei nu e trasată cu compasul.

[29] Roland Martin, *Chapiteaux ioniques de l'Ascléepiéion d'Athènes*, în *BCH*, LXVIII—LXIX, 1944—1945, p. 340 și urm.

Întrucît, practic, este foarte greu de determinat, în cuprinsul ochiului volutei, diagrama de repartizare a centrelor, credem că în antichitate procedeul de trasare va fi fost altul decît cel al racordării arcelor de cerc, un procedeu care analiza şi generaliza, geometrizînd, datele oferite de natură, mai precis unele elemente ale ei, în care se întîlneşte spirala.

Pornind de la sugestii deja formulate [30], dar care, după cunoştinţele noastre, nu şi-au găsit încă o explicaţie aprofundată, am abandonat după încercări infructoase de a determina centrele arcelor de cerc din racordarea cărora presupuneam a fi fost compusă spirala noastră şi am analizat-o ca pe o expresie grafică a unei progresii geometrice, expresie grafică ce se traduce printr-o spirală logaritmică în care, cu un factor constant, unghiurile vectoare sînt logaritmii razelor vectoare, adică de tipul $\rho = a^{0}$ sau $L\rho = \theta . La$ [31].

Rezultatele au fost concludente, spirala noastră dovedindu-se a avea, aşa cum rezultă statistic din analiza rapoartelor respective, ca pulsaţii radiale, diametrale şi cadranice respectiv φ, $\sqrt{\varphi}$, $\sqrt[4]{\varphi}$. Rezultă că segmentele decupate de spire pe razele vectoare, cît şi două raze vectoare separate de unghiuri 2π se află în raport $\varphi = 1{,}618$.

Dacă la început sculptorii antichităţii vor fi fost seduşi de frumuseţea şi uniformitatea desfăşurării spiralelor unor cochilii şi vor fi încercat a le reproduce prin desfăşurarea unui fir înfăşurat în prealabil pe cochilie (vezi nota 30), credem că putem afirma că în această fază erau în măsură a reproduce oricînd orice fel de spirală, în condiţiile şi la dimensiunile dorite, aşa cum ne-o dovedeşte curba exterioară MM_1, (fig. 4), care este o spirală de acelaşi tip, dar cu alt parametru iniţial.

Credem deci că procedeul de trasare verificat în cazul nostru particular şi avînd largi posibilităţi de generalizare era acela al desfăşurării sau înfăşurării — de pe sau pe un corp geometric — unui fir inextensibil, a cărui extremitate liberă trasa în acest mod însăşi voluta.

Revenind la raza vectoare OD (fig. 4), am arătat că prin intersecţiile ei cu spirele se determină grafic o serie geometrică φ, A fiind punctul în care ar fi ajuns spirala dacă ar fi fost continuată pînă la completarea celei de-a treia circumvoluţiuni. Dacă la extremitatea D a razei vectoare se mai construieşte o diviziune armonică DE, valoarea segmentului OE este de 298 mm, adică un picior atic, aşa cum a fost dedus şi pe altă cale.

Încercînd să reconstituim dispozitivul de trasare, ne vom opri atenţia asupra segmentului AA', a cărui valoare este valoarea razei vec-

---

[30] Sir Banister Fletcher, *A History of Architecture*, ed. a XVII-a, p. 126, fig. P.; Penrose, *Principles of Athenian Architecture*, apud R. Martin, *op. cit.*, p. 353, nota 2.

[31] Spirală analizată de Matila C. Ghyka, *Esthétique des proportions dans la nature et dans les arts*, ed. a III-a, p. 188.

Numărul φ, număr iraţional, este valoarea numerică a raportului a două segmente determinate prin împărţirea în medie şi extremă raţie: $\frac{a}{b} = \frac{a+b}{a}$, în care, dacă $a = 1$, rezultă din construcţia geometrică $\frac{a}{b} = \frac{5+1}{2} = 1{,}618 \ldots$

toare maxime a evolutei spiralei avînd ca rază vectoare maximă pe OE [32]. Dacă se construieşte un con, avînd ca rază a cercului de bază pe AA′, cu o

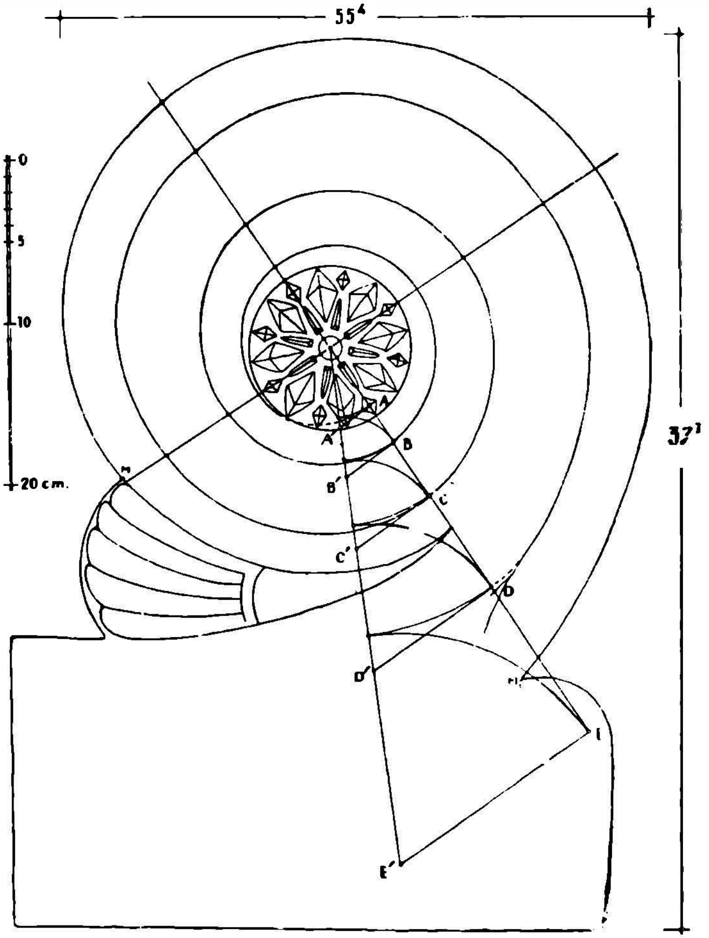

Fig. 4. — Restituirea piesei şi diagrama unei raze vectoare.

generatoare astfel aleasă încît să nu depăşească valoarea 2AA′, lungimea elicei conice cu raţie φ trasată pe acest con nu va depăşi decît cu

[32] Analiza matematică a acestui fapt observat de noi o datorăm prof. arh. Adrian Gheorghiu, căruia ţinem să-i mulţumim şi pe această cale pentru sprijinul permanent şi multilateral pe care ni l-a acordat în definitivarea acestui studiu, care într-o formă mai amplă, dotat cu tot aparatul critic necesar, va apărea, cu alt prilej.

Am considerat utilă rezumarea studiului aici, precum şi restrîngerea fundamentării matematice, în urma rezervelor exprimate în acest sens cu prilejul prezentării lui în cadrul comunicării expuse la Institutul de arheologie.

maximum 2% lungimea proiecţiei ei pe cercul de bază, proiecţie care este tocmai evoluta spiralei iniţiale [33].

Dată fiind proprietatea evolutei potrivit căreia un segment de arc al său are ca lungime diferenţa razelor vectoare care delimitează unghiul corespunzător acestui arc pe evolventă, rezultă că, dacă se înfăşoară un fir inextensibil pe o spiră a evolutei (unghi de 2π), după ce va descrie o spiră a evolutei, extremitatea lui liberă se va găsi într-un punct al evolventei la capătul unei raze vectoare de aceeaşi direcţie cu raza vectoare iniţială (separate de un unghi 2π), între lungimile lor existînd raportul pulsaţiei radiale alese, în cazul nostru φ.

De aici rezultă un mod foarte simplu de construire a unui abac conic, care în antichitate putea fi realizat dintr-o foaie de metal maleabil (aur, argint, cupru), pe care era sudat, după elicea de raţie φ un fir metalic ce servea drept sprijin corzii de trasare.

Un asemenea abac, confecţionat de noi din celuloid, ne-a permis reproducerea volutei iniţiale, de pe elementul litic, precum şi construirea altor tipuri de volute, prin varierea pulsaţiei radiale, fapt asupra căruia vom reveni cu alt prilej (fig. 5).

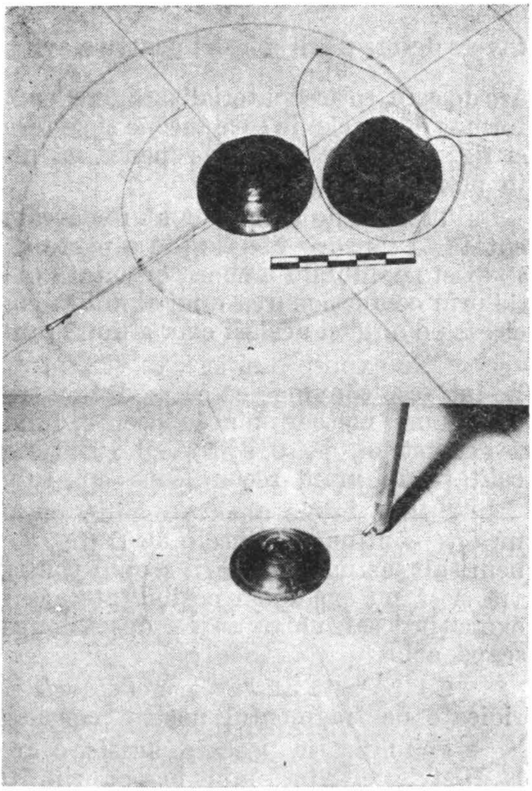

Fig. 5. Reconstituirea dispozitivului şi metodei de trasare a spiralelor volutelor.

Ne este greu azi, chiar imposibil, să precizăm dacă acest mod de a construi volutele era rezultatul experienţei, al unei descoperiri întîmplătoare sau al unui proces de gîndire consecvent. Trebuie însă să amintim în sprijinul ultimei presupuneri că, exceptînd stabilirea proprietăţilor

[33] Evoluta este locul geometric al centrelor de curbură sau înfăşurătoarea normalelor la tangentele spiralei iniţiale (evolventa). Ea este o spirală asemenea evolventei, adică avînd acelaşi unghi caracteristic (unghiul format de tangentă cu raza vectoare), în cazul de faţă calculat la 85°36′, constant în orice punct al curbei. Raza vectoare într-un punct al evolutei este rotită cu $\frac{\pi}{2}$ în sens invers unghiului polar θ, în raport cu raza vectoare a evolventei.

evolutei, celelalte raţionamente se bazează pe relaţii geometrice simple, cunoscute la acea vreme în Grecia antică.

Că înseşi anumite proprietăţi ale evolutei erau cunoscute, ne-o dovedeşte faptul că sculptorul a avut grijă să rotească abacul conic cu $\frac{\pi}{2}$ în sens invers desfăşurării spiralei pentru a evita ca primul arc, de unghi, $\frac{\pi}{2}$ să fie un arc de cerc, rotire materializată, credem noi intenţional, în unghiul de 90° format de razele pe care începe şi se termină curba exterioară MM^1 (fig. 2a şi fig. 4). Amintim de asemenea că unghiul V=85°36′ este materializat în profilul tamburului.

Trebuie de asemenea să remarcăm că pentru trasarea volutelor orientate în sensuri diferite (de o parte şi de alta a capitelului) era necesar să existe o dublură a elicei, orientată în sens invers, dublură care se realiza fie prin confecţionarea unui al doilea con cu elicea în relief, fie prin adîncirea, pe unul şi acelaşi con, a două şanţuri de sens opus.

Cele expuse mai sus, ca şi faptul că OE este o unitate de măsură, ne întăresc convingerea că modul de trasare nu este întîmplător, ci rezultatul unei metode binecunoscute, fundamentată pe o cunoaştere adîncă a geometriei, pe o atentă observaţie şi subtilă interpretare a naturii, calităţi de mult recunoscute spiritului elen.

Toate datele analizate pînă acum, dar mai ales faptul că spirala nu este continuată dincolo de D (fig. 2a şi fig. 4), ne-au determinat să punem sub semnul întrebării scopul pentru care a fost sculptată piesa noastră şi să nu excludem posibilitatea ca ea să fi fost o piesă de şcoală, de exerciţiu[34] sau chiar un fel de etalon, al cărui sens de întrebuinţare ne scapă azi.

Cu această rezervă, credem că am epuizat principalele probleme ridicate de fragmentul nostru, considerat ca atare.

Semnificaţia pe care acesta o are, în ansamblul descoperirilor de la Histria, este însă mult mai cuprinzătoare, privită prin prisma puţinelor date pe care le avem pînă acum asupra arhitecturii monumentale dezvoltate aici în această epocă.

Aşa cum s-a mai arătat[35], înainte de finele secolului al VI-lea se poate deduce la Histria o activitate susţinută pe tărîmul arhitecturii monumentale, deşi urme mai vechi nu ni s-au păstrat în condiţii care să clarifice provenienţa lor[36]. Totuşi, după numeroase fragmente ceramice cu caracter arhitectural, ne putem da seama, prin observarea calităţii pastei, că pentru împodobirea clădirilor, cel puţin în prima jumătate

[34] Piese cu caracter similar au fost de asemenea interpretate ca piese de exerciţiu; cf. supra, nota 23, E. Buschor, *Heraion von Samos, Porosfriese* şi *Altsamischer Bauschmuck*.

[35] M. Coja, *L'artisanat à Histria du VIe au Ier siècle av.n.è.*, în *Dacia*, N.S., VI, p. 116.

[36] Majoritatea fragmentelor de ceramică arhitecturală nu au fost publicate sau au ocupat locuri de importanţă secundară în studii mai ample; *Histria*, I, p. 259, fig. 105; p. 260, fig. 106; M. Coja, *op. cit.*, fig. 3. Vezi şi D. M. Pippidi, *Gli scavi nella zona sacra di Histria, stadio attuale*, în *Dacia*, N.S., VI, p. 148.

a secolului al VI-lea, se foloseau pe scară largă, dacă nu exclusiv, piese de import[37].

Fără îndoială că nu este întîmplător faptul că fragmentul nostru se încadrează într-o serie databilă la finele secolului al VI-lea și începutul secolului al V-lea, despre care putem afirma că a fost lucrată la fața locului, întrucît piesele sînt sculptate în calcar local. Credem că nu greșim prea mult atribuind această creștere calitativă a meșteșugului construcțiilor în primul rînd dezvoltării interne a Histriei, în al doilea rînd, pe de o parte unui nou aflux de emigranți în colonia vest-pontică, urmare a evenimentelor ce aveau loc în această epocă în Ionia, pe de altă parte contactului mai strîns stabilit între Atica și Histria, contact ce se reflectă și în creșterea proporțională, dacă nu numerică, a ceramicii atice în importul histrian din a doua jumătate a secolului al VI-lea[38].

Este foarte probabilă, deși nu atestată, prezența printre acești emigranți a unui constructor cu un înalt nivel profesional, care să fi cioplit aici piesa în cauză, fie pentru a sluji la împodobirea unui templu, fie pentru a servi drept etalon sau model unor viitoare elemente arhitectonice, dovedind stăpînirea unor procedee profesionale întemeiate pe o bună cunoaștere a geometriei. Nu trebuie, de asemenea, exclusă posibilitatea ca această piesă să fi fost rezultatul activității unui arhitect invitat dintr-unul din centrele mai dezvoltate, pentru a realiza un anumit program sau pentru o perioadă oarecare de timp[39].

În afara acestei concluzii, care se conturează pe plan local, credem necesar să subliniem, înainte de a încheia, modul în care precizările făcute în ce privește voluta în sine contribuie la adîncirea cunoașterii unui aspect al arhitecturii antice încă incomplet elucidat.

Într-adevăr, argumentarea generalizării metodei analizate, pe care o întrevedem ca posibilă cel puțin pentru epocile arhaică și clasică, aduce lumini noi atît sub aspectul viziunii geometrizate a arhitecturii elene, cît și asupra modului în care datele oferite de natură erau fructificate prin prisma sistematizării și interpretării geometrice.

În afară de aceasta, verificarea procedeului pe mai multe exemplare va permite, desigur, stabilirea unei legi generale de trasare pe baza căreia întrevedem ca posibilă reconstituirea oricărei volute fragmentare, cu un înalt grad de precizie, evitînd procedee laborioase care duc adesea la rezultate incerte.

Sperăm că această modestă contribuție să deschidă noi perspective în analiza unor aspecte ale stilului ionic și, prin aceasta, să sporească vastul bagaj de cunoștințe acumulat deja în acest domeniu de cercetare.

Arhitect DINU THEODORESCU

---

[37] Acest fapt se poate releva și în alte centre pontice. Pentru Olbia, V. M. Skudnova, *op. cit.* p. 251 și urm.; de același autor, *Новые архитектурные украшения из Нимфея*, în *Сооб. Гос. Эрмитажа*, XV, p. 44–46; de asemenea, *К вопросу о торговых связях Синопы с Боспором в V в. до н. э.*, în *Труды Гос. Эрмитажа*, II, 1958, p. 74–82.

[38] Mulțumim pentru această informație colegei S. Dimitriu.

[39] Abia în epoca elenistică este atestată, la Histria, prezența unui arhitect venit dintr-unul din centrele mai importante. Vezi I. Stoian, în *SCIV*, V, 1954, 1–2, p. 95–96; D. M. Pippidi, *Cu privire la o inscripție histriană, recent publicată*, în *SCIV*, V, 1954, 3–4, p. 549 și urm.

АРХАИЧЕСКИЙ АКРОТЕРИЙ В ИСТРИИ

РЕЗЮМЕ

Автор считает архитектурный фрагмент (Истрия, инв. № 249) акротерием, высказывая при этом оговорки, обусловленные характером памятника. Исходя из некоторых особенностей техники выполнения автор относит памятник к концу VI — началу V в. до н. э. (рис. 1, 2, 3).

Фрагмент представляет интерес не только с точки зрения стиля,но и особенностей спирали, составляющей орнамент. Она является логарифмической спиралью соотношения φ, точно начерченной с геометрической точки зрения (рис. 4).

Основываясь на этом наблюдении, автор предлагает новый метод начертания ионийских волют, математически обоснованный особенностями эволюты спирали,эвольвентой которой и явится подлежащая начертанию спираль. Практически, указанный метод использует конус, вокруг которого завертывается нерастяжимая нить по конической спиральной линии того же соотношения φ, то есть таким образом, чтобы ее проекция была эволютой исходной спирали (рис. 5).

При помощи подобного приспособления можно было бы начертить разнообразные спирали в зависимости от того, как изменяется длина нити по отношению к избранной на эволюте исходной точке.

ОБЧЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Известковый архитектурный фрагмент (Истрия, инв, № 249).
Рис. 2. — Фрагмент акротерия: *a*, лицевая сторона; *b*, оборотная сторона.
Рис. 3. — Деталь обработки.
Рис. 4. — Реконструкция пьесы и диаграмма векторной дуги.
Рис. 5. — Реконструкция прибора и способа начертания спиралей волют.

UN ACROTÈRE ARCHAÏQUE À HISTRIA

RÉSUMÉ

L'auteur identifie le fragment architectural (Histria, inv. n° 249) comme un acrotère, avec les réserves imposées par certains caractères du document, tout en attribuant son exécution à la fin du VIe — commencement du Ve siècle av. n. è. (fig. 1, 2, 3).

Outre l'intérêt qu'il présente du point de vue stylistique, la principale valeur de ce fragment réside dans les caractéristiques de la spirale qui en constitue l'ornement. C'est une spirale logarithmique à raison φ, très nettement tracée du point de vue géométrique.

En s'appuyant sur ces caractéristiques, l'auteur propose la restitution d'une nouvelle méthode de tracement des volutes ioniques fondée mathématiquement sur les propriétés de la développée de la spirale, dont la développante serait la spirale à tracer. Pratiquement, cette méthode consiste dans l'emploi d'un cône sur lequel s'enroule une corde inextensible, selon l'hélice conique à la même raison φ, c'est-à-dire dont la projection soit la développée de la spirale initiale (fig. 5).

Ce dispositif permettrait de tracer des spirales très différentes, selon qu'on ferait varier la longueur de la corde, par rapport au point de départ choisi sur la développée.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragment architectural en pierre calcaire (Histria nº inv. 249).
Fig. 2. — Fragment d'acrotère ; a) vue de face ; b) vue postérieure.
Fig. 3. — Détail du finissage.
Fig. 4. — Restitution de la pièce et diagramme d'un rayon vecteur.
Fig. 5. — Reconstitution du dispositif et de la méthode de tracement des spirales des volutes.

ZIDUL DE APĂRARE AL CETĂŢII HISTRIA ŞI ÎMPREJURĂRILE ISTORICE ALE DISTRUGERII LUI ÎN SECOLUL AL IV-LEA î. e. n.

Cercetările mai noi de la Histria, efectuate după anul 1949 pe platoul din vest, în sectorul Z_2, reprezentînd un cartier legat direct de partea apărată de zidurile oraşului, au dat la iveală ruinele unui zid de apărare din epoca clasică greacă — secolele V — IV î. e. n. Ruinele rămase din acest zid se rezumă la resturi de temelie; totuşi, descoperirea lui a pus o serie de probleme noi în legătură cu stadiul de dezvoltare al oraşului Histria în epoca clasică greacă. Rezultatele obţinute în fiecare campanie de săpături sînt cunoscute din rapoartele preliminare [1], încît vom face aici o descriere sumară, pentru a reaminti situaţia de pe teren de pînă acum, deoarece monumentul necesită săpături în continuare (fig. 1).

Ruinele zidului sînt situate la circa 30 m spre vest de zidul roman (Z), avînd o direcţie aproape paralelă cu acesta, orientat uşor spre NV — SE, orientare ce nu diferă de cea pe care o au celelalte ziduri de apărare cunoscute pînă acum la Histria[2]. Configuraţia geografică a peninsulei pe care este aşezat oraşul, cerea ca linia frontală de apărare să fie plasată pe direcţia nord-sud, cu scopul de a bara atacurile dinspre vest, pe unde se făcea legătura cu teritoriul din interiorul Dobrogei. Aspectul actual al temeliei zidului, în părţile mai bine conservate, se prezintă ca o construcţie de zid obişnuit, din piatră de şist verde, provenită din roca subsolului dobrogean.

Este legat cu pămînt galben şi dispus în două corpuri, care în unele porţiuni par alăturate, iar în altele sînt legate organic. Corpul dinspre

[1] Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 40, fig. 24; D. M. Pippidi şi colaboratori, *Raport asupra activităţii şantierului Histria în campania 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 283—327; Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul Histria*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 284 şi pl. VI; *Materiale*, VII, 1961, p. 250 şi urm., pl. III, fig. 18.

[2] *Histria I*, 1954, p. 66—95, 278—285, 285—292.

vest are grosimea de 1,40 m, mai înalt cu 0,20—0,30 m decît cel dinspre est de 1,20 m, atingînd în total grosimea de 2,60 m (fig. 3). În partea sa centrală temelia se menţine, pe o porţiune de cîţiva metri, pe un plan orizontal, încît se pare că acesta a fost nivelul de la care s-a construit zidul. De aici în sus urma suprastructura lui, care probabil consta din blocuri de calcar şi emplecton.

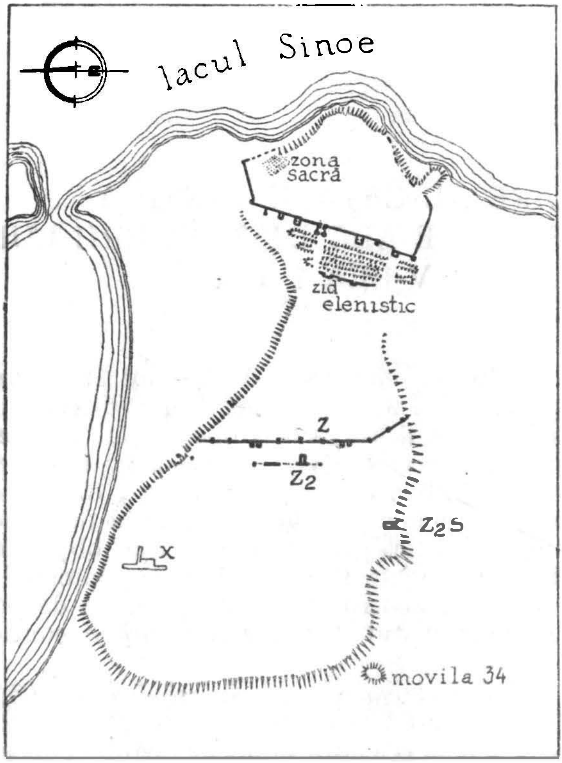

Fig. 1. — Planul general al cetăţii Histria.

Această presupunere este susţinută de descoperirea unui bloc de parament, căzut alături de temelie (vezi fig. 2, secţiunea 5). În secţiunea 11 s-au descoperit de asemenea urme de blocuri foarte măcinate[3]. În profunzime temelia coboară cu 0,70 m în porţiunea mai bine păstrată, atingînd stratul de nisip steril, sub care la 0,30—0,40 m apare pînza freatică, la nivelul actual al lacului Sinoe. În cea mai mare parte este distrus pînă la epuizare, încît în unele secţiuni s-a mai surprins doar urma gropii de fundaţie, indicîndu-ne traseul pe unde a fost construit, în care pămîntul răscolit conţinea numai pietre mărunte de şist. Urmărind planul de situaţie, aproximativ la mijlocul traseului dintre cele două limite de nord şi sud ale peninsulei, aşa cum se va fi prezentat în antichitate, se află porţiunea mai bine conservată. Puţin mai spre nord zidul face o uşoară deviere, îngroşîndu-se cu 1—3,50 m, unde s-a păstrat urma unui „contrafort" (?) sau, mai probabil, aceea a unei scări de acces pe zid, fiind dispusă pe partea *intramuros* (fig. 4).

Limita de nord a fost surprinsă chiar în marginea actuală a platoului, de unde începe zona joasă, inundabilă, şi se prezintă sub forma unui arc de cerc în partea exterioară. Din această situaţie reiese că acesta era punctul *terminus* spre nord şi că zidul nu urmărea perimetrul peninsulei spre est[4];

---

[3] Raportul preliminar cu rezultatele săpăturilor din anii 1960—1963, din sectorul Z_2 (în ms.).

[4] Aici putem face observaţia că, după descoperirile de fortificaţii de pînă acum, în secolele VI—IV î.e.n. oraşele greceşti nu aveau un sistem defensiv unitar. Fiecare oraş îşi construia o linie de apărare dictată de configuraţia geografică a terenului sau avînd în vedere alte consi-

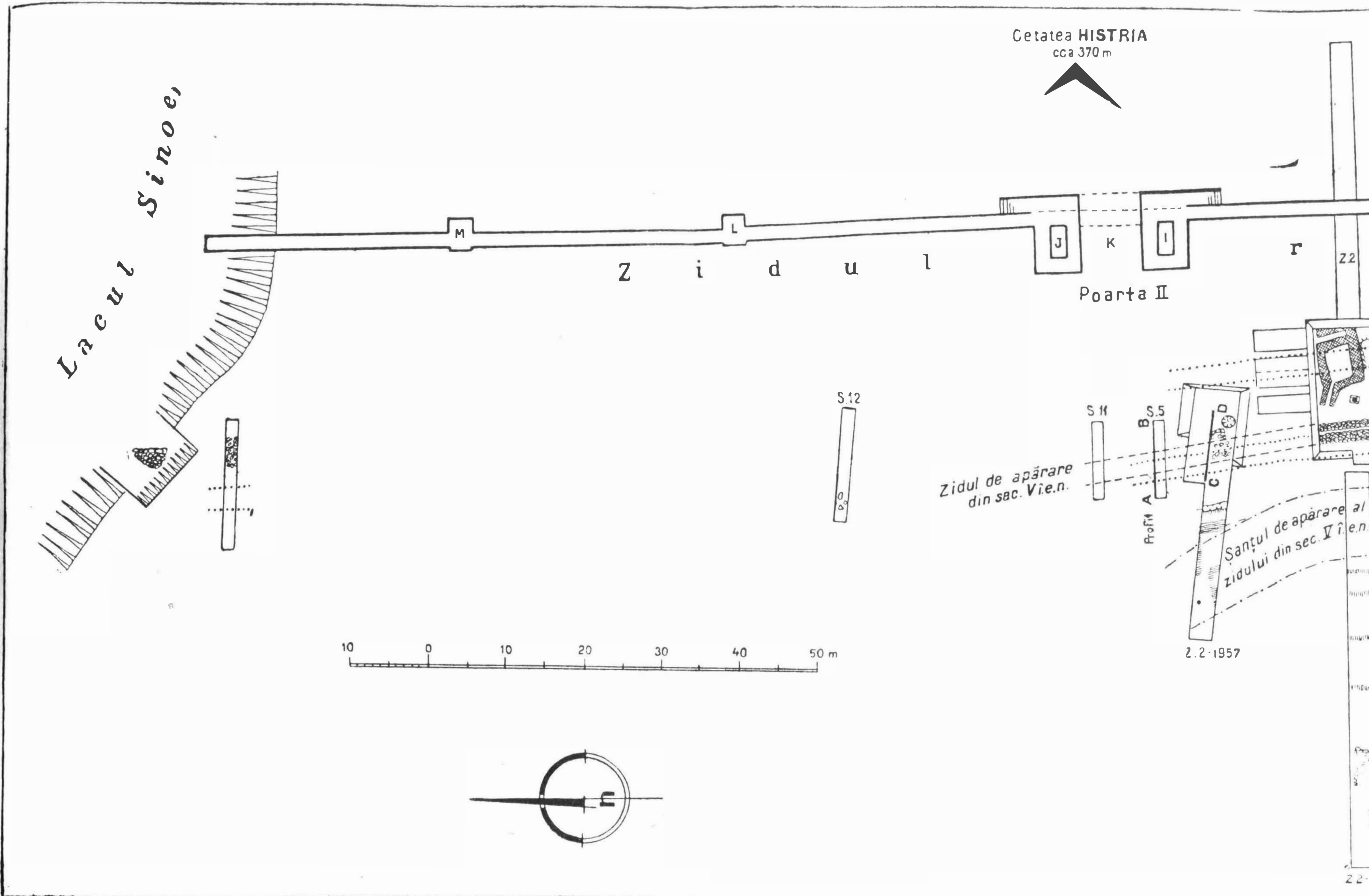

Fig. 2. — Planul sectorului Z

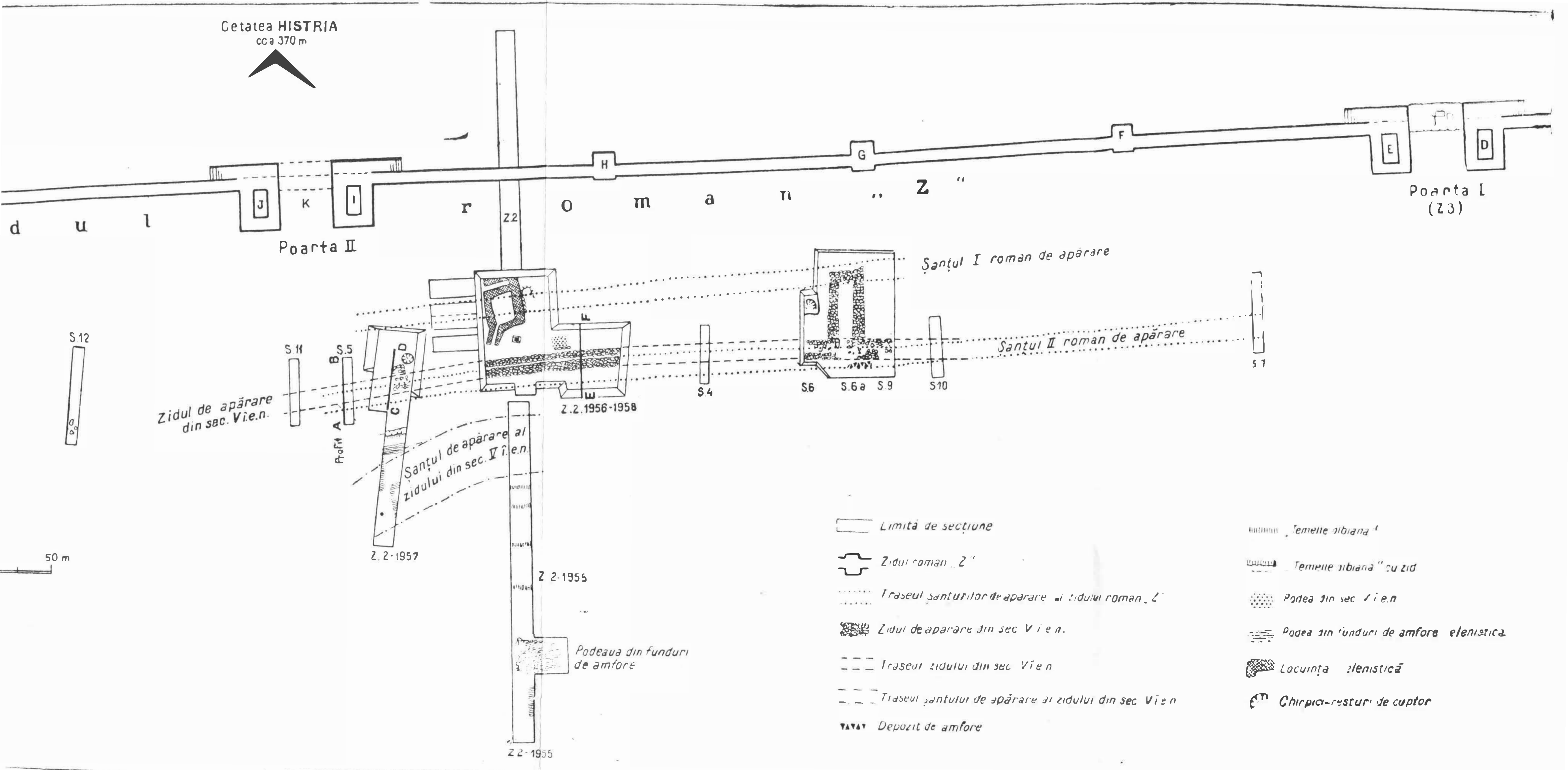

Fig. 2. — Planul sectorului Z_2.

către limita sudică a platoului nu cunoaştem traseul, nefiind surprins într-un sondaj efectuat în acest scop, dar probabil că are o deviere de la linia presupusă de noi. La circa o treime distanţă de la limita sudică s-a surprins o construcţie rectangulară perpendiculară pe zid cu laturile lungi de 11 × 1,90 m

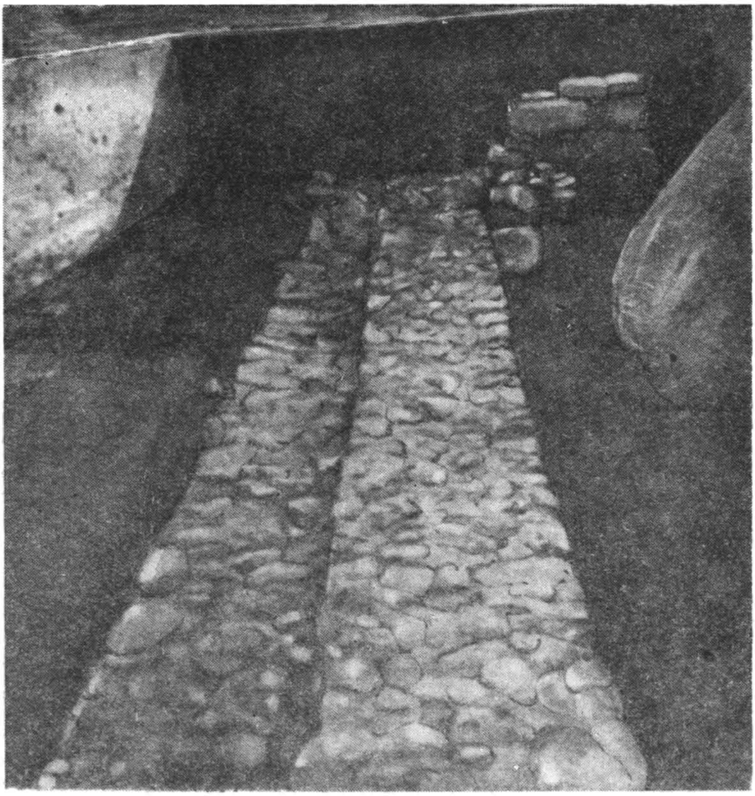

Fig. 3. — Temelia zidului.

şi distanţă între ele de 1,80—1,90 m ; construcţia este dispusă pe partea *intramuros*, avînd aspectul unui turn, deşi în această accepţie este curioasă

---

derente locale. În regatul Bosporan, spre exemplu, au apărut un gen de terasări şi contraforturi, la fel ca la Nympheum, unde terenul era stîncos şi cu pante abrupte ; cf. M. M. Hudeak, *Из истории Нимфея*, Leningrad, 1962, p. 32—35, 57—58. În alte oraşe apar simple ziduri de piatră cu chirpici, ca la Olbia, care în secolul al VI-lea avea un gen de „îngrăditură scundă de cărămidă crudă, aşezată pe un soclu de piatră" ; cf. B. F. Gaidukievici, *Ольвия*, Moscova—Leningrad, 1955, p. 29 şi urm. O situaţie similară s-a descoperit la Tiritaki ; cf. V. D. Blavatski, *Строительное дело Пантикапея*, în *MIA*, 56, 1957, p. 24 şi urm. Lăsînd de o parte oraşele din Grecia, în nordul Mării Negre ziduri din piatră propriu-zise s-au constatat la Olbia în secolul al V-lea, cînd acest oraş şi-a făcut o sistematizare după sistemul „hippo-damic" ; cf. Gaidukievici, *loc. cit.*, iar la Chersones, Nympheum etc. ziduri de apărare, în înţelesul propriu al cuvîntului, apar abia în secolul al IV-lea. Unele ziduri au şanţuri de apărare, altele nu, iar grosimea lor variază de la 1,50 la 2—3 m.

dispoziția spre interiorul suprafeței apărate de zid (fig. 2 și 5)[5]. Pe lîngă toate aceste elemente constructive trebuie să mai adăugăm faptul că

a

Fig. 4. — *a*, scara; *b*, punctul de deviere al temeliei zidului.

b

în fiecare din cele două secțiuni mai mari prelungite spre vest, s-a descoperit cîte o groapă imensă, lată de 9 m și adîncită sub nivelul actual al pînzei de apă, dispusă în partea din afară spre vest, reprezentînd probabil *șanțul*

[5] Situația din acest punct pune anumite probleme, în sensul că această construcție în formă de „turn", dispus spre interiorul suprafeței apărate de zid, nu justifică o funcție de apărare ca aceea a unui turn obișnuit, plasat în exterior și cu funcție precisă în cazul unor atacuri asupra zidurilor. Situația noastră se pare că-și găsește cea mai apropiată analogie în fortifica-

zidului. Orientarea, după reconstituirea de pe plan[6], pare că urmăreşte o sinuozitate a terenului din antichitate. În pămîntul de umplutură al şanţului, materialele descoperite permit aceeaşi încadrare cronologică cu cele din jurul zidului[7].

Fig. 5. — Turn.

Elementele cronologice de care dispunem pentru fixarea momentului de construire a zidului se sprijină în mare măsură pe situaţia stratigrafică şi pe unele materiale descoperite, elementele tehnicii de construcţie lipsind pentru partea esenţială; din suprastructura zidului nu s-a păstrat nici o porţiune *in situ*. În consecinţă, momentul de construire este dificil de fixat mai strîns. Aceasta din cauza proastei stări de conservare, cît şi a plasării lui într-un mediu arheologic sărac în depuneri din epoca

ţiile Atenei din epoca clasică. Studiind planul de la Atena, zidul este prevăzut cu turnuri, bastioane şi *trei tipuri de porţi* : unele sînt mici întreruperi constructive ale zidului — simple deschizături, altele au mici bastioane, iar cele ce ne interesează apar ca o intrare apărată de două ziduri paralele şi perpendiculare, orientate spre interior ; în fiecare caz lungimile variază şi sînt terminate printr-un mic unghi drept, micşorînd spaţiul de deschidere. Se pare că situaţia de la Histria se apropie de exemplele de la Atena în special de ΘΡΙΑΣΙΑΙ ΠΥΛΑΙ, ΙΕΡΑ ΠΥΛΗ, ΑΙΓΕΩΣ ΠΥΛΑΙ ; cf. George Daux, *Chronique des fouilles*, 1959, în *BCH*, LXXXIV, 1960, II, p. 631, fig. 6.

[6] Planul de situaţie al sectorului Z_2 este în întregime executat de arh. D. Theodorescu, pentru care ţinem să-i mulţumim călduros şi pe această cale.

[7] Şi pentru şanţul de apărare, cea mai bună analogie o găsim tot la Atena, deşi acolo este constatată în secolul al IV-lea în zona Olimpeionului, unde, pe lîngă un segment de zid din timpul lui Temistocle, cu partea superioară din chirpici, în afara zidului s-a descoperit un şanţ de apărare săpat în stîncă, adînc de 4—5 m, lat de 9 m, urmărind linia zidului la o distanţă de 13 m (*BCH*, *loc. cit.*).

arhaică. Cu toată sărăcia materialelor din stratul arhaic al acestui sector, fragmentele ceramice descoperite se aflau, stratigrafic, sub nivelul de la care a fost construită temelia şi în majoritatea lor se încadrează cronologic în a doua jumătate a secolului al VI-lea î. e. n. În unele locuri au apărut resturile unui nivel care trece în secolul al V-lea şi este tăiat de zid. La nivelul de la care s-a construit fundaţia dispunem de unele descoperiri contemporane cu perioada de funcţionare a zidului. În partea centrală, mai bine conservată, s-au păstrat urmele unei locuinţe — podeaua de lut — conţinînd materiale de la mijlocul secolului al V-lea î. e. n.: fragmente de amfore de tip Chios, cupe atice cu firnis negru lucios şi decor estampat, precum şi alte materiale de uz comun. Este de notat faptul că aceleaşi tipuri de fragmente de vase s-au găsit şi în groapa şanţului.

Cu acestea avem dovada că cel mai tîrziu la mijlocul secolului al V-lea î.e.n. poate chiar din al doilea sfert al acestui secol, zidul era în funcţiune. Tot în aceeaşi vreme, probabil, a funcţionat şi casa de piatră (descoperită încă din 1949) în prima sa fază de construcţie, împreună cu fîntîna alăturată, al cărei nivel impune să acceptăm contemporaneitatea ei cu zidul[8] (fig. 2). În celelalte sondaje efectuate, la nivelul corespunzător — a doua jumătate a secolului al V-lea şi prima jumătate a secolului al IV-lea î. e. n. — s-au descoperit două complexe, de cuptoare ceramice, dispuse în partea *intramuros*, dintre care unul a fost distrus o dată cu zidul, celălalt puţin înainte[9].

În privinţa momentului de distrugere situaţia pare de asemenea clară. Atît observaţiile stratigrafice, cît şi materialele descoperite ne conduc către mijlocul secolului al IV-lea. De fapt, nu s-a păstrat situaţia din momentul distrugerii zidului, ci doar ceea ce a mai rămas pe loc din demontarea ruinelor pentru scoaterea pietrei, care a fost refolosită la alte construcţii. Din rezultatele de pînă acum pare aproape sigur că blocurile din paramente au fost refolosite la construirea zidului de apărare din epoca elenistică, o dată cu piatra măruntă, refolosită şi ea în emplecton[10].

În urma demontării materialului de construcţie, în golurile rămase s-a făcut o masare treptată şi sistematică, în scopul nivelării terenului. Aşa se explică de ce în toate sondajele practicate au apărut straturi succesive de tasări de ceramică, între care predomină fragmentele de amfore. În unele părţi s-a constatat că chiar această tasare a fost străpunsă tot pentru scoaterea pietrei, aşa încît reiese că nivelarea acestui teren s-a făcut în etape. Peste straturile de tasare, în toate sondajele a apărut constant un strat de pămînt de umplutură, cu o grosime variabilă între 0,30—0,60 m. Deasupra încep depunerile din epoca elenistică, constituind

---

[8] V. Canarache şi S. Dimitriu, *Secţiuni şi sondaje*, în *Histria I*, 1954, p. 189. În acest sondaj a apărut atunci şi o porţiune din zid, şi anume suprafaţa superioară a corpului mai înalt. Dat fiind caracterul de sondaj al săpăturilor, zidul împreună cu casa şi fîntîna din apropiere au fost atribuite epocii elenistice. Casa a suferit trei refaceri şi, probabil, doar ultima va fi intrat în epoca elenistică; fazele anterioare, ca şi fîntîna, au fost, probabil, contemporane cu zidul şi nu este imposibil ca în acest punct să fi fost fixat un post de pază al zidului.

[9] M. Coja, *Activitatea meşteşugărească la Histria în sec. VI—I î.e.n.*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1: *Ibidem*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 115—138.

[10] V. Canarache, *Incinta din valul III al cetăţii*, în *Histria*, *I*, 1954, p. 278—285, fig. 120, 122; idem, *Zidul de incintă de la valul al III-lea*, în *SCIV*, V, 1954, 1, p. 71—79.

un strat gros de 1—1,50 m, în cursul cuprinsul s-au surprins, în general, trei nivele principale. Deasupra stratului elenistic există un strat subțire roman, secolele I—II e. n., și apoi stratul corespunzător necropolei plane din epoca romană.

Reluarea locuirii pe acest teren atît de frămîntat s-a petrecut după datele de care dispunem pînă în prezent, la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui de-al III-lea î. e. n., așa cum ne permit a interpreta materialele descoperite și situațiile din teren. În acest sens menționăm mai întîi podeaua unei locuințe (fig. 6, *c-d*) care era așezată peste dărîmăturile zidului și peste stratul de tasare și umplutură. Printre materiale se afla și o toartă de amforă, cu ștampilă din Sinope, databilă la sfîrșitul secolului al IV-lea, începutul secolului al III-lea î. e. n., precum și o monedă de la Alexandru cel Mare[11]. Urmele unei alte locuințe, situată în aceleași condiții stratigrafice, s-au aflat în capătul de nord al zidului; plasată chiar deasupra dărîmăturilor lui, datarea ei—către sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n. — s-a făcut pe baza unei torți de amforă ștampilată din Tasos și a unei monede de bronz autonome histriene[12]. O altă situație care trebuie luată în considerație tot în sprijinul acestei precizări cronologice este descoperirea unui depozit de amfore (φ) așezat în punctul unde se află construcția de „turn-poartă”, plasat în exterior — spre vest — chiar în dreptul intrării, care prin așezarea lui exclude contemporaneitatea cu perioada de funcționare a zidului (fig. 2). Depozitul conținea diverse amfore, printre care unele ștampilate din Tasos, databile la sfîrșitul secolului al IV-lea, începutul secolului al III-lea î. e. n., precum și alte vase de uz comun sau de tipul ceramicii de bucătărie, care comportă aceeași datare[13]. În campania anului 1963, *secțiunea 11* a dat la iveală încă o situație concludentă, în sensul celor de mai sus. Tasarea de nivelare de peste zid a fost perforată de resturile unor cuptoare ceramice, foarte distruse, din care s-au păstrat părți din camerele inferioare. Deasupra lor era plasată o locuință, conținînd diverse vase care merg cronologic pînă la mijlocul secolului al III-lea î. e. n. Aceasta înseamnă că, după momentul de distrugere și acela al nivelării prin tasare, pe de o parte, și reluarea locuirii din secolul al III-lea, pe de altă parte, se mai intercalează o perioadă de timp în care au funcționat cuptoarele menționate, ce au aparținut unor ateliere de ceramică, documentate în această zonă destul de clar. Pe lîngă situațiile stratigrafice mai elocvente, dispunem de descoperiri de materiale[14], în special fragmente ceramice cu figuri roșii, pe a căror încadrare cronologică ne putem sprijini; dintre acestea

---

[11] Identificarea torții de amforă se datorează colegei V. Eftimie, iar moneda colegului C. Preda, cărora le aducem mulțumiri călduroase.

[12] Suzana Dimitriu și Carmen Dumitrescu (*Sectorul X*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 406) arată că locuința nr. 6, de la adîncimea de 1,90 m, „era construită deasupra gropii unui mare zid demantelat ...”. Pe podeaua de lut, între alte materiale, s-a găsit și „o mănușă de amforă tassiană cu ștampilă și o monedă de bronz autonomă histriană cu capul zeului fluvial, (care) datează locuința către sfîrșitul sec. IV î.e.n.”.

[13] H. A. Thompson, *Two Centuries of hellenistic potery*, în *Hesperia*, III, 1934, 4, grupa A.

[14] Cadrul restrîns al acestui articol nu ne permite prezentarea unei documentări speciale de materiale ceramice; ele vor fi publicate sub formă de catalog, într-un capitol special, cu rezultatele generale ale sectorului Z_2 în *Histria III*.

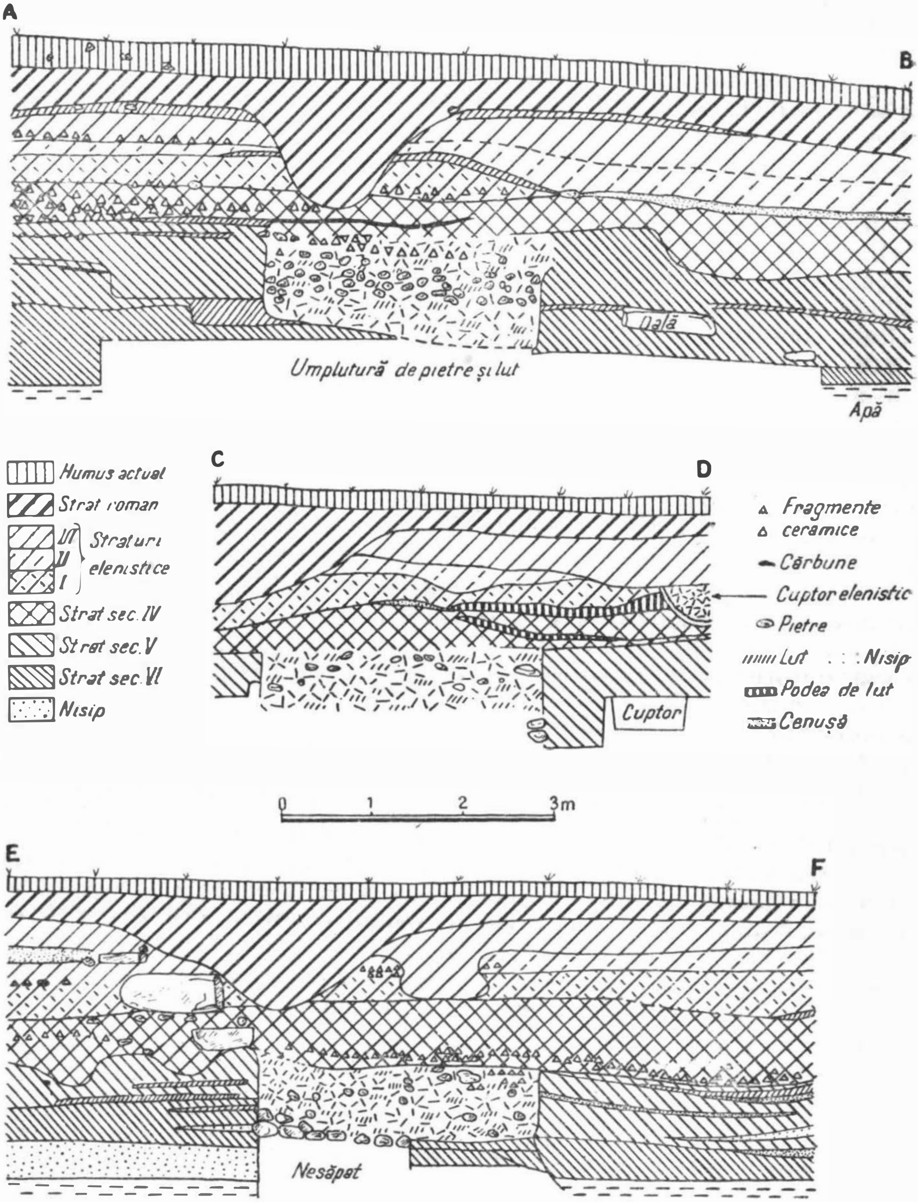

Fig. 6. — Profile : A-B. secțiunea nr. 5 ; C-D, secțiunea nr. 3 ; E-F-suprafața E.

semnalăm un fragment de crater atic cu figuri roşii, de stil Kerci, găsit deasupra dărîmăturilor zidului, databil în prima jumătate a secolului al IV-lea[15]. De asemenea nu putem trece cu vederea descoperirile monetare a căror semnificaţie nu este lipsită de interes. În masa dărîmăturilor predomină monedele de la Filip al II-lea faţă de cele de la Alexandru cel Mare, care sînt în minoritate. Fără să ţinem seama de monedele din ultima campanie, s-au descoperit 49 de monede de la Filip al II-lea şi 16 de la Alexandru cel Mare. Această proporţie ne sugerează ideea că timpul de funcţionare a zidului din epoca clasică a durat pînă spre sfîrşitul domniei lui Filip, spre deosebire de descoperirile monetare de la zidul elenistic, care a avut perioada de funcţionare după distrugerea acestuia şi unde săpăturile au scos la iveală numai trei monede de la Filip, cele de la Alexandru fiind mai numeroase. Faptul că dispunem de un număr mai restrîns de monede de la Alexandru înseamnă că în acest sector depunerile arheologice au suferit o schimbare sensibilă, ştiut fiind că circulaţia monedelor lui Alexandru în Dobrogea a fost intensă şi prelungită pînă în secolul al III-lea, aşa încît, în situaţia discutată, ele ar fi trebuit să le depăşească numeric pe cele precedente, dacă depunerile arheologice şi-ar fi urmat cursul normal.

Revenind la problema principală pe care vom încerca s-o luăm în discuţie, şi anume că această mare distrugere care a dezafectat un zid de apărare în întregimea lui nu este izolată, trebuie să arătăm că aceasta este atestată de diferite situaţii arheologice şi în alte puncte, a căror interpretare angajează o mare parte din suprafaţa oraşului Histria, ilustrînd o schimbare de organizare urbanistică. Chiar dacă pentru acestea din urmă, în argumentarea de faţă, nu dispunem de tot atîtea detalii, ele urmînd a fi publicate la timpul potrivit *in extenso* de către descoperitorii lor, totuşi, din cele ce sînt publicate pînă în prezent, credem că ele susţin aproape cu aceeaşi greutate punctul nostru de vedere.

Una din situaţiile care vine în sprijinul celor spuse mai sus este documentată pe platoul din vest în marginea sa de sud, unde într-un sondaj efectuat în 1959 s-a constatat existenţa unui bogat strat din epoca arhaică şi clasică, ale cărui depuneri se apropie, din punctul de vedere al abundenţei, de acela din sectorul X. În acea zonă intens locuită, s-a constatat că depunerile de locuire s-au întrerupt în secolul al IV-lea î. e. n. După această dată, o parte din suprafaţa afectată locuirii a fost transformată în necropolă plană, documentată prin descoperirea cîtorva morminte de inhumaţie din epoca elenistică [16].

În alt punct al acestui platou — de data aceasta în colţul de sud-vest — s-a săpat în 1960 movila XXXIV, aşezată pe un strat de locuire, documentat prin resturile unor locuinţe cu socluri din piatră de calcar, strat de locuire care şi aici a fost întrerupt tot în secolul al IV-lea î.e.n. Inven-

[15] *Materiale*, V, p. 301, fig. 6.

[16] Printre mormintele de inhumaţie descoperite, unul are ca inventar o oinochoe elenistică, iar pentru două dintre ele situaţia stratigrafică este foarte clară. Aşadar avem o documentare sigură că locuirea s-a întrerupt pe o anumită zonă limitrofă a platoului, în urma unui eveniment de amploare, care a afectat chiar modificarea anumitor părţi locuite ale oraşului (*Materiale*, VIII, 1962, p. 413 şi urm., fig. 7, pl. VIII).

tarul mormintelor din această movilă conține un bogat material ceramic, care se încadrează cronologic în jurul anului 300 î.e.n., dacă nu chiar puțin înainte de această dată [17], descoperire care ni se pare deosebit de semnificativă pentru problema care ne interesează.

Același moment de distrugere al orașului este documentat și de săpăturile din cetate, și anume în zona sacră, singurul punct de altfel în care săpăturile au ajuns pînă la baza stratului grecesc și în care s-au descoperit cîteva monumente din epoca arhaică și clasică. Ne referim la următoarea situație: peste ruinele templului A din secolul al V-lea î.e.n. și peste acelea ale unor altare s-a observat un strat masiv de arsură, surprins în mod constant pe întreaga suprafață săpată în straturile grecești. La o citire atentă a profilelor care însoțesc raportul preliminar din 1956 (pl.III), se observă clar această situație [18]. Fragmentele arhitectonice descoperite, aparținînd templului elenistic, cît și arhitrava cu inscripția dedicatorie Zeului cel Mare, datate în secolul al III-lea î.e.n. au nivelul de zacere *peste* acest strat de arsură. De altfel în privința datei, în raport, se spune clar: „Scrisul — cu totul caracteristic — datează dedicația (și deci și templul) în sec. al III-lea î.e.n., mai curînd în prima decît în a doua jumătate a acestui veac" [19]. Aceeași situație stratigrafică s-a surprins, în condiții mult mai clare, în săpăturile din campania anului 1963 din aceeași zonă sacră și în imediata apropiere de cele amintite aci, care în momentul publicării rezultatelor va furniza date mult mai concrete.

Apariția acestui zid de apărare și mai ales gradul lui de distrugere, care după cum am arătat mai sus se coroborează cu distrugeri de aceleași proporții, documentate în diverse puncte de pe întinsul orașului Histria, reprezintă o documentare arheologică ce ne îndeamnă să ne îndreptăm atenția asupra unor evenimente istorice din viața acestui oraș. S-a constatat în fapt reducerea suprafeței apărate a orașului la circa o treime față de secolele V—IV; în zona sud-vestică a platoului, o parte din teren este afectată acum necropolei elenistice și, fapt deosebit de important, necropola tumulară își extinde suprafața în această parte, deși înspre nord-vest de actualul lac Istria ocupa o suprafață foarte întinsă. În zona sacră, tot în această vreme, este documentată distrugerea unor temple și altare printr-un incendiu puternic, încît monumentele sacre din epoca elenistică zac deasupra acestui strat de arsură, ceea ce ne permite interpretarea că orașul a suferit prefaceri radicale în toate sectoarele de activitate.

Aceste elemente arheologice trebuiesc puse, cu toată circumspecția necesară, pe seama unor evenimente istorice mai importante care să justifice și să determine asemenea transformări.

Distrugerea zidului credem că poate fi plasată cu mai multă probabilitate către mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. decît spre ultimele decenii ale aceluiași secol.

---

[17] P. Alexandrescu, *Necropola tumulară, săpături 1955—1961*, în *Histria II* (în pregătire pentru tipar). Mulțumim călduros și pe această cale colegului nostru care ne-a pus la dispoziție manuscrisul.

[18] *Materiale*, V, p. 284, pl. III.

[19] *Materiale*, VI, p. 270.

Din fericire, informaţiile literare sînt mult mai bogate pentru această perioadă în comparaţie cu cele precedente. În aceste decenii, Dobrogea a fost martora unor evenimente de mare amploare, care au pus faţă în faţă forţe considerabile şi a căror descriere şi interpretare au făcut obiectul unor conturate pagini de istorie antică.

Desprindem patru evenimente susceptibile să justifice, într-un fel sau într-altul, marile transformări constatate în vechea colonie pontică. În ordine cronologică ne-am putea referi la: 1) campania din anul 339 a regelui macedonean Filip al II-lea împotriva lui Atheas, regele sciţilor, şi evenimentele premergătoare acestei campanii; 2) campania lui Alexandru cel Mare împotriva tribalilor din anul 335; 3) expediţia lui Zopyrion, generalul lui Alexandru, împotriva Olbiei din anul 326 şi 4) revoltele oraşelor pontice din anii 313 —308 şi reprimarea lor de către Lisimah, satrap al Traciei la acea dată.

Încercînd o sumară analiză a acestor evenimente, în măsura în care ele ar putea corespunde documentaţiei noastre arheologice, le vom lua în consideraţie, din punct de vedere cronologic, în ordinea lor inversă.

De la început trebuie să semnalăm că luarea în discuţie a ultimului eveniment — revolta oraşelor pontice — se datoreşte mai degrabă unui scrupul de ordin ştiinţific decît momentului oferit de descoperirile arheologice, şi în special avîndu-le în vedere pe acelea din sectorul Z_2.

Pornind de la situaţii arheologice ca distrugerea zidului de apărare pînă la radiere, demantelarea lui de aproape întreg materialul de construcţie şi mutarea la circa 300 m spre est, transferarea unei părţi a necropolei tumulare în imediata apropiere a zonei locuite de pe platou, cît şi reconstruirea unor monumente din zona sacră, sîntem îndemnaţi să vedem în ce măsură unicul izvor care ne stă la îndemînă cu privire la acţiunile lui Lisimah în Dobrogea ne permite o atare interpretare. Din acest izvor reiese că Lisimah, luînd cunoştinţă de revolta oraşelor pontice, care începuseră prin a izgoni garnizoanele macedonene instalate în fiecare din ele, a trecut munţii Haemus şi a asediat oraşul Odessos, luîndu-l printr-o *înţelegere*[20]. „După aceasta, cîştigîndu-i de partea sa într-un mod asemănător pe istrieni, se îndreaptă spre callatieni"[21]. Urmează apoi descrierea bătăliei cu tracii şi sciţii învecinaţi[22], după care Lisimah începe asediul Callatis-ului, care nici în anii 309 —308 nu se predase încă, ceea ce demonstrează că ţinta atacurilor lui Lisimah era oraşul Callatis, la vremea aceea important centru printre oraşele vest-pontice[23]. După cum reiese din textul lui Diodor, rezolvarea conflictului dintre Lisimah şi *celelalte* cetăţi a avut un caracter secundar, acestea cedînd chiar din momentul apariţiei armatei sale sub zidurile cetăţilor. Altfel nu putem înţelege — pentru a reveni la situaţia Histriei — sensul unei înţelegeri (ὁμολογία) între un cuceritor şi o cetate distrusă, aşa cum apare Histria din rezultatele arheo-

[20] Diodor, XIX, 73, „καὶ δι'ὁμολογίας παρέλαβε τὴν πόλιν".

[21] Idem, XIX, 73, „μετὰ δὲ ταῦτα τῷ παραπλησίῳ τρόπῳ τοὺς 'Ιστριανοὺς ἀνακτησάμενος ἀνά ζευξεν ἐπὶ καλλατιανούς".

[22] *Ibidem*, XX, 25.

[23] Cf. D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a Romîniei*, p. 15; Em. Condurachi, *Scurt istoric al cetăţii Histria*, în *Histria I*, 1954, p. 41.

logice prezentate mai sus şi mai cu seamă calificarea acţiunii lui Lisimah drept o reconciliere — ἀνάκτησις.

Celelalte două evenimente pe care le-am amintit se pare că nu pot permite o argumentare destul de convingătoare pentru rezolvarea problemei în discuţie. Ele au avut loc în *urma* expansiunii regatului macedonean şi în urma expediţiei lui Filip al II-lea în Dobrogea.

Expediţia lui Zopyrion din 326, *praefectus Ponti* sau *Thraciae praepositus* [24], deci după cîte se poate înţelege stăpîn peste o Dobroge organizată, viza îndepărtata Olbie şi nu reiese că ar fi avut aceeaşi intenţie în ceea ce priveşte vreuna din cetăţile vest-pontice [25].

În ceea ce priveşte expediţia lui Alexandru cel Mare din 335 împotriva tribalilor, ea pare să fi fost într-un fel consimţită de cetăţile maritime, întrucît joncţiunea dintre Alexandru şi flota sa undeva pe Dunăre s-a petrecut fără ca să fi întîmpinat vreo rezistenţă în timp ce intra pe gurile Dunării şi naviga în susul apei [26].

Rămîne aşadar de luat în consideraţie primul eveniment menţionat, şi anume expediţia lui Filip al II-lea împotriva sciţilor, singurul care poate, după cît ni se pare, să ne permită o rezolvare a problemei în discuţie.

Evenimentele premergătoare campaniei din 339 şi descrierea ei şi-au găsit loc în numeroase lucrări antice şi moderne [27]. Încercînd o rezumare a lor, s-ar putea enumera următoarele momente: Atheas regele sciţilor, presat de războiul cu istrianii, cere ajutorul lui Filip [28]. Moartea prematură a regelui istrianilor eliberează pe sciţi de primejdia războiului şi o dată cu aceasta şi de obligaţiile pe care Atheas le luase faţă de Filip. Regele macedonean, ocupat în acest timp cu asediul Bizanţului, îl abandonează şi se îndreaptă spre Atheas. Ciocnirea a avut loc undeva în preajma Dunării [29], soldîndu-se cu înfrîngerea şi moartea lui Atheas. La întoarcere tribalii atacă şi rănesc pe Filip, luîndu-i întreaga pradă de război. Reamintim aici faptul că nu s-au scos destul în evidenţă două informaţii, care, alături de relatările anecdotice ale lui Plutarh, se referă la lupta lui Atheas cu tribalii [30], precum şi la ameninţarea simbolică a Bizanţului de către regele scit [31], petrecute anterior momentului final al acestor acţiuni (339). Se conturează astfel un şir de evenimente demne de luat în consideraţie: a) războiul cu tribalii, b) eventualul război cu Bizanţul, c) lupta cu istrianii şi d) campania din 339. Se ajunge deci la un *terminus antequem*; pentru celălalt *terminus* nu se pot face decît conjecturi.

---

[24] Justin, XII. 1, 4—5; XII, 2, 16—17; Quintus Curtius, X, 1, 44.

[25] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 101—102; Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 40.

[26] Arrian, I, 3, 5—6; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 75; Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 40; D. M. Pippidi, *loc. cit*, p. 101.

[27] Textele antice sînt menţionate în totalitatea lor de Kaerst, în *RE*, vol. II, p. 191,s.v. *Atheas*. Din bibliografia modernă semnalăm: V. Pârvan, *Getica*, p. 51; P. Nicorescu, *La campagne de Philippe en 339*, în *Dacia*, II, 1925, p. 22; A. Momigliano, *Dalla spedizione scitica di Filippo alla spedizione scitica di Dario*, în *Athenaeum*. N.S., 11, 1933, p. 336; H. Danov, *Западният бряг*, 1947, p. 52.

[28] Relatăm după Justinus, IX, 2 şi Paulus Orosius, III, 13, 4—8.

[29] Lucian, Μακρόβιοι, 10.

[30] Polyaenus, *Strat.*, VII, 44, 1; Frontinus, *Strat.*, II, 4, 20.

[31] Clemens Alexandrinus, *Stromata*, V, 31, 3.

Informația deja citată a lui Lucian [32], că Atheas a murit la 90 de ani, ne obligă să-i acordăm regelui scit cîteva decenii de activitate. Chiar dacă s-ar aduce obiecția că Strabo [33] îl localizează pe Atheas între Istros și Borysthene, totuși cele două lupte ale acestuia cu tribalii și Bizanțul presupun o intensă activitate a bătrînului rege scit la sud de Dunăre [34], oricum anterioară campaniei din 339. Rămîne de văzut în ce măsură textul lui Justinus, considerat principal pentru ilustrarea penetrației sciților la sud de Dunăre în urma morții lui *rex Istrianorum*, justifică localizarea sugerată mai sus a lui Atheas.

„Era în acel timp rege al sciților Atheas, care, presat de războiul cu istrianii, ceru ajutor lui Filip prin apolloniați, promițîndu-i succesiunea la tronul Sciției. Murind între timp regele istrianilor, i-a scăpat pe sciți și de teama războiului, și de nevoia de bani". Se pune întrebarea dacă era posibil ca Atheas în plină acțiune agresivă, forțînd trecerea armatei sale la sud de Dunăre, să aibă motive să se teamă de războiul cu istrianii și, mai ales, să fie în situația de a cere ajutor lui Filip. Neverosimil pare și faptul ca — așa cum reiese din Justinus [35] — Filip să-l ajute pe Atheas să pătrundă în interiorul unei regiuni pe care, după cum o arată evenimentele ulterioare, intenționa s-o facă graniță a regatului său. Ni se pare dimpotrivă că acest pasaj din Justinus, coroborat cu informațiile asupra celor două lupte — cu tribalii și Bizanțul — menționate de Clemens Alexandrinus și Polyaenus, nu constituie un argument pentru a se înțelege o recentă trecere a Dunării de către Atheas, ci mai degrabă lasă să se înțeleagă desfășurarea acestui eveniment ceva mai timpuriu [36]. Cît de timpuriu este greu de apreciat, dar nu ni se pare imposibil să acceptăm o dată cu V. V. Struve [37] ca Atheas să-și fi început activitatea la sud de Dunăre între anii 350 —340, perioadă în care acțiunile macedonenilor erau concentrate în alte direcții și totodată avînd în vedere că toate aceste evenimente pot fi încadrate în lunga viață a bătrînului rege scit.

Am socotit necesară această digresiune referitoare la periodizarea acțiunilor lui Atheas, pentru a avea în minte o imagine cît mai clară a conflictului din 339. Cum despre rostul intervenției lui Filip, pe care trebuie s-o încadrăm în contextul marilor cuceriri ale regatului macedonean — desigur o încercare reușită, de altfel, de a-și asigura spatele

---

[32] Vezi nota 29.

[33] *Geografica*, VIII, 4, 18.

[34] Părere la care se raliază V. V. Struve, *Grecia antică*, București, 1958, p. 442 ;H. Bengston, *Griechische Geschichte*, München, 1950, p. 301, mai mult subînțeles ; A. Momigliano, *op. cit.* p. 343 și urm. și în fine Adolf Rogalski, care, publicînd două monede descoperite la Odessos cu legenda ATAIAC, crede că le poate atribui regelui scit (*Монети с името скитския цар Атеи*, în *Izvestiia-Varna*, XII, 1961, p. 23—27; H. Danov, *op. cit.*, p. 52.

[35] „Auzind acestea (refuzul lui Atheas de a-l ajuta la asediul Bizanțului cu bani), Filip trimite soli la Atheas să-i ceară partea de contribuție impusă, pentru a nu fi obligat să părăsească războiul (cu Bizanțul), că trebuie să facă acest lucru cu atît mai repede cu cît soldaților trimiși în ajutor nu le-a plătit nici solda nici cheltuielile de drum".

[36] În acest sens unele descoperiri arheologice din Dobrogea, cît și interpretarea lor permit a se întrevedea o penetrație scitică mai timpurie, probabil într-un proces mai lent. Cu titlul informativ ne referim la statuile funerare scitice, încadrate cronologic în sec. V î.e.n. ; cf. Al. Alexandrescu, *În legătură cu statuile „scitice"*, în SCIV, XI, 1960, 2, p. 383—387.

[37] V. V. Struve, *loc. cit.*

frontului —, nu este locul să stăruim aici; ceea ce ne-ar rămîne de văzut este semnificaţia celei de-a treia forţe menţionată de Justinus şi anume istrianii.

S-au făcut numeroase încercări de a-i identifica pe aceşti istriani. Unii sînt de părere că ei ar fi de fapt tribalii [38], alţii că ar fi chiar grecii din Histria [39], părerea cea mai recentă fiind aceea că ei reprezintă nişte triburi locale getice, conduse de un βασιλεύς-*rex* [40]. În ce măsură sînt ei o ramură a regatului odrizilor, distrus de Filip în 341, şi deci în ce măsură acţiunea macedoneană trebuie interpretată ca un ajutor acordat lui Atheas pentru lichidarea ultimelor rămăşiţe ale acestui „stat" sau pur şi simplu pentru pedepsirea unor triburi rebele — ne este mai greu s-o spunem.

Greu de întrevăzut este şi natura raporturilor dintre aceste trei forţe: sciţi-istriani-macedoneni. Cert este că în momentul ciocnirii dintre *rex Istrianorum* şi Atheas, acesta din urmă cere ajutorul lui Filip, stabilind o *pactio foederis*, aşa cum o califică Paulus Orosius [41]. Însă o dată cu moartea regelui istrianilor, Atheas denunţă alianţa cu Filip, gest pe care regele macedonean l-a interpretat în adevărata lui semnificaţie, sesizînd pericolul pe care-l reprezenta forţa scitică. Acesta a fost desigur motivul pentru care Filip abandonează pentru moment asediul Bizanţului şi se îndreaptă spre lupta decisivă cu Atheas. Rezultatul bătăliei este binecunoscut. Începînd din acest moment, Dobrogea va intra în sfera de influenţă macedoneană, rămînînd ca urmaşii lui, Alexandru, Zopyrion şi Lisimah, să desăvîrşească acţiunea sa.

Ne rămîne aşadar, revenind la ideea de la care am pornit, să vedem ce rol a putut juca Histria în acest conflict şi în ce măsură prin atitudinea ei şi-a atras o pedeapsă atît de gravă — adică distrugerea de către vreuna din forţele menţionate. De la început trebuie să arătăm că fără excepţie toţi cei ce s-au ocupat de campania din 339 [42] au subliniat rolul vechii colonii milesiene. Era şi greu ca o cetate, la acea vreme încă foarte importantă, să fi reuşit să se strecoare printr-o atitudine rezervată din această tripartită luptă. Au sesizat acest lucru şi cercetătorii mai vechi, fără să fi cunoscut realele proporţii ale oraşului grec [43], au subliniat-o şi unii mai noi [44]. Cu atît mai mult reliefăm acest lucru astăzi, cînd după 15 ani de săpături pînă în straturile greceşti, Histria se dovedeşte a fi fost un oraş cu o urbanistică dezvoltată şi un important centru comercial.

Fie că a fost aliată a Bizanţului [45] şi deci opusă atît sciţilor, cît şi lui Filip, fie protejată de istriani [46] atrăgîndu-şi aceleaşi antipatii, fie ocu-

---

[38] A. Schaefer, *Demosthenes und seine Zeit*, II, Leipzig, 1886, p. 517—522; G. Beloch, *Griechische Geschichte*, Strasbourg, 1877, III, 2, p. 354.

[39] E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1911, p. 118, 123; la care adăugăm tentanta ipoteză a lui Paul Nicorescu, după care *res istrianorum* ar reprezenta o greşeală de copist pentru *dux* în textul lui Justinus şi deci el ar putea fi un conducător al histrienilor.

[40] Cf. Em Condurachi, *Histria I*, p.35.

[41] IV, 13, 4—8.

[42] Vezi nota 27.

[43] Cf. Paul Nicorescu, *op. cit.*; A. Momigliano, *op. cit.*

[44] H. Danov, *op. cit.*

[45] H. Danov, comentat de Em. Condurachi, *loc. cit.*

[46] Cf. P. Nicorescu, *op. cit.*

pată de sciți și deci expusă ofensivei lui Filip[47], Histria, în opinia acestor autori, nu a putut rămîne pasivă în fața acestor evenimente. Nu vom reveni asupra argumentărilor lor. Există însă două amănunte în textul lui Justinus capabile, credem, să arunce o lumină asupra problemei ce ne interesează.

Mai întîi despre ambasadorii lui Atheas la Filip, care, după cum s-a reținut, erau apollinații[48]. Oricum am interpreta acest element, nu poate scăpa nimănui faptul că o cetate nu s-ar fi erijat în purtătoarea de cuvînt a regelui scit, fără ca între aceste două părți să fi existat legături cît de cît strînse. Că Atheas și-ar fi întins stăpînirea înainte de conflictul din 339 într-atîta încît să fi cuprins în sfera sa și Apollonia pontică și că aceasta din urmă ar fi împărtășit ca în atîtea rînduri soarta Histriei[49], nu o putem afirma cu certitudine. Ceea ce ni se pare sigur este că acest element luat în discuție confirmă pe de o parte localizarea lui Atheas la sudul gurilor Dunării, pe de alta clarifică, fie și prin analogie, natura relațiilor dintre Atheas și cetățile pontice. Cînd anume ar fi intrat și Histria în sfera de influență scitică este greu de întrevăzut. Fie că acest fenomen s-a petrecut cu mulți ani înainte, încă de la primele apariții ale lui Atheas la sudul Dunării, fie cel mai tîrziu după rezolvarea conflictului cu istrianii, cert este că, în momentul în care Filip părăsește asediul Bizanțului și se îndreaptă spre nordul Dobrogii, Histria mai degrabă de bunăvoie decît silită intrase în *hotarele* temporare ale regelui scit.

Am folosit termenul de hotare, întrucît textul lui Justinus justifică această traducere, și cu aceasta trecem la al doilea element pe care ne propunem să-l luăm în discuție.

În momentul cînd Atheas denunță alianța cu Filip, acesta din urmă îi transmite regelui scit că nu ar vrea decît să-i aducă un sacrificiu lui Herakles, ridicîndu-i o statuie la gurile Dunării[50]. Răspunsul lui Atheas este foarte clar: „Acela promite să-i trimeată statuia dacă vrea să-și îndeplinească promisiunea; promite nu numai s-o pună, dar chiar să rămînă neatinsă; neagă însă că va permite intrarea armatei în *hotarele* sale"[51]. În caz contrar amenință cu distrugerea și transformarea statuiei în vîrfuri de săgeată. Această informație conexată cu aceea a lui Lucian[52], după care Atheas ar fi murit undeva în preajma Dunării, sînt singurele elemente pentru a localiza conflictul dintre Filip și Atheas aproape de Histria[53]. Despre o localizare a conflictului peste Dunăre nu credem că poate fi vorba, aceasta contrazicînd toate datele oferite de textele sus citate[54].

---

[47] Cf. A. Momigliano, *op. cit.*

[48] Justin, IX, 3, Atheas ... auxilium a Philippo per Apollinienses petit.

[49] Cf. D. M. Pippidi și Em. Popescu, *Les relations d'Histria et d'Apollonie du Pont à l'époque héllenistique*, în *Dacia*, N.S. III, 1959, p. 235–258.

[50] Justin, IX, 3,... ad quam in ostio Istri ponendam se venire.

[51] Idem, „exercitum autem fines ingredi negat se passurum."

[52] Vezi nota 29.

[53] Spunem aproape de Histria, întrucît distanța mică dintre aceasta și brațul cel mai de sud al Dunării a făcut pe mulți istorici s-o așeze chiar pe Dunăre. Discuția completă a fost făcută în chipul cel mai competent de D. M. Pippidi, în *Contribuții*... p. 179 și urm.

[54] În acest sens și A. Schaefer, *loc. cit.*

Deplasîndu-se de-a lungul litoralului [55] cu viteza obişnuită armatei macedonene, Filip a trebuit să rezolve, în treacăt, problemele pe care i le ridicau atitudinea diferitelor cetăţi. Punctul final al expediţiei trebuie să fi fost undeva pe lîngă Histria sau mai la nord, locul vizat pentru instalarea statuiei nu era decît pretext de a extinde graniţa regatului macedonean la Dunăre.

Au existat desigur şi în acest moment motive serioase care i-au determinat pe histrieni să reziste cuceritorului macedonean. Numai o armată de tipul celei macedonene, înzestrată cu puternice maşini de război şi mai ales cu un conducător care nu ezita să radă de pe faţa pămîntului o cetate potrivnică [56], credem că putea provoca o distrugere de proporţiile celei semnalate la Histria, despre care ne punem întrebarea dacă, după această dată, a mai atins starea înfloritoare pe care o cunoscuse pînă atunci.

Fie că admitem, după Momigliano [57], o ocupare scitică a cetăţii, fie că trebuie să ţinem seama mai degrabă de bunele relaţii cu sciţii ale coloniei milesiene [58] — din cele mai vechi timpuri — distrugerea trebuie să fi avut loc, cu inevitabilă probabilitate, în condiţiile şi din cauzele schiţate mai sus.

MARIA COJA

ЗАЩИТНАЯ СТЕНА КРЕПОСТИ ИСТРИЯ И ИСТОРИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ЕЕ РАЗРУШЕНИЯ В IV В. ДО Н. Э.

РЕЗЮМЕ

Исходя из результатов раскопок на участке Z_2 и на других участках города, автор археологически устанавливает сильное разрушение жилых кварталов города Истрии в середине IV в. до н.э., а также значительные изменения в расположении некрополя греческой эпохи. В сущности речь идет о разрушении защитной стены на участке Z_2 и священной зоны, вскрытой на участке T, а также о распространении курганного и бескурганного некрополя на горизонт интенсивного обитания, на окраине города (см. план, рис. 1).

Отвергая одну за другой возможности бурных событий, приведших к разрушению города в эпоху Александра Македонского, Зопириона и

[55] A. Schaefer, *loc. cit.* şi J. Kromayer, *Antike Schlachtfelder in Griechenland*, I, Berlin, 1903, p. 176—177.

[56] Exemple sînt multe : cf. Olynthus.

[57] A. Momigliano, *loc. cit.*

[58] Em. Condurachi, *Histria I*, p. 34—39 ; idem, *Cu privire la constituirea teritoriului rural al oraşului Histria*, în *BSt A.*, IV, 1952, p. 59—69, eveniment legat tocmai de apariţia sciţilor în Dobrogea şi de ajutorul lor în 313 ; *Diodor*, XIX, 73 şi doar cu titlul de ipoteză, părerea lui L. Robert, în *Epigraphie* din *L'histoire et ses methodes*, Encyclopédie de la Pleiade, 1961, p. 463, că Rhemaxos, celebrul protector al oraşului ar fi el însuşi un scit.

Лизимаха, автор останавливается на походе 339 г. царя Филиппа II против скифов, предводительствуемых Афеасом.

Основываясь на ряде литературных сведений, главным образом на *Justinus* IX, 2—3, автор анализирует обстоятельства, при которых Истрия, попавшая в скифскую сферу влияния, стала, вероятно, одним из главных оплотов сопротивления Филиппу II; из-за этого, в конце концов, она и была разрушена в середине IV в. до н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Общий план города Истрии.
Рис. 2. — План участка Z_2.
Рис. 3. — Основание стены.
Рис. 4. — *a*, лестница; *b*, точка отклонения основания стены.
Рис. 5. — Башня.
Рис. 6. — Профили: A—B, разрез № 5, C — D, разрез № 3; E — F, площадка *e*.

LE MUR DE DÉFENSE DE LA VILLE D'HISTRIA ET LES CIRCONSTANCES HISTORIQUES DE SA DESTRUCTION AU IVe SIÈCLE av.n.è.

RÉSUMÉ

En interprétant les données archéologiques résultant des fouilles effectuées dans le secteur Z_2 et dans d'autres points de la cité, l'auteur arrive à la conclusion que vers le milieu du IVe siècle a eu lieu une destruction massive de certains quartiers d'habitation de la ville d'Histria, ainsi que des modifications substantielles dans l'emplacement de la nécropole d'époque hellénistique. Il s'agit en fait, du démolissement du mur d'enceinte — constatée dans le secteur Z_2 —, de la désaffectation de l'entière zone sacrée — constatée dans le secteur T — et de l'extension de la nécropole plane et tumulaire sur un niveau d'habitat très dense, situé dans un quartier périphérique de la ville (voir le plan de la fig. 1).

En ce qui concerne les causes de cette destruction, l'auteur, repoussant successivement l'éventualité des actions violentes survenues au temps d'Alexandre le Grand, de Zopyrion et de Lysimaque, s'arrête à l'expédition de 339 du roi Philippe II contre les Scythes, dirigée par Athéas.

S'étayant de toute une série des sources littéraires et en premier lieu de Justin IX, 2—3, il analyse les circonstances selon lesquelles Histria, gravitant à cette époque dans l'orbite de l'influence scythe, serait

devenue un des principaux centres de la résistance contre Philippe II. Cette attitude hostile aurait entrainé sa destruction au milieu du IVe siècle avant notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan général de la cité d'Histria.
Fig. 2. — Plan de secteur Z_2.
Fig. 3. — Fondement du mur.
Fig. 4. — *a*, escalier ; *b*, point de déviation du fondements du mur.
Fig. 5. — Tour.
Fig. 6. — Profils : a-b, section n° 5 ; c-d, section n° 3 ; e-f, surface *e*.

MONEDE DE UN TIP NECUNOSCUT PROVENIND DIN DOBROGEA

În partea de nord a Dobrogii, în apropiere de Tulcea, s-au găsit cu ani în urmă, în condiții pe care nu le cunoaștem astăzi decît parțial, cîteva monede de argint de un tip cu totul necunoscut. Una dintre monede se află în colecția ing. Traian Darie din București. Din informațiile primite de la posesorul monedei reiese că aceasta a fost găsită de un copil pe teritoriul comunei Somova, lîngă Tulcea. Moneda, ca și datele menționate, provine de la tatăl ing. Traian Darie, care a profesat ca învățător chiar în localitatea amintită. El a adunat de la copiii și locuitorii comunei o serie de monede antice, din care și-a alcătuit o colecție pe care a dăruit-o apoi fiului său, colecție din care face parte și moneda în discuție.

O altă monedă, de același tip, se află în colecțiile Cabinetului numismatic al Academiei R.P.R. (inv. 1 421), fiind achiziționată de la ing. agronom Nic. Popp. După cum am fost informați, și această piesă a fost descoperită tot prin părțile de nord ale Dobrogii. Ea a fost procurată de inginerul amintit de la un țăran, dintr-o comună situată în preajma orașului Tulcea [1].

Muzeul din Constanța posedă o piesă din aceeași categorie. Amănunte asupra ei nu cunoaștem încă; deocamdată știm că ea provine din Dobrogea și că a fost achiziționată recent de la un țăran din comuna Mihai Viteazu (rn. Istria) [2].

Un exemplar asemănător se păstrează și în colecția V. Canarache. După toate probabilitățile, și această monedă își are locul de proveniență tot în cuprinsul teritoriului nord-dobrogean [3].

---

[1] Posedăm această informație de la Oct. Iliescu, care ne-a pus la dispoziție pentru studiu această monedă, fapt pentru care îi mulțumim și cu acest prilej.

[2] Moneda a fost achiziționată de Adrian Rădulescu de la un țăran pentru Muzeul de arheologie din Constanța.

[3] Această monedă, împreună cu cea găsită la Mihai Viteazu au fost văzute de către R. Vulpe și M. Coja, la Muzeul de arheologie din Constanța. O piesă de același fel a fost examinată ocazional, cu mulți ani în urmă, de prof. I. Nestor. Nu se știe dacă nu cumva această ultimă monedă este aceea din colecția V. Canarache.

S.C.I.V., tomul 15, nr. 3, p. 401 — 410

Tipul de monedă asupra căruia vom referi în acest studiu se prezintă astfel :

Av. Cap bărbătesc tînăr, spre dreapta, cu părul căzînd în plete pe spate ; în jurul capului apar două cerculețe în relief, indicînd probabil prezența unei diademe. Are bărbia și fruntea reliefate, iar buzele redate prin două puncte ; de o parte și de alta a nasului, alte două puncte.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟ_ΚΩΝΟΣ. Călăreț cu calul în galop spre stînga. Partea anterioară a calului este stilizată. Are coama și buzele perlate. Un picior din față și cel drept din spate sînt ridicate. Călărețul are barbă și ține cu mîna frîul ; sub cal sigla AV (monogramată). Atît legenda, cît și reprezentarea vădesc urme de stilizare.

AR. Greutate 7,28 —7,45 g ; diametru 25 mm (fig. 1 și fig. 2).

Fig. 1. — Didrahmă a „regelui" Moskon, găsită în comuna Somova, rn. Tulcea (fotografie mărită).

Fig. 2. — Didrahmă a „regelui" Moskon, găsită în raionul Tulcea.

Înainte de a schița cîteva considerații de ordin mai general, socotim necesar să facem unele observații în legătură cu tehnica, stilul și autenticitatea acestui tip monetar. Piesele, care sînt identice între ele, sînt bătute după modelul emisiunilor grecești, în general. Deosebirile constau doar în realizarea mai puțin artistică, am putea spune chiar ușor barbarizată, a executării reprezentărilor. Atît efigia de pe avers, cît și calul și călărețul de pe revers, prezintă urme clare de stilizare. Gravorul s-a dovedit a fi un meșter mai puțin iscusit, cu toate că nu lipsesc nici unele trăsături care să ne indice și o oarecare precizie și finețe.

Efigia de pe avers este ceva mai bine executată. Ea ne înfăţişează un cap de tînăr, care nu poate fi identificat cu nici una din zeităţile greceşti frecvent întîlnite pe modelele greceşti de pe coasta nord-vestică a Mării Negre. Cu toate acestea, după aspectul ei general efigia urmează să fie atribuită probabil tot unei zeităţi, care rămîne să fie identificată ulterior.

Reversul prezintă urme de stilizare mai pregnante. Elemente de stilizare pot fi urmărite mai ales la călăreţ, unde se constată o disproporţie între corp şi membre, acestea din urmă fiind mai lungi decît trupul, care este redus aproape la jumătate. Pe cap nu ştim ce poartă, deoarece încercarea de a se reda probabil un coif se dovedeşte a fi neizbutită. După toate indicaţiile, tipul de reprezentare imită aversul monedelor lui Filip al. II-lea.

Legenda este scrisă cu caractere greceşti. Sigma apare cu braţele deschise, iar omicron şi omega mai mici decît celelalte litere. Prima parte a legendei (ΒΑΣΙΛΕΩΣ) prezintă unele stîngăcii şi chiar o oarecare nesiguranţă din partea gravorului. Literele sînt relativ neregulat şi imprecis redate, ceea ce face oarecum dificilă lectura lor. Referitor la numele propriu-zis, pe monedă se constată că el este destul de clar şi corect imprimat, încît lectura lui nu comportă dificultate.

Legenda cu ambele ei componente, este redată la genetiv, formă sub care o întîlnim în mod obişnuit pe monedele greco-macedonene. Prin urmare numele, a cărui formă la genetiv este ΜΟΣΚΩΝΟΣ, ar urma ca la nominativ să fie Μόσκων. Deocamdată încercările noastre de a-i găsi analogii au rămas fără rezultat. Cele cîteva nume care au o oarecare apropiere apar în lumea greacă. Printre acestea figurează nume ca Μόσκος[4] şi Μόσχος[5], ambele avînd însă alte terminaţii decît cel asupra căruia referim.

Ca orice descoperire nouă care nu se încadrează în seria lucrurilor obişnuite, ridică o primă şi legitimă întrebare referitoare la autenticitatea ei. O astfel de întrebare se impune mai ales cînd este vorba de o descoperire monetară cu totul aparte. Pentru a da un răspuns cît mai complet posibil trebuie să facem apel la tot felul de argumente, care să aibă în vedere criteriul tehnic, datele numismatice, arheologice şi istorice, precum şi unele deducţii de ordin logic.

Examinarea atentă a celor două exemplare cunoscute de noi ne-a dat posibilitatea să stabilim mai întîi că pentru baterea reversului lor a fost folosită aceeaşi stanţă. Amănuntele stilistice, am putea spune în totalitatea lor, poartă amprenta unei realizări antice. Nici în rîndul acestora şi nici în aspectul general al monedei nu se pot întrevedea urmele unei creaţii moderne, urme şi caracteristici pe care un examen atent şi minuţios al unui specialist le poate descoperi, de cele mai multe ori, cu destulă uşurinţă.

[4] T. E. Mionnet, *Description de médailles antiques, grecques et romaines*, VII, supl., p. 316; numele apare pe o monedă din Lidia; cf. W. Pope-S. E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* (ed. a III-a), vol. II, 1889, p. 946.

[5] Liddell-Scott, *A Greek-English Lexicon*, p. 1148.

Din cele cunoscute pînă acum referitor la falsurile moderne se știe de pildă că la baza acestora există aproape de fiecare dată un prototip antic, copiat mai mult sau mai puțin fidel. În cazurile cînd s-a recurs la crearea de noi tipuri, acestea au fost destul de repede identificate de specialiști și colecționari. Analizînd din acest punct de vedere tipul monetar în discuție, ar fi greu de admis că un gravor modern din regiunea de nord a Dobrogii a reușit să imagineze și să realizeze în același timp o efigie care nu are la bază un model antic și, mai mult, să inventeze un nume, grecesc în formă, pe care-l cunoaștem acum pentru prima dată. În plus, se constată că gravorul a folosit destul de corect regulile gramaticale și caracterul literelor din epoca respectivă.

Un alt argument, după părerea noastră deosebit de valoros și peste care nu se poate trece cu ușurință, este acela al locului de găsire a acestor monede. Am arătat că toate provin din părțile de nord ale Dobrogii. Nici una nu provine din vreo colecție din București sau din alte centre mari cu tradiție în ceea ce privește schimbul și comerțul cu monede antice. Ceva mai mult, două din rîndul acestor piese au și locul de descoperire precizat. Prima, cea a ing. Tr. Darie, provine, așa cum am mai spus, din comuna Somova (rn. Tulcea), iar cea de-a doua a fost achiziționată recent de Muzeul de arheologie din Constanța de la un țăran din comuna Mihai Viteazu (rn. Istria).

Acestor argumente vin să li se adauge și altele, de caracter mai general. Apariția, de pildă, a unui tip monetar în teritoriile din preajma orașelor grecești din Dobrogea nu constituie un fenomen izolat, rupt de realitățile istorice ale vremii respective. Se știe printre altele că zonele din vecinătatea coloniilor grecești de pe coasta de vest a Mării Negre au cunoscut o dezvoltare mai rapidă din punct de vedere social-economic decît regiunile mai îndepărtate. Dezvoltarea forțelor de producție locale și relațiile intense și permanente cu lumea sclavagistă învecinată au făcut posibilă, în special după decăderea statului macedonean, ridicarea pe plan politic a unor regișori locali, spre care începe să se orienteze, după cum ne-o dovedesc documentele epigrafice, din ce în ce mai mult politica orașelor grecești vest-pontice. Protecția și ajutorul pe care le solicită adesea cetățile grecești sînt mărturii ale prestigiului de care s-au bucurat și ale rolului pe care l-au jucat acești dinaști în viața politică a Dobrogii antice. Grăitoare în acest sens rămîn nu numai inscripțiile care au consemnat numele unor astfel de basilei, ci înseși monedele acestora bătute după moda grecească în atelierele unora dintre orașele vest-pontice. Ne referim, mai întîi, la cunoscutele monede de bronz ale regilor sciți, descoperite în sudul Dobrogii și bătute pe la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n., în atelierele de la Callatis [6]. În al

[6] D. E. Tachella, în *RN*, IV, 1900, p. 397—401 ; *ibidem*, VII, 1903, p. 31—39 ; K. Regling, în *Corolla numismatica*, Oxford, 1906, p. 259—265 ; W. Knechtel, în *BSNR*, XIV, 1915, p. 25—34 ; A. V. Oreșnikov, în *Нумисматический Сборник*, III, 1915, p. 1—22 ; idem, în *IRAIMK*, I, 1921, p. 218 ; C. Moisil, în *CNA*, 1935, p. 103—104 ; V. Canarache, în *SCIV*, I, 1950, p. 213—257 ; T. Gherasimov, în *Izvestiia-Varna*, IX, 1950, p. 53—59 ; L. I. Tarasiuk, în *KS*, 63, 1956, p. 22—30.

doilea rînd, la cîteva monede de argint care au pe revers un călăreț cu arc și inscripția ATAIA. Două piese din rîndul acestora au fost înregistrate, fără nici un fel de comentariu, de unele publicații mai vechi [7]. Ambele exemplare au pe avers capul zeiței Artemis. O piesă asemănătoare existentă în muzeul din Varna a fost publicată recent de cercetătorul bulgar Adolf Rogalski [8]. Alte două monede din aceeași serie, care au însă pe avers capul lui Heracles, se află una la Moscova, aceasta constituind subiectul unei comunicări a cercetătorului sovietic V. Anohin [9], iar cealaltă la Leningrad [10]. Pornind de la lectura legendei de pe revers, s-a afirmat că aceste monede se datează în secolul al IV-lea î.e.n. și că ele aparțin regelui scit Ateas. Totodată s-a ajuns la concluzia că monedele amintite, care mai au pe revers și inscripția ΚΑΛ, au fost bătute în atelierele de la Callatis. După cîte se pare, nu poate încăpea nici o îndoială că monedele amintite aparțin unui rege local, foarte probabil de origine scitică, și că ele au fost emise la Callatis. Ceea ce rămîne, după noi, insuficient dovedit este datarea lor la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. și atribuirea acestora regelui scit Ateas, contemporanul și în același timp adversarul lui Filip al II-lea, regele Macedoniei, în campania dusă de acesta în Scythia Minor. Aceasta este o problemă însemnată, care comportă mult mai multe discuții, asupra cărora nu este cazul și nici locul să stăruim aici.

Argumentele aduse de noi în favoarea autenticității monedelor de tip Moskon(os) par să dovedească îndeajuns că ne aflăm în fața unui tip monetar antic inedit și că nu avem deocamdată argumente care să se opună unei astfel de concluzii. Cu toate acestea, noi considerăm că pentru a avea suficientă certitudine în această privință mai este nevoie ca noi descoperiri, făcute în condiții clare și sigure, să confirme concluzia care se desprinde din cele expuse mai sus. Fie și cu această rezervă, căreia nu vrem să-i știrbim nimic din importanță, socotim că nu greșim dacă, pe baza datelor menționate, o dată cu publicarea acestui tip monetar, vom încerca să schițăm și cîteva din problemele de ordin mai general pe care le ridică de pe acum aceste monede.

Înainte de toate este nevoie desigur să ne fixăm asupra datei de emitere a tipului monetar asupra căruia referim. În acest sens putem lua în considerație elementul stilistic și caracterul scrierii. Și unul și altul ne îndreaptă spre aceeași epocă. De pildă, efigia de pe avers se încadrează, prin trăsăturile sale artistice, printre realizările primei perioade a epocii elenistice. Sigma apare de fiecare dată cu brațele deschise, iar omicron și omega mai mici decît celelalte litere din legendă, ultima avînd capetele mult alungite. Toate acestea par să îndreptățească datarea monedelor începînd cu sfîrșitul secolului al IV-lea și pînă către mijlocul secolului al III-lea î.e.n.

---

[7] G. Hill, în *Num. Chronicle*, 1912, p. 137, nr. 5 (pl. VI); Imhoof-Blumer, în *Revue Suisse*, XIV, 1908, p. 268.

[8] Adolf Rogalski, în *Izvestiia-Varna*, X, 119—123 și XII, 1961, p. 23—27.

[9] Vezi o scurtă informație în *VDI*, 4, 1959, p. 210.

[10] V. Blavatski în *VIII-e congrès international d'archéologie classique. Rapports et communications*, Paris, 1963, p. 144.

În al doilea rînd se pune problema locului de batere a acestor monede. După cum se știe, toate monedele scitice din Dobrogea, inclusiv cele cu inscripția ATAIA, au fost bătute în atelierele unuia din orașele vest-pontice, după toate probabilitățile la Callatis. Dacă ținem seama de locul de descoperire a monedelor de față, ca și de sigla (A/) de pe reversul lor, indicînd poate un nume de magistrat, ar trebui să ne îndreptăm atenția spre atelierele Histriei. Se constată însă că, între reprezentările de pe emisiunile Histriei și cele de pe piesele cu numele lui Moskon, nu există nici o legătură stilistică sau iconografică. Pe reversul acestora din urmă am arătat că apare un cap uman tînăr, pe care nu știm cărei zeități să-l atribuim sau dacă el reprezintă sau nu efigia unui zeu. La aceasta se mai adaugă remarca deja făcută că reprezentarea de pe revers, și anume călărețul, precum și unele din literele primei părți a legendei au urme de „barbarizare”. Ambele împrejurări, după părerea noastră, nu sînt în favoarea ipotezei că monedele în discuție au fost bătute la Histria. Este greu să concepem că ateliere de genul celor de la Histria, cu o tradiție și o experiență bine cunoscută, au putut să emită monede de argint care să prezinte stîngăcii în redarea legendei și a reprezentărilor, pentru a nu mai vorbi de stilul și tipul lor aparte. Mai curînd, după părerea noastră, se poate susține ideea că aceste monede au fost bătute în teritoriul băștinaș, poate undeva în nordul Dobrogii, fiind opera unui meșter grec sau chiar a unui localnic specializat în arta monetară.

O legătură pe linie stilistică și iconografică nu se poate face nici cu emisiunile coloniilor grecești din nordul Mării Negre. În aceste orașe nu se întîlnesc monede care să îngăduie o cît de mică apropiere iconografică. Dacă luăm în considerație numai reprezentarea după revers, unele analogii pot fi găsite spre sud, și anume în Tracia și Macedonia. Este vorba pe de o parte de monedele lui Filip al II-lea, la care am mai făcut aluzie, iar pe de altă parte de unele emisiuni ale regilor traci [11] din secolele IV—III î.e.n. Și unele și altele au pe revers un călăreț, care merge cu calul în galop spre dreapta sau spre stînga. Din rîndul acestora, cele care au putut eventual să servească drept model pentru reversul tipului nostru monetar par să fie totuși monedele lui Filip al II-lea. Avem în vedere nu atît asemănările de stil, cît mai ales faptul că emisiunile regelui macedonean au cunoscut o largă răspîndire, nu numai în Dobrogea, ci și la nord de Dunăre. Valoarea și prestigiul de care se bucurau aceste emisiuni în mediul băștinaș au contribuit atît la răspîndirea largă a monedei ca atare, cît și la familiarizarea celor care le-au cunoscut cu iconografia acestora.

Cine poate fi acest Moskon este, credem noi, una din întrebările ceva mai dificile, al cărei răspuns poate să comporte destul de multe discuții. Nu este în intenția noastră și nici oportun să intrăm în detaliile problemei. Deocamdată considerăm că se poate spune că ne aflăm în fața unui dinast local, care-și ia titlul de basileu. Prin calitatea sa, el se înscrie în rîndul acelor regișori, unii de origine traco-getică, alții de origine

[11] N. A. Mușmov, *Монетите на тракийските царе*, în *Сборник Борис Деакович*, Sofia, 1927, p. 252—254; T. Gherasimov, în *Izvestiia-Institut*, XIX, p. 123—128.

scitică, ca Zalmodegikos, Rhemaxos, Zoltes, Ataias, Kanites, Akrosas, Ailios, Tanusa etc., pe care documentele îi atestă în Scythia Minor sau în regiunile imediat învecinate în secolele III—II î.e.n.

În legătură cu originea lui etnică nu ne putem încă pronunța. Dacă el este de origine traco-getică sau scitică este o problemă căreia numai cercetările viitoare îi vor putea găsi o rezolvare. Totuși, dacă ținem seama că în regiunea din care provin monedele se găsesc numeroase urme arheologice getice, credem că ar trebui să avem în vedere deocamdată, desigur ipotetic, originea lui traco-getică. Semnificativ în această privință este faptul că chiar în comuna Somova, rn. Tulcea, unde s-a găsit una dintre monede, se află un foarte important centru arheologic, cu urme de cultură getică [12]. În aceeași ordine de idei pot fi amintite aici descoperirile getice deosebit de valoroase de la Murighiol [13] și Telița [14]. Într-o lumină cu totul nouă ar putea să apară acum informațiile despre așezarea antică Argamum [15], chiar dacă localizarea ei pe promontoriul Dolojman de lîngă Jurilofca [16] nu poate fi încă dovedită. Săpăturile întreprinse aici în anii 1926—1930 au scos la iveală urme de cultură materială din secolele IV—III î.e.n. Toate aceste vestigii arheologice, împreună cu alte descoperiri de acest fel, pe care nu le-am amintit [17], documentează o puternică locuire, deci și o viață economică getică intensă, în regiunea de nord a Dobrogii, acolo unde au fost descoperite și monedele cu legenda lui Moskon. Coincidența aceasta de fapte și de date va trebui să cîntărească destul de mult în stabilirea originii etnice a dinastului pe care ni-l documentează noile descoperiri monetare.

În cadrul problemelor legate de numele, calitatea și originea lui Moskon, trebuie avută în vedere și informația din Justinus [18] referitoare la existența în nordul Dobrogii, în perioada conflictului dintre Ateas și Filip al II-lea, a acelui „*rex Histrianorum*" căruia i se atribuie în principiu o origine getică [19].

Cît privește locul unde se situa „regatul", respectiv uniunea de triburi a lui Moskon, este mai ușor de identificat decît în alte cazuri. Descoperirea monedelor cu numele dinastului amintit în zona nordică a Scythiei Minor, la care s-ar mai putea adăuga și numeroase urme arheologice din aceeași regiune și din aceeași epocă, constituie după noi indicii prețioase că Moskon își exercita puterea în aceste părți, poate în teritoriul din preajma orașului actual Tulcea, acolo unde va stăpîni mai tîrziu

---

[12] Gh. Ștefan, *Contribuții arheologice la cunoașterea dacilor din Dobrogea de nord*, în *Studii și referate*, I, 1954, p. 37—39.

[13] Exspectatus Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, 571—579.

[14] G. Simion și Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 373—381.

[15] Procopius, *De aedificiis*, IV, 11; G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei romînilor*, XV, 1939, p. 117; cf. și V. Pârvan, *Histria*, IV, 1916, p. 49—52.

[16] P. Nicorescu, în volumul *În memoria lui Vasile Pârvan*, 1934, p. 222—223.

[17] Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 35—40.

[18] IX, 2.

[19] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 55.

regele get Zalmodegikos [20]. Oricum, granițele „regatului” lui probabil că nu depășeau spre nord și vest linia Dunării și nici limita nordică a teritoriului rural al Histriei. Situat în apropierea coloniei grecești de pe malul lacului Sinoe, stătulețul condus de Moskon a trebuit să aibă relații cu orașul vecin, relații pe care descoperirile viitoare ar putea să le pună în adevărata lor valoare.

Ne mulțumim deocamdată numai cu prezentarea acestor sumare considerații legate de un prim pas pe care-l facem în cercetarea unor noi descoperiri de ordin numismatic. Ele vor putea fi amplificate și completate, pe măsură ce numărul documentelor de acest fel sau de altă natură se va înmulți, și pe măsură ce unele din formulările noastre vor căpăta caracterul unor concluzii istorice bine fundamentate.

C. PREDA

МОНЕТЫ НЕИЗВЕСТНОГО ТИПА ИЗ ДОБРОДЖИ

РЕЗЮМЕ

В северной Добродже найдены серебряные монеты (дидрахмы) до сих пор не встречавшегося типа. Известно место находки трех из них; две монеты были обнаружены недалеко от Тулчи, а третья — примерно в 10 км к северу от античного полиса Истрия.

Приводим описание типа монет: Лиц. сторона: повернутая вправо голова молодого мужчины, представляющего, по-видимому, божество с ниспадающими на спину прядями волос; два кружка вокруг головы указывают, вероятно, на наличие диадемы; выдающиеся лоб, губы и подбородок. Об. сторона: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ. Скачущий влево всадник на коне. Конь занес переднюю и заднюю правые ноги. Вьющиеся волосы и грива. Всадник также « варваризован ». Конечности непропорциональны телу; отмечается наличие бороды и, по-видимому, шлема; под конем видна печать AV (в монограмме).

Сер. вес 7,28—7,45 г (рис. 1 и 2).

Появление нового типа монет в областях, прилегающих к греческим городам Западного Причерноморья, тесно связано с исторической действительностью эллинистической эпохи в Малой Скифии. Более быстрый прирост населения вблизи греческих колоний выдвинул на политическую арену местных « царьков ». По свидетельству эпиграфических памятников, они поддерживали тесные связи с понтийскими полисами, не раз оказывавшими им покровительство и политическую помощь. Имена подобных правителей упонимаются как на обнаруженных в Истрии надписях, так и на некоторых монетах, в частности выпущенных мастерскими Каллатиса. Монеты с именем Москоноса, по

[20] D. M. Pippidi, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 39—54.

всей вероятности, восходят к периоду от конца IV в. до середины III в. до н.э.

По-видимому, монеты чеканил на территории страны местный мастер-чеканщик, или, возможно, грек. Наличие элементов варваризации указывает, что их не чеканили на монетных дворах западно-понтийских полисов.

Под именем Москона скрывается местный властелин, присвоивший титул базилевса. По своему рангу он примыкает к ряду царьков гето-фракийского или скифского происхождения (Залмодегикос, Ремаксос, Золтес, Атаиас, Канитес, Аилиос, Тануса и т.д.).

« Царство », соответственно племенной союз этого правителя, судя по месту находки монет, по-видимому, находилось на севере Малой Скифии, приблизительно в нынешнем районе Тулчи. Оно соседствовало с городом Истрия, с которым племена, вероятно, поддерживали довольно тесные связи.

До сих пор не удалось уточнить этнического происхождения этого нового царька. Еще нет достаточных доказательств, которые подтвердили бы его гето-фракийское или скифское происхождение. Ввиду того, что в указанной области упоминается о существовании местных царьков, вероятно, гетского происхождения — как « rex Histrianorum» и Залмодегикос, — а также на основании многочисленных гетских археологических раскопок можно для начала выдвинуть предположение об его гето-фракийском происхождении. Добавим и то, что с точки зрения стиля и особенно иконографии монеты Москона сближаются с некоторыми выпусками монет в южных македоно-фракийских областях.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Дидрахма « царя » Москона, найденная в селе Сомове, р-н Тулча (увеличенный фотоснимок).

Рис. 2. — Дидрахма « царя » Москона, найденная в районе Тулчи.

MONNAIES D'UN TYPE INCONNU PROVENANT DE DOBROGEA

RÉSUMÉ

Dans le nord de la Dobrogea on a découvert 4 monnaies en argent (didrachmes), appartenant à un type non connu jusqu'à présent. Deux de ces pièces ont été trouvées à proximité de la ville de Tulcea, la troisième dans les environs de la ville antique d'Histria (à peu près 10 km au nord de la ville). On ne connait point le lieu de découverte de la quatrième.

Le type monétaire est le suivant :

Av. Tête de jeune homme à long cheveux, tourné vers la droite ; probablement une divinité. Autour de la tête deux minces cercles indi-

quant probablement un diadème. Le front, les lèvres et le menton sont proéminents.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΣΚΩΝΟΣ. Chevalier à cheval, galopant vers la gauche. L'animal a les jambes droites relevées; la tête et la crinière sont perlées. Le chevalier est aussi « barbarisé ». On remarque la disproportion entre ses membres et le tronc; il est barbu et porte un casque. En dessous du cheval le sigle AV (en monogramme).

AR. Poids 7,28 — 7,45 g (fig. 1 et 2).

L'apparition d'un nouveau type monétaire, aux environs des villes grecques nord-pontiques, constitue un phénomène étroitement lié aux réalités historiques de l'époque hellénistique dans la Scythie Mineure. Le développement plus rapide de la population des alentours des colonies grecques a déterminé l'élévation, dans le domaine politique, de certains « roitelets » locaux. De certains documents épigraphiques il résulte que ceux-ci ont entretenu d'étroites relations avec les cités pontiques, auxquelles ils ont porté, plus d'une fois, aide et protection. Les noms de certains de ces roitelets sont mentionnés, soit dans des inscriptions, trouvées à Histria, soit sur des pièces de monnaie, spécialement émises par les ateliers de Callatis. La date des monnaies à la légende de Moskonos serait, d'après toutes les probabilités, circonscrite entre la fin du VIe et jusqu'au milieu du IIIe siècle av.n.è. À ce qu'il paraît, les monnaies ont été frappées en territoire indigène, par un artisan local qui connaissait l'art monétaire, ou éventuellement même par un grec. La présence de certains éléments « barbarisés » indique que ces pièces n'ont pas été frappées dans les ateliers des villes ouest-pontiques.

Sous le nom de Moskon nous décelons un dynaste local, qui prend le titre de *basileus*. Par sa qualité il s'inscrit dans la suite des roitelets d'origine thraco-gète ou scythe à côté de Zalmodégikos, Rhémaxos, Zoltes, Ataïas, Kanites, Aïlios, Tanusa, etc.

Le « royaume », respectivement l'union des tribus de ce dynaste, s'étendait, en tenant compte du lieu de la découverte des monnaies, au nord de la Scythie Mineure, dans la zone aproximative de l'actuel district de Tulcea. Il était confin à la cité d'Histria, avec laquelle il aurait dû avoir d'étroites liaisons. Pour le moment on ne saurait fixer l'origine de ce nouveau dynaste avec exactitude. Nous ne possédons pas d'arguments suffisants, plaidant pour son origine thraco-gète ou scythe. Pour le moment on pourrait accepter comme hypothèse son origine thraco-gète, tenant compte que dans cette région on mentionne l'existence de dynastes locaux, probablement d'origine gète, comme ce *rex Histrianorum* et Zalmodégikos, ainsi que des nombreuses découvertes archéologiques gètes dans la région mentionnée. On peut ajouter de même que, en ce qui concerne le style et surtout l'iconographie, les monnaies de Moskon se rapprochent de certaines émissions du monde thraco-macédonien du sud.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Didrachme du «roi» Moskon, trouvée à Somova, district de Tulcea (aggrandie).
Fig. 2. — Didrachme du « roi » Moskon, trouvée dans le district de Tulcea.

CERAMICA ȘTAMPILATĂ DE LA ROMAN ȘI UNELE PROBLEME ÎN LEGĂTURĂ CU PURTĂTORII EI ÎN MOLDOVA

S-a afirmat în repetate rînduri, mai ales în ultima vreme, că în contextul local al culturii materiale din Moldova ultimului sfert al veacului al XIV-lea apare brusc, fără o perioadă pregătitoare, o categorie ceramică deosebită total de cea atribuită populației locale. Acestei ceramici, considerată de toți cercetătorii ca aparținînd unor elemente venite din afară, i-au fost acordate multe pagini în diferite studii [1], iar în ultimul timp tratarea ei s-a făcut foarte pe larg în cel mai recent studiu consacrat exclusiv acestei probleme [2]. S-ar părea de aceea că o reluare a discuției nu ar mai fi necesară, cu atît mai mult cu cît problematica de bază a acestei categorii ceramice a fost deja expusă. Descoperirea însă în vara anului 1963 a unei mari cantități de materiale aparținînd acestei categorii, în condiții stratigrafice și cronologice mult mai clare decît în alte locuri, și avantajul de a avea *acum* la dispoziție o gamă mult mai bogată de forme întregi considerăm că pot aduce unele elemente cu totul noi discuției, elemente fără de care nu s-ar putea forma o înțelegere justă a problemei. Adăugînd la cele de mai sus împrejurarea că, pe lîngă categoria de materiale deja prezentă în studiile anterioare, la Roman a fost descoperită și o categorie care abia a fost anunțată în ultimul studiu consacrat acestei probleme — este vorba de ceramica decorată cu motive în relief [3] —, considerăm îndreptățită și necesară o prezentare a acestor materiale noi.

Întrucît pînă acum s-a făcut de mai multe ori o prezentare detaliată a caracteristicilor tehnice ale pastei, caracteristici ce deosebesc radical

---

[1] Gh. Diaconu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la cetatea Scheia-Suceava*, în *Materiale*, VI, p. 925—931; Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Scheia*, București, 1960, p. 78 și urm.; M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 107 și urm.

[2] M. D. Matei, *Ceramica cenușie de la Suceava și unele probleme ale arheologiei veacurilor XIV—XV în Moldova*, în *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 131—160.

[3] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 151.

această ceramică de cea aparţinînd populaţiei locale, considerăm că nu mai este necesar să se revină aici asupra acestei probleme decît în treacăt şi numai în măsura în care acest element poate aduce minimul de folos discuţiei generale. Amintim numai că spre deosebire de ceramica locală a acestei perioade, lucrată la roată dintr-o pastă insuficient frămîntată, cu aspect uneori poros şi zgrunţuros din cauza pietricelelor şi cioburilor pisate folosite ca degresant şi avînd un colorit cenuşiu neuniform din cauza arderii insuficiente, ceramica la care ne referim este lucrată dintr-o pastă de foarte bună calitate, în amestecul căreia nu s-a folosit decît un nisip foarte fin, de bună seamă cernut. Lucrată fără excepţie la roata rapidă, ceramica nelocală este foarte bine frămîntată, uniform şi îngrijit arsă, fapt care dă vaselor nu numai o culoare uniformă pe toată suprafaţa, dar şi pe toată grosimea pereţilor. Spre deosebire de alte locuri din Moldova, unde din punctul de vedere al pastei ceramica nelocală se împarte în două categorii [4], la Roman se cunoaşte una singură, aceasta prezentînd două variante.

Prima variantă cuprinde ceramica cu o culoare uniform cenuşie pe toată suprafaţa vasului, iar cea de-a doua variantă conţine vase de culoare mai închisă, aproape neagră, ca urmare a acoperirii acestor vase cu o angobă foarte subţire, fapt care a dat ambelor feţe ale vasului şi mai ales celei exterioare o culoare mai închisă faţă de restul peretelui. Chiar şi numai aceste caracteristici schiţate mai sus pot fi suficiente pentru a deosebi radical ceramica nelocală de cea autohtonă. Acest element nu este însă singurul, lui putînd să-i fie adăugate şi altele care să dovedească cu mai multă tărie această diferenţă. Este vorba mai ales de formele şi de elementele de decor ce caracterizează ceramica nelocală. Din acest punct de vedere, cea de-a doua jumătate a veacului al XIV-lea pe plan moldovenesc se caracterizează prin răspîndirea generalizată a unei singure forme, oala-borcan de dimensiuni variabile [5], decorată cu seria de linii orizontale sau cu linia în val. Nu se cunoaşte în producţia ceramică locală oala cu toartă [6]. Ţinînd seama de aceste elemente, la care adăugăm decorul complet străin ceramicii autohtone, considerăm îndreptăţită interpretarea ca nelocale a tuturor materialelor ce vor fi expuse mai jos, materiale aflate fără excepţie în locuinţele palisadei cetăţii muşatine de la Roman.

Din punctul de vedere al formelor, ceramica nelocală din cetatea de la Roman se împarte în mai multe grupe, fiecare grupă cunoscînd atît tipul de bază, cît şi variante ale acestuia. Aceste grupe pot fi categorisite astfel.

a. *Căni cu toartă şi gura trilobată:* Este o grupă în limitele căreia intră vase lucrate la un înalt nivel tehnic şi care nu se deosebesc între ele decît prin dimensiuni şi prin decor, elementele de profil fiind *în general* aceleaşi, deosebirile făcîndu-se de cele mai multe ori prin reducerea la scara cerută de dimensiunile fiecărui exemplar. Cum tratarea elementelor de decor se va face separat, nu vom stărui deocamdată decît asupra formelor.

---

[4] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 133.
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem*, p. 136.

Este neîndoielnic că exemplarul cel mai important din această grupă și care reprezintă și tipul de bază este cel care din punctul de vedere al dimensiunilor depășește toate exemplarele cunoscute pînă acum în

3

Fig. 1. — Ceramic cenușie nelocală datînd de la sfîrșitul sec. XIV. *1, 2*, căni cu toartă și gura trilobată ; *3*, motiv ștampilat cu figuri în relief (detaliu de pe vasul 1).

întreaga Moldovă (fig. 1/3). Într-adevăr, deși are înălțimea de 42,5 cm, diametrul gurii de 24 cm, diametrul maxim al pîntecelui de 25 cm, iar

conferă un aspect mai greoi și o mai bună stabilitate. Și exemplarele acestei grupe sînt prevăzute cu torți ușor deviate de la axul vaselor.

c. *Ulcioare*. Ca și grupele precedente, necunoscute în ceramica locală, categoria ulcioarelor, dovedită de două exemplare, se înscrie pe aceeași linie a ceramicii nelocale. Primul exemplar se aseamănă, din punctul de vedere al tehnicii de lucru și al profilului, cu cănile cu toartă și gura trilobată avînd corpul foarte bombat, deosebirea constînd în îngustimea gîtului (7 cm) și buza scundă, al cărei diametru de 9,5 cm îi dă posibilitatea de a fi atribuit categoriei ulcioarelor. Gura are plan rotund și este prevăzută în față cu cioc de turnat. Vasul are toarta lată de 3,5 cm și decorată la exterior cu o serie de nervuri longitudinale inegale. Al doilea exemplar este reprezentat de o formă cu gura *cvadrilobată*. Este vorba de un fragment de ulcior lucrat cu aceeași tehnică superioară și avînd planul gurii modelat în formă de patru lobi dispuși în cruce (fig. 2/4). Prezența acestei forme sugerează, o dată mai mult, caracterul nelocal al acestor materiale și deopotrivă faptul că purtătorii lor, veniți din afara granițelor Moldovei, aduc cu ei toate formele pe care le cunoșteau în locurile lor de baștină.

d. *Cupe*. O grupă cu totul aparte din punctul de vedere al formelor o reprezintă cupele, categorie ceramică necunoscută în Moldova, cu o singură excepție. Și excepția de care vorbim o constituie o cupă [9] descoperită tot într-o fortificație militară datată cu un secol mai tîrziu. La Roman au fost descoperite două exemplare identice de formă tronconică, cu baza piciorului de susținere mult evazată (fig. 2/5). Buza, înaltă de 4 cm, este separată de corp printr-un umăr bine profilat, iar gura are plan trilobat.

Dacă în privința formelor, deosebirile între ceramica locală și cea străină sînt evidente, și mai tranșantă este deosebirea atunci cînd se are în vedere decorul. Nu vom stărui aici asupra elementelor de decor nelocale, deja cunoscute în literatura de specialitate, precizînd numai că motivele *brăduț* și *banda de linii verticale* sînt aplicate pe vasele cu toartă și gură trilobată, *liniile oblice* atît pe cănile cu gura trilobată, cît și pe cele cu gura rotundă, iar motivul cu *paranteze unghiulare* [10] pe ulcioare. Ne vom referi în studiul de față mai cu seamă la motivul ștampilat cu figuri în relief, în măsura în care acesta ne este *acum* cunoscut, făcînd totuși precizarea că *toate* motivele ștampilate aparțin unei singure categorii : *ceramica nelocală*. Așa cum motivele mai sus amintite au fost executate cu rotița dințată, decorul la care ne referim a fost executat cu un *rulou* pe care au fost săpate în negativ diferite figuri. Prin rotirea acestui *rulou* pe pîntecele sau pe gîtul vasului, rezultă un motiv ștampilat ale cărei figuri în *pozitiv* se repetă constant la o anume distanță ce corespunde perimetrului ruloului-ștampilă.

Din punctul de vedere al decorului rezultat prin ștampilare, motivul cu figuri prezintă mai multe tipuri. Și, dacă în ceea ce privește forma

[9] Este vorba de exemplarul descoperit în cetatea de pămînt de la Bîrlad ; cf. M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pămînt de la Bîrlad*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 125, fig. 6.

[10] În legătură cu aceste motive ; cf. M. D. Matei, *Ceramica cenușie* ..., p. 146 și urm.

exemplarul cel mai important era tipul de bază al cănilor cu toartă și gura trilobată, același exemplar se situează deasupra celorlalte și dacă ne referim numai la decor. Executat cu un rulou avînd circumferințe de 13 cm și lățimea de 3,5 cm, în două registre paralele mărginite de cîte o canelură, motivul propriu-zis prezintă un fond de plasă pe care sînt redate în relief trei semne cu caracter gotic, înalte de 21 mm și late de

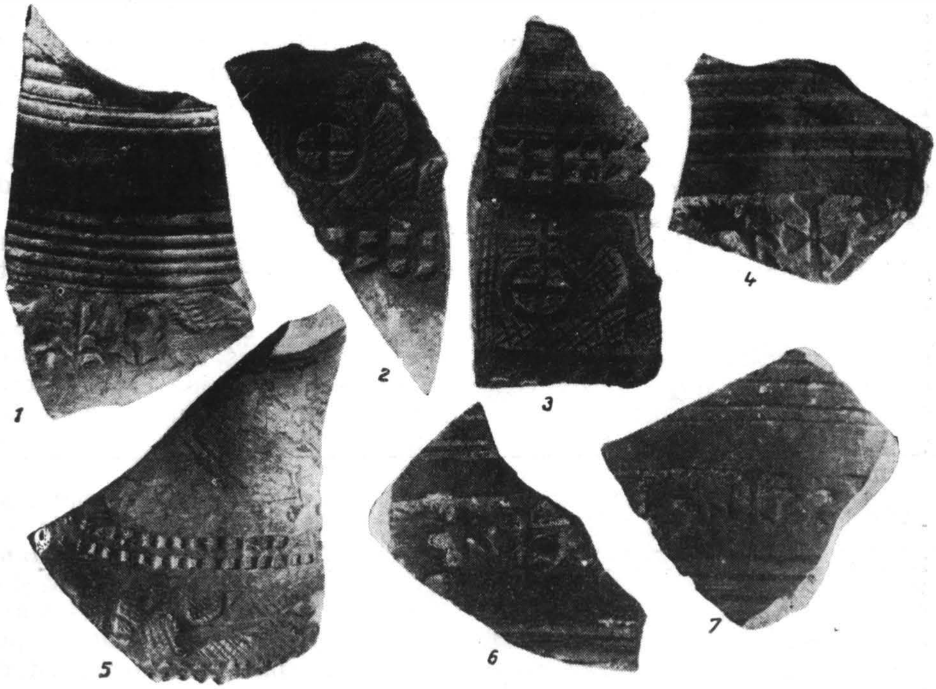

Fig. 3. — Fragmente ceramice de factură nelocală, descoperite în cetatea mușatină de la Roman.

4 mm (fig. 1/3). Fără a putea preciza acum dacă aceste semne reprezintă litere sau cifre și nici sensul acestora, nu ne scapă constatarea că este vorba de o inscripție a cărei dezlegare va aduce noi dovezi în înțelegerea acestor materiale. Urmează un cerc cu cruce în mijloc, ca o roată cu patru spițe, iar deasupra o cruce cu capetele terminate în triunghi cu baza în afară. În continuare, o pasăre stilizată redată în profil, în poziția aterizării din zbor și orientată către cercul cu cruce. Motivul se încheie cu o floare cu șase petale egale dispuse în formă de rozetă.

O variantă a acestui tip este redată de un motiv mărginit de cîte o canelură și două rînduri de puncte pătrate adîncite și compus tot dintr-un fond de plasă, pe care se află numai două semne cu caracter gotic, o pasăre orientată spre dreapta, redată tot din profil, dar în poziție de mers, și un motiv floral cu zece petale mult stilizat (fig. 1/2).

A doua variantă a tipului de bază se deosebeşte de acesta atît prin încadrarea între cîte două caneluri, cît mai ales prin redarea cercului cu cruce. Aici cercul se prezintă secţionat pe jumătate de bara verticală a crucii, în fiecare jumătate a cercului aflîndu-se cîte o cruce cu braţele drepte. Crucea situată deasupra cercului are de asemenea capetele terminate în triunghi, dar braţele mult alungite (fig. 4/2).

Al doilea tip, dovedit de cîteva fragmente ceramice, se compune dintr-o cruce dublă redată răsturnat şi avînd două braţe formate din triunghi cu baza în afară, în genul Crucii de Malta, iar următoarele două braţe drepte (fig. 3/4, 6, 7). Crucea este străjuită pe ambele părţi de două păsări de pradă cu ciocurile deschise către braţele crucii. Acest motiv nu pare să fie însoţit de caractere gotice.

Al treilea tip, redat de cîteva fragmente ceramice (fig. 3/1), înfăţişează *pomul vieţii*, cu cîte patru ramuri pe fiecare parte, străjuit de doi grifoni.

Al patrulea tip se compune dintr-o suită de motive florale, mult stilizate, între care se remarcă o floare cu cinci petale şi o pasăre stilizată, redată în profil şi orientată spre dreapta (fig. 4/1).

Ultimul tip al motivului ştampilat cu figuri, descoperit la Roman, se compune dintr-o suită de triunghiuri cu vîrful în sus, alternînd cu altele dispuse cu vîrful în jos. Baza fiecărui triunghi nu se închide, ci se răsuceşte în interiorul triunghiului respectiv în spirală. Baza neînchisă a fiecărui triunghi este completată cu un mic triunghi, cu vîrful în sus sau în jos, conform poziţiei triunghiului de bază (fig. 2/2).

Ţinînd seama de caracterul unic pînă în prezent al acestor materiale, pentru care nu găsim deocamdată analogii, dar şi de faptul că ele s-au găsit în asociere cu motivele *brăduţ*, *linii verticale* sau *oblice* şi *paranteze unghiulare*, motive ce cunosc analogii în lumea vecină [11], beneficiind şi de faptul că *toate* aceste motive ştampilate cu rotiţa sau cu ruloul sînt aplicate pe aceleaşi forme, considerăm că ele au aceeaşi origine, aceiaşi purtători şi în ultimă instanţă prezintă aceleaşi implicaţii de ordin istoric. De altfel, împrejurarea că la Roman au fost descoperite în coexistenţă toate aceste forme şi elemente de decor, indiferent care va fi sensul caracterelor gotice de pe unele exemplare, dovedeşte o dată mai mult că ceramica ştampilată cunoscută pînă acum în Moldova alcătuieşte o unitate indisolubilă. De aceea, în chip conştient, nu vom risca în a formula alte opinii decît cele pe care le considerăm dovedite sau pe cale de a se verifica, elementara prudenţă oprindu-ne de la interpretări mai tentante, dar cu atît mai hazardate.

Dacă în legătură cu caracterul nelocal al acestor materiale nu mai există în prezent nici o rezervă, toţi cercetătorii fiind de acord, celelalte probleme de bază, în special locul de unde vin şi cine sînt purtătorii lor, continuă să ne preocupe. În ultimul studiu consacrat acestor categorii ceramice s-a argumentat cu fapte care nu mai necesită nici o revenire că direcţia de pătrundere a acestor materiale în Moldova nu poate fi decît nordul, eventual Polonia [12]. Considerăm că acest punct de vedere,

---

[11] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 155 şi urm.
[12] *Ibidem*, p. 57.

susținut de o serie de analogii între descoperirile din Moldova și materialele corespunzătoare din orașele și regiunile poloneze, este singurul valabil și fără să ni-l însușim nu vom putea înțelege nici apariția acestei ceramici

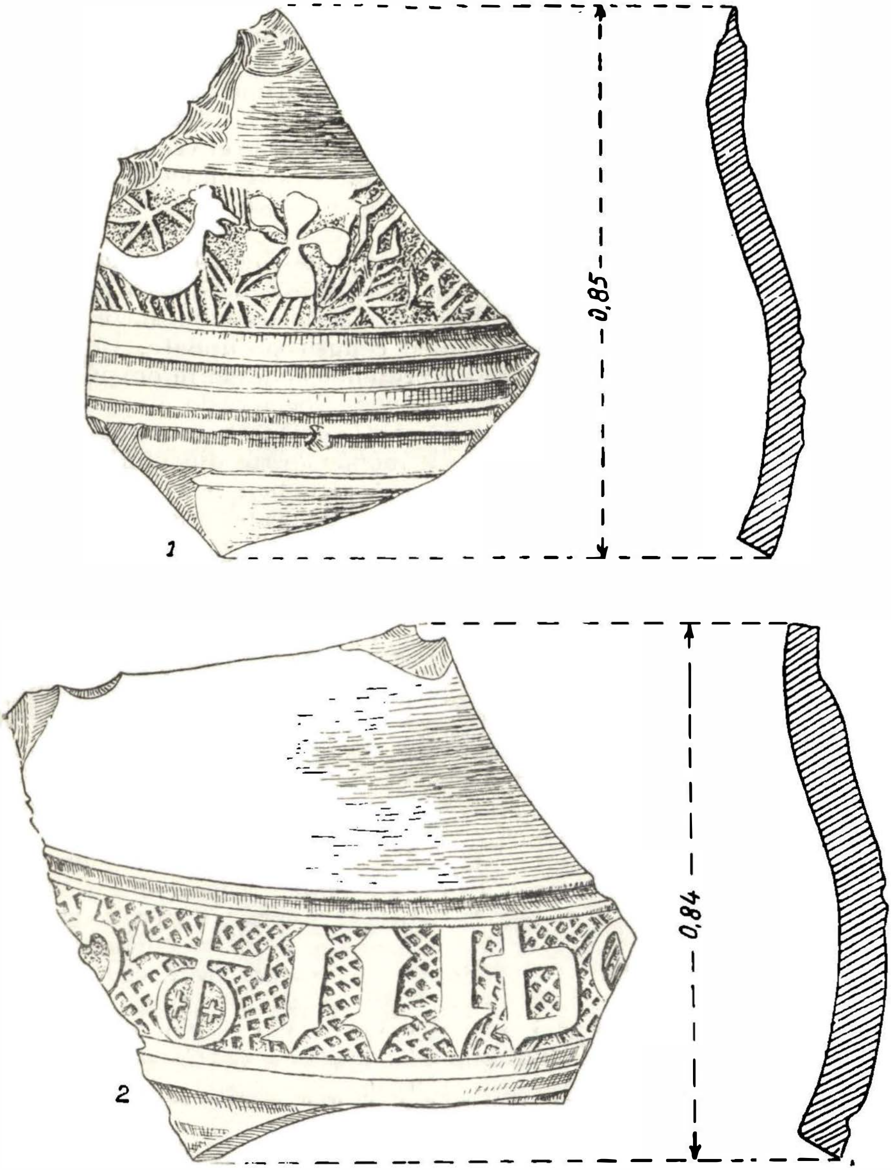

Fig. 4. — Elemente de decor specifice ceramicii cenușii nelocale de la Roman.

și nici implicațiile de ordin istoric pe care discuția le comportă. Într-adevăr, pe plan istoric se observă o tot mai accentuată orientare către Polonia

a primilor voievozi moldoveni. Stăruința cu care regalitatea maghiară continua să considere „drepturile" sale asupra Moldovei ca uzurpate de către Bogdan I, în perioada imediat următoare înlăturării ultimilor dragoșești a determinat această orientare spre vecinul din nord, cu ajutorul căruia se putea rezista atacurilor eventuale dinspre vest. Această apropiere politică a Moldovei de Polonia, consfințită de seria de tratate moldo-polone inițiată de Petru I Mușat și continuată fără excepție de toți urmașii săi pînă în prima parte a secolului al XV-lea, a fost determinată atît de pericolul dinspre vest, cît și de legăturile ei vechi cu Haliciul[13], anexat în 1387 de statul polono-lituanian. Atacul nereușit al feudalilor poloni din 1377 [14] îi arătase desigur lui Petru Mușat că nici la granița de nord nu va avea liniște atîta vreme cît nu va duce tratative oficiale cu regele polon. Omagiul de vasalitate depus de voievodul moldovean la Liov în 1387 reprezintă, se pare, atît consfințirea apropierii Moldovei de Polonia, cît și momentul istoric după care se poate admite, *în linii generale*, existența în Moldova a ceramicii cenușii ștampilate. În acești ani este menționată, pentru prima dată, prezența domniei în orașul Suceava, mai exact *„în cetatea Sucevei"* [15]. Adăugăm la aceasta împrejurarea că în ultimul timp s-a stabilit pe plan arheologic acest moment al mutării capitalei țării de la Siret la Suceava, moment care din punct de vedere cronologic este anterior prezenței *aici* a ceramicii nelocale. Coroborînd aceste date, rezultă că purtătorii ceramicii nelocale, oricine ar fi fost ei, sînt de admis numai după mutarea capitalei la Suceava, mutare ce premerge cronologic încheierii tratatului moldo-polon din 1387. Aceasta în primul rînd.

În al doilea rînd, datarea tuturor materialelor discutate cu monede de la Petru Mușat nu trebuie înțeleasă în sensul că aceste materiale apar în Moldova o dată cu începutul domniei acestui voievod, ci spre sfîrșitul ei și *deopotrivă* în timpul urmașului său imediat Roman I. Această interpretare este susținută, înainte de toate, de împrejurarea că dintr-o mare cantitate de material numismatic cunoscut pînă acum nu s-a aflat nici o monedă de la Roman Mușat, fapt ce a determinat pe specialiștii numismați să considere că acesta nici n-a bătut monedă [16], în timpul său circulînd monedele înaintașului său Petru. Altfel vorbind, atragem atenția că monedele lui Petru I Mușat nu indică numai perioada lui de domnie, ci în egală măsură și pe aceea a fratelui său Roman. Chiar în cetatea lui Roman voievod nu s-a găsit nici o monedă de la acest domnitor, găsindu-se în schimb, laolaltă cu ceramica de mai sus, monede de la Petru I.

---

[13] Șt. Ștefănescu, *Participarea romînilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în *Studii*, XIV, 1961, 1, p. 6.

[14] În legătură cu acest atac, vezi studiul documentat al lui P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență ale Țărilor Romîne*, în *Studii*, IX, 1956, 4, p. 110 și urm.

[15] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 604.

[16] C. Moisil, *Monedele Romîniei*, în *Enciclopedia Romîniei*, București, 1938, p. 111 ; O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare (II)*, în *SCN*, II, 1958, p. 458.

Ţinînd seama de existenţa documentului din 30 martie 1392 [17] şi de cele de mai sus, fortificaţia de la Roman şi materialul ceramic din interiorul ei, chiar asociat cu monede Petru Muşat, nu pot fi atribuite epocii primului voievod muşatin, ci *exclusiv* lui Roman I. Apoi, prezenţa în cetatea lui Roman a unei cantităţi de ceramică nelocală ce depăşeşte, sub raport numeric şi calitativ, toate descoperirile de acest gen din întreaga Moldovă întăreşte această încadrare cronologică, punînd totodată în alt chip problema purtătorilor acestor materiale în Moldova.

Chiar dacă discuţia s-ar purta exclusiv asupra materialelor de la Roman, pornind de la caracterul neîndoielnic *local* al fortificaţiei [18] şi mai ales de la împrejurarea că *toate* materialele descoperite în săpături aparţin *nivelului de funcţionare* a cetăţii, atribuirea acestor materiale unor constructori [19] este cu totul imposibilă. Dimpotrivă, avînd în vedere caracterul prin excelenţă militar atît al fortificaţiei, cît şi al obiectelor de metal, categorie în care intră exclusiv piese de armament şi echipament militar, considerăm mai apropiată de adevăr atribuirea acestor materiale unor *militari*. Astfel pusă problema, nu putem atribui materialele din cetatea de la Roman decît componenţilor garnizoanei cetăţii. Această garnizoană de care voievodul se preocupă îndeaproape, răsplătind poate chiar pe unul din membrii ei „pentru credincioasă slujbă" [20], avea un caracter deosebit, fiind în acelaşi timp destul de numeroasă. Dar caracterul străin al majorităţii garnizoanei de la Roman este susţinut nu numai de materialul ceramic, ci, deopotrivă, de piesele de armament şi mai cu seamă de echipament militar. Şi nu este lipsit de semnificaţie faptul că singurele analogii pe care le putem face cu cei doi pinteni descoperiţi la Roman le constituie materiale similare din regiunile de nord şi nord-vest ale Europei [21], tipologic ei nepntînd fi consideraţi decît străini. În acest fel am avea indicate atît direcţia, cît şi regiunea de unde vin *toate* materialele nelocale de la Roman şi purtătorii lor, precum şi profesia acestora.

De altfel este un lucru cu care toţi istoricii sînt de acord că cetăţile erau înzestrate cu garnizoane speciale [22], în cadrul cărora intrau mai ales ostaşi lefegii. Că aceştia erau recrutaţi atît din interior, poate după model

[17] Documentul este dat „în cetatea noastră a lui Roman voievod"; cf. *DIR*, A, I, p. 2–3.

[18] În legătură cu această problemă, cf. L. Chiţescu, *Noi date istorice despre fortificaţia muşatină de la Roman în lumina cercetărilor arheologice*, în *Dacia*, N. S., VIII (sub tipar).

[19] În literatura arheologică romînească se consideră că purtătorii ceramicii cenuşii nelocale sînt meşteri constructori aduşi de Petru Muşat în vederea construirii cetăţilor de piatră; cf. M. D. Matei, *Unele probleme*..., p. 118–119; idem, *Contribuţii arheologice*..., p. 55. Aceeaşi idee o susţin şi autorii cercetărilor de la Scheia, arătînd însă că asemenea materiale nelocale au fost găsite nu în fază de construcţie, ci „în cariera de piatră în care au muncit meşterii pietrari, precum şi în nivelul celor ce au folosit şi demantelat cetatea"; cf. Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 78.

[20] *DIR*, A, I, p. 2–3.

[21] Sînt pinteni de factură germană; cf. Auguste Demin, *Guide des amateurs d'armes et armures anciennes*, Paris, 1879, p. 365, fig. 18, 19. Două exemplare asemănătoare se află în Muzeul militar din Varşovia; cf. *Album zbiorow Wieku X–XV*, *Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowey*, Varşovia, 1960, p. 15, 22.

[22] R. Rosetti, *Istoria artei militare a Romînilor*, Bucureşti, 1947, p. 99.

polonez [23] din rîndul ţăranilor liberi sau al micilor boieri, cît şi din afară, mai cu seamă de la nord, de la suzeranul polon, este un fapt uşor de înţeles, avînd în vedere tocmai relaţiile strînse dintre Moldova şi Polonia atît în epoca voievozilor muşatini, cît şi în prima parte a domniei lui Alexandru cel Bun.

Dar acesta este numai un aspect al problemei. Celălalt aspect se referă la însăşi apariţia atît de bruscă în cultura materială locală a unei astfel de ceramici în ultimele două decenii ale veacului al XIV-lea şi care pare să dispară tot atît de brusc, cel puţin din mediul orăşenesc, într-o perioadă care poate fi împinsă cel mult pînă la sfîrşitul primului deceniu al secolului al XV-lea, fără a lăsa în cultura locală decît urme slabe [24]. Este şi firesc să fie aşa, întrucît peste tot unde cercetările arheologice au ajuns la un stadiu mai înaintat s-a făcut dovada că materialele aflate în discuţie nu numai că aparţin unor elemente venite din afară, dar confecţionarea lor în Moldova, chiar de către olari străini, este exclusă în stadiul actual al cercetărilor. În nici un cuptor de ars ceramică nu s-au găsit asemenea materiale sau indicii ale unei tehnici superioare folosite. Rezultă, aşadar, că aceşti militari purtători ai unor materiale străine localnicilor le-au adus cu ei din locurile de unde veneau şi în care asemenea materiale se confecţionau, mai cu seamă cele cu caractere gotice, poate numai la comandă. Este cunoscut faptul că, peste tot unde se întîlnesc elemente străine, acestea la început ,,trăiau după obiceiul adus din vechea lor patrie'' [25], conform obiceiului feudal [26], aducînd cu ele ,,obiceiurile lor atît în gospodărie'' [27], cît şi în alte privinţe. Dacă aşa stau lucrurile în general şi mai ales în locurile unde colonizarea germană este certă, cu atît mai admisibilă este o asemenea manifestare într-o regiune unde nu poate fi vorba de aşa ceva, ci doar de anumiţi militari lefegii, şi cu atît mai admisibilă pare o atare conduită la feudali cu îndeletniciri militare.

Dispariţia la fel de bruscă, ca şi apariţia acestor materiale, credem că se poate explica atît prin numărul mic al celor primiţi din afară să slujească pe voievodul moldovean, cît şi prin adaptarea la condiţiile locale a celor deja veniţi, mai ales după ,,uzarea'' obiectelor aduse de ei la venirea în ţară. Este de asemenea o constatare care nu se face aici pentru prima dată — ea fiind cunoscută şi în alte teritorii, în special în cele ruseşti — că elementele străine, după o vreme, se adaptează noilor condiţii de viaţă [28]. În cultura materială locală asemenea obiecte străine, lipsite de tradiţie, nu prind rădăcini ; ele încep a fi imitate pentru o vreme (poate numai la comanda străinilor), dar cu multe stîngăcii, fapt care dovedeşte pe lîngă o lipsă de îndemînare în realizarea formelor, mai cu seamă a decorului, şi o totală necunoaştere a procedeelor de fabricaţie, mai ales în ceea ce priveşte compoziţia pastei şi arderea vaselor, procedee necunoscute

---

[23] D. Ciurea, *Situaţia internă a Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, 6, p. 72.

[24] M. D. Matei, *Unele probleme...*, p. 115.

[25] B. D. Grekov, *Ţăranii în Rusia*, Bucureşti, 1952, p. 323.

[26] N. Iorga, *Istoria comerţului romînesc*, I, 1925, p. 75.

[27] B. D. Grekov, *op. cit.*, p. 325.

[28] *Ibidem*, p. 323.

olarilor locali. Aceste încercări ale olarilor autohtoni de a copia exemplarele venite din afară vor rămîne tot timpul simple încercări, niciodată reușite, asemenea preocupări făcîndu-se dovedite *numai* acolo unde ceramica străină era prezentă, ea servind totdeauna drept model meșteșugarilor locali. Cînd dispar aceste modele, și eventual cei ce le comandau, asemenea încercări ale olarilor locali încetează, cel puțin în mediul orășenesc, începînd cu deceniul al doilea al veacului al XV-lea. Nu știm deocamdată care este situația în mediul rural moldovenesc, domeniu mai puțin cercetat, dar judecînd după recentele descoperiri făcute în cetatea de pămînt de la Bîrlad, unde apar asemenea materiale cu aceleași caracteristici în a doua jumătate a veacului al XV-lea [29], presupunem că în mediul sătesc persistă forme și manifestări care în mediul orășenesc dispăruseră de mult. Această apariție, pînă acum unică pentru secolul al XV-lea, dar tot într-o fortificație militară, ne face să opinăm cu titlu de ipoteză pentru existența și aici a unui grup de militari străini, intrați ca lefegii în slujba lui Ștefan cel Mare în timpul marilor lupte antiotomane din anii 1475—1476 și care folosesc (și eventual comandă olarilor sătești) vase ce cunosc o largă circulație în regiunile vecine. Altfel nici nu se poate explica apariția acestor materiale *numai* în cetatea de la Bîrlad și în asociere cu ceramica orășenească a acestei vremi ce nu cunoaște asemenea materiale.

Atribuirea ceramicii ștampilate unor elemente militare pare să fie confirmată și de cercetările de la Cetatea Scheia, unde asemenea materiale apar nu în nivelul de construcție [30], ci în cariera de piatră și în nivelul de folosire a cetății [31]. Această constatare a făcut pe cercetătorii de la Scheia să presupună că aceste materiale nelocale au fost aduse de către „meșterii și oștenii din garnizoană" [32], iar unele piese de armament (asemănătoare cu cele de la Roman) puteau aparține unor trupe străine [33]. Unele situații asemănătoare și materiale identice cu cele de la Roman ne fac să opinăm că și la Scheia purtătorii ceramicii nelocale erau tot militari. De altfel, absența unor asemenea materiale la cetatea de scaun a Sucevii și la Cetatea Neamțului [34], materiale ce ar fi trebuit să existe și acolo dacă se admite că ele au aparținut unor constructori, poate constitui, eventual, un alt argument în favoarea ipotezei de mai sus. Atribuind această ceramică unor militari, putem explica lipsa ei din cele două cetăți de piatră ale Moldovei, fie prin absența lefegiilor străini din garnizoanele respective, fie prin adaptarea acestora, dacă au existat acolo, la condițiile de viață locale. De asemenea împrejurarea că materiale nelocale apar și la Curtea domnească de la Suceava și la punctul „Șipot" [35], situat în apropierea acesteia, ar putea să sugereze și aici prezența unor militari străini, care se știe că nu funcționau numai în garnizoanele cetăților,

---

[29] M. D. Matei și L. Chițescu, *Некоторые исторические выводы археологического исследования земляной крепости в Бырладе*, în *Dacia*, N. S., VII.
[30] Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 70.
[31] *Ibidem*, p. 78.
[32] *Ibidem*.
[33] *Ibidem*, p. 89.
[34] M. D. Matei, *Contribuții*..., p. 73.
[35] *Ibidem*, p. 49.

ci şi „pe lîngă domnitor"[36]. În fine constatarea că aceste materiale, datate cu monede de la Petru Muşat, nu apar şi în perimetrul oraşului pînă la mutarea capitalei aici „în anii 1380"[37] poate constitui un alt argument că purtătorii lor vin la Suceava, cu scopurile pe care am încercat mai sus să le explicăm, după construirea cetăţii de scaun, fiindcă mutarea capitalei de la Siret la Suceava presupune în mod logic fortificarea prealabilă a viitoarei capitale, lucru ce se pare că s-a şi întîmplat prin construirea cetăţii de scaun. Fără să o declare *expressis verbis* că se referă anume la cetatea de scaun şi la cetatea Neamţului, documentele vremii menţionează în 1387 închinarea cetăţilor moldovene regelui polon[38], iar peste un an Petru Muşat se afla deja „în cetatea Sucevei"[39].

Fără a considera discuţia încheiată, credem că aceste date pot constitui tot atîtea temeiuri în favoarea ipotezei că purtătorii ceramicii ştampilate din Moldova sînt elemente mercenare, intrate în slujba voievozilor moldoveni, servind atît în jurul acestora, cît mai ales în garnizoanele unor cetăţi cu caracter special, aşa cum se dovedeşte a fi fost cea de la Roman.

LUCIAN CHIȚESCU

КЕРАМИКА С ШТАМПОВАННЫМ ОРНАМЕНТОМ ИЗ РОМАНА И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ В СВЯЗИ С ЕЕ НОСИТЕЛЯМИ В МОЛДОВЕ

РЕЗЮМЕ

В 1963 г. в жилищах крепости из земли и дерева в Романе обнаружили большое количество привозной серой керамики, которую автор относит к иноземным элементам гарнизона крепости. После краткого описания форм (рис. 1/ 1,2; 2 /1—5), резко отличающихся от местных глиняных изделий, автор описывает орнаментику материалов, характеризующуюся штампованными выпуклыми фигурами (рис. 1/3; 3;4). Поскольку вышеуказанную керамику нашли в сочетании с экземплярами, украшенными *елочным узором*, *полосами вертикальных или косых линий* и *угольными скобками*, причем все эти элементы использованы на одних и тех же формах, автор полагает, что *вся* серая или черная керамика, украшенная штампованным орнаментом, представляет собой единое целое, которое он относит — как это до сих пор делали — не к строителям крепости, а к иноземным воинам, наемникам на службе молдавских господарей. В подтверждение этого положения автор ссылается на *автохтонный* характер романской крепости, указывая, что материал

[36] R. Rosetti, *op. cit.*, p. 81 ; I. Bogdan, *Cîteva observaţiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor şi boierilor*, extras din *An. Acad. Rom.*, seria a II-a, t. XXIX, p. 624.
[37] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 67.
[38] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 600.
[39] *Ibidem*, p. 604.

восходит не к стадии постройки, а к периоду использования крепости. Среди материалов наряду с керамикой находятся части военного обмундирования и оружия, имеющие аналогии лишь в северной и северо-западной Европе, откуда, по мнению автора, прибыли материалы и их носители. Аналогии некоторых керамических изделий с экземплярами вышеуказанных областей, как и политическое сближение Молдовы и Польши в конце XIV в. являются аргументами, подтверждающими это мнение.

В заключение автор выдвигает предположение о пребывании в Молдове группы иноземных воинов, поступивших наемниками на службу к молдавским господарям. Их набирали на севере, у польского сюзерена. Эти воины привезли с собой и использовали материалы, широко распространенные в тех местах, откуда они прибыли.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Привозная керамика конца XIV в. 1, 2, кружка с ручкой и трехлопастным венчиком; 3, штампованный орнамент с рельефными фигурами (деталь сосуда 1).

Рис. 2. — Привозная керамика (конец XIV в.). 1,2 кружка с ручкой и трехлопастным венчиком: 3, кружка с ручкой и круглым венчиком; 4, фрагмент кувшина с четырехлопастным венчиком; 5, чаша.

Рис. 3. — Фрагменты керамики иноземной фактуры, найденные в крепости Мушата в Романе.

Рис. 4. — Элементы орнамента, характерные для иноземной серой керамики из Романа.

LA CÉRAMIQUE ESTAMPILLÉE DE ROMAN ET QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LES PORTEURS DE CETTE CÉRAMIQUE EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

En 1963 on découvert dans les habitations de la forteresse en terre et bois, de Roman, une grande quantité de céramique grise, non locale, que l'auteur attribue aux éléments étrangers qui ont fait partie de la garnison. Après une sommaire présentation des formes (fig. 1/1,2 ; 2/1 —5), qui sont nettement différentes de la céramique locale, on expose le décor de ce matériel, caractérisé par des figures en relief, exécutées par estampage (fig. 1/3 ; 3 ; 4). La céramique a été trouvée associée aux exemplaires décorés de motifs en *sapin*, *bande de lignes verticales ou obliques* et *parenthèses angulaires*.

Tous ces motifs étant appliqués sur les mêmes formes, l'auteur considère que *toute* la céramique grise ou noire, décorée par estampage, représente un tout unitaire, qu'il attribue aux militaires étrangers, mercenaires à la solde des voïvodes moldaves et non au constructeurs de la forteresse, comme on le croyait jusqu'à présent.

Pour soutenir cette thèse, l'auteur décrit le caractère ***autochtone*** de la fortification de Roman, et démontre que tout le matériel trouvé appartient à la période de fonctionnement de la forteresse et non à la phase de construction de celle-ci. Parmi ce matériel on y trouve, hormis la céramique, des pièces d'armement et d'équipement militaire qui ne trouvent leurs correspondants qu'au nord et nord-ouest de l'Europe, lieux de provenance supposés pour ces matériaux. Les analogies pour le matériel céramique, tant que le rapprochement politique de la Moldavie à la Pologne, à la fin du XIVe siècle, seraient des arguments à l'appui de cette opinion.

En conclusion, l'auteur émet, à titre d'hypothèse, l'opinion selon laquelle ils existaient des groupes de militaires étrangers, venus en Moldavie, comme mercenaires à la solde des voïvodes moldaves. Ces groupes recrutés parmi les populations du nord, relevant du suzerain polonais, apportaient et utilisaient des matériaux qui connaissaient une large circulation dans leur lieu d'origine.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Céramique grise non locale, datée de la fin du XIVe siècle. 1, 2, brocs à anses et à embouchure trilobée ; 3, motif estampillé à figures en relief (détail du vase n° 1).

Fig. 2. — Céramique non locale (fin du XIVe siècle). 1, 2, brocs à anses et à embouchure trilobée ; 3, broc à anse et à embouchure ronde ; 4, fragment d'une cruche à embouchure quadrilobée ; 5, coupe.

Fig. 3. — Fragments céramiques de facture non locale, découvertes dans la forteresse de Roman.

Fig. 4. — Eléments de décor spécifiques à la céramique grise non locale, de Roman.

DOUĂ AMNARE DE TIP PŞEVORSK DESCOPERITE ÎN MUNTENIA

Cu prilejul cercetărilor din cuprinsul necropolelor de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov din Muntenia au fost descoperite două amnare din fier, de un tip deosebit. Primul exemplar a fost găsit într-un mormînt de inhumaţie (nr. 264) din necropola de la Tîrgşor [1] (rn. şi reg. Ploieşti). Mormîntul nr. 264 de la Tîrgşor era situat la —1,04 m, fiind orientat nord-nord-vest 600‰, sud-sud-est 2 800‰. Scheletul, întins pe spate, avea craniul aplecat spre stînga, braţele erau întinse pe lîngă corp, iar antebraţul drept era acoperit în parte de oasele bazinului. Picioarele erau apropiate în regiunea genunchilor, iar tibiile şi labele uşor depărtate (fig. 1/1).

În partea stîngă a gropii, începînd din regiunea bazinului şi pînă la vîrful picioarelor, au fost aşezate patru vase de ofrandă, şi anume: 1) oală-borcan din pastă zgrunţuroasă, culoare cenuşie, lucrată la roată, spartă din vechime; 2) oală-borcan din pastă zgrunţuroasă, culoarea cenuşie, lucrată la roată. Pe fundul acestui vas au fost ritual depuşi cărbuni; 3) castronaş cenuşiu, fin, lucrat la roată, aşezat cu gura în jos; 4) strachină mare, cenuşie fină, lucrată la roată, cu nervură sub buză.

Lîngă vasul 2 a fost depus ca ofrandă un os de animal, lîngă radiusul şi cubitusul stîng au fost aşezate un cuţit din fier şi o cataramă din acelaşi material; la nord de vasul 1 a fost găsit un pieptene din os cu apucătoarea semicirculară, iar lîngă şoldul drept un amnar din fier (fig. 1/4).

Cel de-al doilea amnar a fost descoperit în necropola de la Mogoşani [2] (rn. Găeşti, reg. Argeş). Aici în mormîntul nr. 15, de incineraţie,

[1] *Materiale*, V, p. 624, fig. 6—9; VII, p. 640, fig. 8; VIII, p. 540, fig. 5; Gh. Diaconu, *Consideraţii preliminare asupra necropolei de la Tîrgşor din secolele III—IV e.n.*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 55; idem, *Probleme ale culturii Sîntana-Cearneahov pe teritoriul R.P.R., în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgşor*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 273; idem, în *Dacia*, N.S., V, p. 415.

[2] La Mogoşani, (rn. Găeşti, reg. Argeş), pe malul drept al pîrîului Tinoasa, afluent al Argeşului, au fost descoperite 82 de morminte în anii 1962—1963. Necropola de la Mogoşani este birituală şi datează din sec. IV.e.n. Mormintele cercetate aici aparţin purtătorilor culturii Sîntana de Mureş—Cerneahov.

situat la —0,30 m, a apărut o groapă, avînd la gură diametrele de 0,45 şi 0,50 m.

Pe direcţia nord a fost găsit un umbo, la care s-a mai păstrat şi

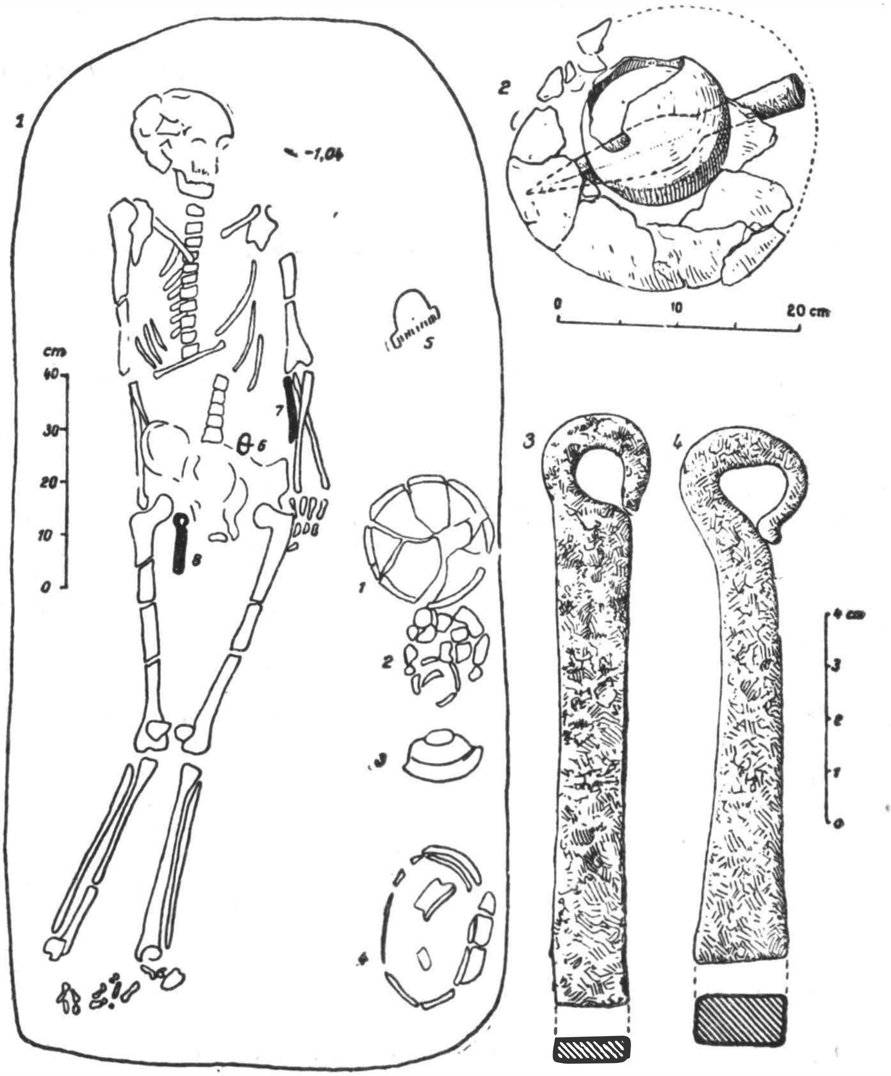

Fig. 1. — Mormîntul nr. 264, de inhumaţie, de la Tîrgşor; *2*, mormîntul nr. 15, de incineraţie, de la Mogoşani; *3*, amnarul din mormîntul nr. 15 de la Mogoşani; *4*, amnarul din mormîntul nr. 264 de la Tîrgşor.

un cui pentru fixarea acestuia pe partea lemnoasă a scutului. Umboul era aşezat cu partea bombată în sus, în poziţia înclinată şi acoperea un

vîrf de lance, aşezat la rîndul lui cu vîrful în jos (fig. 1/2). Lîngă vîrful lăncii, pe fundul gropii, alături de cîteva oase umane calcinate, a fost depus în poziţie verticală un amnar din fier. Întregul inventar aparţinînd mormîntului nr. 15 a fost trecut prin flăcările rugului.

Cele două amnare au fost lucrate cu multă îndemînare de către meşteri pricepuţi, fiind executate dintr-o bară de fier, avînd forma rectangulară în secţiune. La unul din capete a fost realizată veriga de suspensie, prin subţierea corpului amnarului şi îndoirea acestuia. Ambele amnare prezintă pe ceafă urme de întrebuinţare îndelungată.

Amnarul din mormîntul de la Tîrgşor are următoarele dimensiuni : lungimea 10 cm, lăţime 1 — 1,05 cm, iar grosimea în secţiune a barei 0,07 —0,08 cm (fig. 1/4). Exemplarul din mormîntul nr. 15 de la Mogoşani are lungimea de 11 cm, lăţimea barei de 1 — 1,05 cm, iar grosimea de 0,06 cm (fig. 1/3).

★

Mormintele în cuprinsul cărora au fost descoperite amnarele aparţin purtătorilor culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov şi sînt datate, pe baza inventarului şi a observaţiilor stratigrafice, la mijlocul şi în cea de-a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n.

Ne-am propus să prezentăm acest tip de amnar întrucît pînă în prezent el nu este documentat în alte morminte cerneahoviene. Totodată trebuie precizat că amnarele sînt îndeobeşte neobişnuite la purtătorii culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov. Pînă acum se cunosc extrem de puţine morminte cu astfel de inventar [3].

Tipul de amnar asupra căruia stăruim nu este cunoscut, înainte de secolul al IV-lea e.n., în regiunile de la Dunărea de jos. El nu apare în aşezările şi necropolele geto-dacice timpurii — secolul I î.e.n. şi secolul I e.n. Asemenea amnare nu au fost folosite nici de dacii liberi din secolele II —III e.n. Trebuie remarcat de asemenea că acest tip de amnar nu este atestat la sarmaţi şi nici la populaţiile din centrele romane situate pe ţărmurile Mării Negre.

Pe baza datelor de care dispunem pînă acum, nu ne putem pronunţa în legătură cu originea acestui tip de amnar [4]. Se ştie însă că un centru puternic, reprezentat prin descoperirea unor asemenea obiecte, datînd din secolele III —IV e.n. şi cu rădăcini în secolele anterioare se află în regiunea Vistula-Varta [5]. Aici, în toate necropolele de tip Pşevorsk, au

[3] E. A. Simonovici, *Памятники черняховской культуры в с. Кринички*, în *MIA*, Moscova, 82, 1960, p. 251, fig. 9/7.

[4] În legătură cu această problemă, V. K. Sagi, *Die Spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely*, în *ActaArch* — Budapesta, XII, 1960, p. 243—244, notele 189—201.

[5] Bogdan Kostrzewski, *Cmentarzysko z Okresu rzymskiego w Koninie — woj poznanskie*, în *PrzegArch*, Poznan, VII, 1947, p. 207, fig. 21/5 etc. ; Stanislaw Jasnoz, *Cmentarzysko z Okresu poznolatenskiego i rzymskiego w Wymyslowie distr. Gostyn*, în *Fontes Praehistorici*, II, 1951, p. 35, fig. 40/3 ;p. 210, fig. 322/8 etc. Pentru antichităţile burgundice care cuprind asemenea inventar, vezi *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, vol. III, Berlin, p. 449/7 ; p. 462/6 etc.

fost descoperite extrem de multe amnare de acest tip. Trebuie reţinută observaţia că în aceste necropole amnarele cu corpul drept şi veriga de suspensie de formă circulară apar în morminte de incineraţie alături de umbo, cuie pentru fixat umbourile pe scut, vîrfuri de lănci, săbii, foarfece, cuţite şi alte obiecte şi podoabe din fier.

Prin conţinutul inventarului său şi prin practica rituală folosită, mormîntul nr. 15 de la Mogoşani este de tradiţie Pşevorsk [6].

Un alt centru în care au apărut asemenea amnare, de data aceasta în morminte de inhumaţie, este cel de la Keszthely [7]. Aici, în cîteva necropole datînd din secolul al IV-lea e.n., au fost descoperite astfel de obiecte, alături de ceramică şi alte vestigii de vădită factură romană. Descoperirile la care ne referim sînt puse pe seama unei populaţii pătrunse în regiunea Keszthely [8] dinspre nord. Mormîntul nr. 264 de la Tîrgşor, cu inventar specific purtătorilor culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, deşi contemporan cu acelea de la Keszthely, nu poate fi omologat din punct de vedere etnic cu mormintele din Panonia.

Din cele relatate pînă aici reiese că amnarele descoperite în Muntenia nu pot avea decît o provenienţă nordică. Dacă se acceptă această părere, se naşte întrebarea : cine sînt purtătorii acestor obiecte şi cine le răspîndeşte pe spaţii mai largi?

Recent am încercat să dovedim, sprijinindu-ne între altele şi pe inventarul mormîntului nr. 15 de la Mogoşani, că pe teritoriul Munteniei la sfîrşitul secolului al III-lea e.n. şi începutul secolului al IV-lea e.n. [9] îşi fac apariţia primele valuri ale purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov, pătrunse la noi dinspre regiunile nord-nord-estice [10]. Cu acelaşi prilej a fost emisă ipoteza că avangarda cerneahovienilor în acea vreme era constituită de elemente taifalice [11] şi sarmatice tîrzii.

Studiul particularităţilor de rit şi ritual ale purtătorilor culturii Pşevorsk a determinat pe mulţi specialişti să-i identifice în cuprinsul acestei culturi pe vandali. Recent a fost emisă ipoteza prin care o parte a monumentelor de tip Pşevorsk, şi anume acelea din aria de est, pot fi atribuite cel puţin în parte şi taifalilor.

Cu alt prilej s-a arătat că ramura estică a purtătorilor culturii Pşevorsk, laolaltă cu purtătorii culturii Lipiţa au dat naştere, în principal, culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov [12].

Amnarele drepte cu veriga de suspensie circulară, alături de umbouri, mînere şi cuie pentru scuturi, vîrfuri de lănci, săbii, foarfece, pandantive din fier în formă de căldăruşă, constituie dovezi sigure, pe baza cărora pot fi reperate elementele nordice-Pşevorsk. Pe de altă parte, se ştie că şi castroanele cu torţile în formă de „X", paharele din lut care imită pe

---

[6] Gh. Diaconu, *Archäologische Angaben über die Taifalen*, în *Dacia*, N.S., VII, p. 301.

[7] V. K. Sagi, *op. cit.*, p. 209, fig. 18; p. 215, fig. 22/10; p. 215, fig. 22/5; p. 237, fig. 53/21–22 etc.

[8] *Ibidem.*

[9] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 301.

[10] Gh. Diaconu, *Probleme*..., p. 283–285.

[11] Idem, *Archäologische Angaben* 301.

[12] Idem, *Probleme*..., p. 281–282.

cele romane din sticlă şi metal, precum şi ritualul arderii secundare a vaselor de ofrandă pe ruguri, reprezintă documente certe cu ajutorul cărora pot fi definite elementele nordice (Pşevorsk), respectiv taifalice [13].

Prezenţa amnarului de tip Pşevorsk într-un mormînt de inhumaţie din necropola de la Tîrgşor ne întăreşte convingerea că mormintele de inhumaţie din cadrul culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov sînt contemporane cu mormintele de incineraţie. Mormîntul nr. 264 de la Tîrgşor nu poate fi atribuit taifalilor, ştiut fiind că această populaţie a practicat ritul incineraţiei. Mormîntul despre care este vorba ar putea să aparţină cetelor vizigotice care erau amestecate în această vreme cu acelea taifalice. Dar poziţia amnarului aşezat între femurele scheletului din mormîntul nr. 264, ca pandantiv agăţat de curea sau de veşminte, la care se adaugă observaţia că într-unul din vasele de ofrandă au fost depuşi ritual cărbuni, ne determină să socotim că acest mormînt este mai degrabă de tradiţie sarmatică [14]. De altfel s-a arătat cu alt prilej că taifalii au intrat în Muntenia însoţiţi de cete de sarmaţi tîrzii, asimilate de cerneahovieni în regiunile lor de baştină [15].

Amnarele de tip Pşevorsk descoperite în Muntenia nu mai apar în secolele următoare în regiunile de la Dunărea de jos [16]. Ele nu au fost însuşite de către populaţia băştinaşă şi nu au căpătat o întrebuinţare şi răspîndire largă în regiunile noastre. Dimpotrivă, analiza tipurilor de amnare din perioadele mai tîrzii dovedeşte că din amnarul de tip Pşevorsk nu a luat naştere prin transformare nici un obiect de acest fel în teritoriile de la Dunărea de jos.

GH. DIACONU

ДВА ОГНИВА ПШЕВОРСКОГО ТИПА, НАЙДЕННЫЕ В МУНТЕНИИ

РЕЗЮМЕ

В первой части работы описаны условия находки двух огнив особого типа на территории Мунтении. Первое обнаружили в погребении с трупоположением на территории могильника в Тыргшоре (П. № 264), а второе — в погребении с трупосожжением (П. № 15), на могильнике в Могошэни.

Огнива этого типа, изготовленные из прямого железного бруска, с подвесным кольцом встречаются в области Вислы-Варты и особенно часто в погребениях носителей культуры Пшеворск.

[13] Idem, *Archäologische Angaben*..., p. 301.

[14] Idem, *Despre persistenţa elementelor sarmatice tîrzii din cuprinsul culturii Sîntana de Mureş—Cerneahov*, (în ms.).

[15] Idem, *Archäologische Angaben*..., p. 301.

[16] În aşezările din cultura Ipoteşti—Cîndeşti—Ciurelu, apar amnare deosebite ca formă. La Militari, în aşezarea de tip Ciurelu au fost descoperite amnare cu două braţe (vezi Vlad Zirra şi Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul lui Boja din cartierul Militari*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, Bucureşti, 1963, p. 69, fig. 17/1—2).

Судя по умбону, наконечнику копья и ритуальному обряду, предполагают, что погребение № 15 в Могошани принадлежало тайфалам.

Хотя огниво из погребения № 264 в Тыргшоре и носит следы северного происхождения (Пшеворск), его нашли в погребении с трупоположением. Поскольку в этом погребении обнаружили несколько элементов сарматской традиции, автор полагает, что речь идет о позднесарматской культуре, ассимилированной носителями черняховской культуры.

Далее он указывает, что тайфалы вместе с носителями позднесарматской культуры, были предшественниками культуры Сынтана-Черняхово. В этих условиях они, вероятно, заимствовали ряд предметов и украшений, среди которых и огниво, о котором говорилось выше.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, погребение (№ 264) с трупоположением в Тыргшоре; 2, погребение № 15 с трупосожжением в Могошани; 3, огниво из погребения № 15 в Могошани; 4, огниво из погребения № 264 в Тыргшоре.

DEUX BRIQUETS DE TYPE PSCHEWORSK, DÉCOUVERTS EN MUNTÉNIE

RÉSUMÉ

Dans la première partie de cet article l'auteur présente les conditions de la découverte — sur le territoire de la Munténie — de deux briquets d'un type à part. Le premier a été trouvé dans une tombe à inhumation de la nécropole de Tîrgşor (tombe 264), et le deuxième dans la tombe n° 15 à incinération, de la nécropole de Mogoşani.

Ce type de briquet, exécuté d'une barre de fer droite, ayant l'anneau de suspension circulaire, se trouve répandu dans la région Vistule-Warta, et se rencontre fréquemment dans les tombes des porteurs de la civilisation de Pscheworsk.

Tenant compte d'un *umbo* de bouclier et d'une pointe de lance trouvés dans la tombe n° 15 de Mogoşani, ainsi que de la pratique rituelle, l'auteur suppose que cette tombe appartiendrait aux Taïphales.

Le briquet de la tombe n° 264 de Tîrgşor, quoique d'origine nordique (Pscheworsk), a été trouvé dans une tombe à inhumation. Des éléments de tradition sarmate étant surpris dans cette tombe, l'auteur considère qu'il s'agit d'un élément sarmate tardif, assimilé par les porteurs de la civilisation de Tcherniachov.

Ensuite l'auteur démontre que les Taïphales en collaborant avec les Sarmates constituent l'avant-garde des porteurs de la culture de Sîntana-Tcherniachov. Dans ces conditions ils ont probablement emprunté toute une série de parures et d'objets parmis lesquels aussi le briquet mentionné plus-haut.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, tombe n° 264, à inhumation, de Tîrgşor ; 2, tombe n° 15, à incinération, de Mogoşani ; 3, briquet de la tombe n° 15 de Mogoşani ; 4, briquet de la tombe n° 264 de Tîrgşor.

UN FRAGMENT DE BRODERIE DIN SECOLELE XI—XII DE LA DINOGETIA-GARVĂN

În mormîntul nr. 25, descoperit în 1950 la circa 5 m la nord de ruinele bisericuței de la Dinogetia-Garvăn[1], s-a găsit un mic fragment de veșmînt, încă inedit, ce merită o atenție aparte deoarece este, după cît se cunoaște, cel mai vechi exemplar de broderie descoperit pe teritoriul țării noastre.

Fragmentul de broderie are forma neregulată și dimensiunile de 6 × 2,5 cm (fig. 1). El se afla în partea de sus a scheletului, care după determinările antropologice, a aparținut unei femei [2], și face parte dintr-o piesă de îmbrăcăminte a cărei formă și mărime nu se pot preciza. Deși într-o stare înaintată de degradare, fragmentul permite să se facă observația că broderia a fost executată cu fir de aur pe fond din pînză de mătase, dublată sau căptușită cu pînză de in. Firul metalic propriu-zis este înfășurat pe un mănunchi (snop) de patru fire subțiri de mătase, formînd împreună cu acestea firul gros de circa 1 mm cu care s-a brodat.

Din fragmentul păstrat se poate deduce că broderia consta dintr-un ornament alcătuit din cîte două motive în formă de S culcat, așezate simetric unul față de celălalt, de o parte și de alta a unui ax imaginar. Motivul își are originea în arta greco-romană, de unde a trecut în arta bizantină [3] și în cea medievală din occidentul Europei [4]. În Dobrogea același ornament, diferit tratat, se întîlnește la distanțe mari de timp, pe monumentul trium-

[1] *SCIV*, II, 1951, 1, p. 45—49 și fig. 29. Cu privire la datarea bisericuței și a cimitirului dimprejurul ei, vezi și *Materiale*, VIII, 1962, p. 688—689.

[2] Determinările au fost făcute de dr. C. Maximilian, de la Centrul de cercetări antropologice al Academiei R.P. Romîne.

[3] Cf. H. Peirce-R. Tyler, *L'art byzantin*, t. II, Paris, 1934, fig. 35*a*; A. Grabar, *L'iconoclasme byzantin. Dossier archéologique*. Paris, 1957, p. 24, fig. 76, 77; Helmut Schlunk, *Kunst der Spätantike im Mittelmeerraum*, Berlin, 1939, nr. 120, pl. 35.

[4] E. Lavagnino, *L'arte medioevale* 2, (*Storia dell'arte clasica e italiana*, II), Torino, 1960, fig. 132.

S.C.I.V., tomul 15, nr, 3, p. 435 — 440.

fal de la Adamclisi (fig. 2) şi pe o piesă fragmentară de corn, probabil

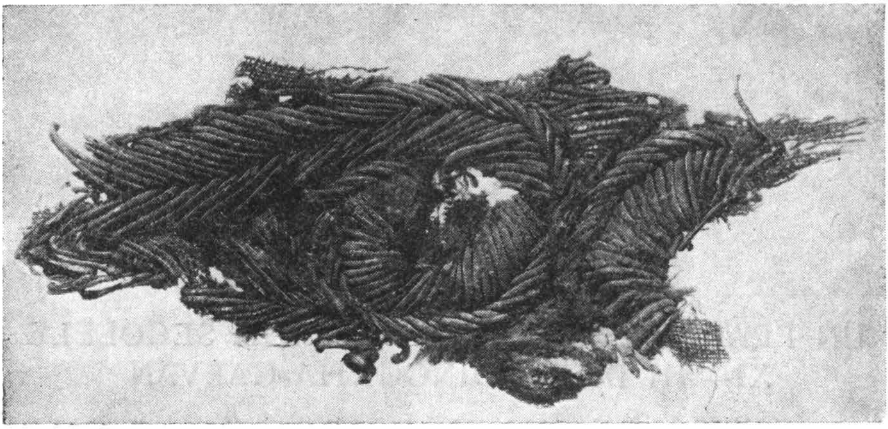

Fig. 1. — *Dinogetia.* Mormîntul nr. 25. Fragment de broderie (sec. XI—XII) (mărit de două ori).

Fig. 2. — *Tropaeum Traiani.* Monumentul triumfal. Bloc din friza superioară.

Fig. 3. — *Dinogetia.* Pieptene fragmentar de corn (sec. XI—XII) (mărime naturală).

un pieptene din secolele XI —XII, de la Dinogetia-Garvăn (fig. 3). El va trece mai tîrziu şi în arta veche romînească, unde poate fi urmărit pe

unele din cele mai vechi piese de broderie din Muntenia şi Moldova (secolele XIV-XV)[5]. Pe fragmentul studiat, broderia a fost executată în felul următor : s-a trasat mai întîi conturul ornamentului cu ajutorul unui fir de in. Pe dosul broderiei se distinge clar conturul ornamentului de pe faţă, sub formă de puncte executate cu un fir puţin mai subţire decît cel metalic cu care s-a brodat. Trecîndu-se la brodarea cu fir de aur, s-a executat mai întîi ornamentul în formă de S culcat. După aceea el a fost dublat pe dinăuntru cu acelaşi ornament mai lat, brodat cu fir orientat diferit faţă de primul. Pe alocuri firul a dobîndit înfăţişarea unor ace de brăduţ (fig. 1). În al treilea rînd s-au brodat toate porţiunile rămase neacoperite ale cîmpului de mătase dimprejurul ornamentului, nelăsîndu-se nici un loc liber.

Pe faţa fragmentului păstrat, sub firul de aur, nu se disting alte fire, de in sau de lînă, dispuse în sensul lungimii, cu care să se fi acoperit fondul pînzei de mătase înainte de a se executa broderia propriu-zisă. Firul de aur fiind destul de gros, probabil că nu s-a mai simţit nevoia unui substrat (pat) de fire care să dea mai mult relief broderiei. În schimb, se pare că din loc în loc firele în formă de ace de brăduţ ale broderiei erau mai bine fixate pe fondul pînzei de mătase prin cîte un fir subţire ce trecea perpendicular sau oblic peste acestea. Un astfel de fir se distinge în partea de sus a fragmentului nostru, în punctul cel mai lat al acestuia (fig. 1).

Din micul fragment păstrat nu ne putem da seama de restul decorului ce împodobea piesa de îmbrăcăminte. Judecînd după diferite obiecte întregi şi îndeosebi după piese de odăjdii bisericeşti brodate, pe care se întîlneşte acelaşi motiv ornamental (vezi mai sus, nota 5), am putea presupune că el mărginea sau încadra un ornament mai mare şi mai important sau o figură omenească. Dată fiind descoperirea izolată a fragmentului de broderie, nu excludem însă nici posibilitatea ca el să fi făcut parte din garnitura brodată cu fir de aur a vreunui veşmînt din altă stofă şi, în acest caz, motivul în formă de S culcat, reprezentat de cîte două ori simetric, constituia singurul ornament al broderiei, repetîndu-se de cîte ori permitea lungimea acesteia.

În acelaşi mormînt, în regiunea abdominală a scheletului, s-a descoperit un inel dintr-o sîrmă subţire de bronz, îndoită în trei şi după aceea răsucită, terminată cu cîte o buclă la fiecare din cele două capete, ce se petrec fără să se unească (fig. 4). În mijlocul fiecărei bucle se observă cele două capete libere ale sîrmei. Împreună cu bisericuţa, precum şi cu descoperirile mărunte aflate în unele morminte dinăuntrul şi dimprejurul acesteia, inelul din mormîntul nr. 25 constituie un element în plus pentru datarea broderiei de mai sus şi a însuşi mormîntului cel mai devreme după

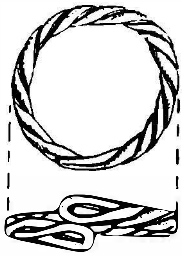

Fig. 4. — *Dinogelia*. Mormîntul nr. 25. Inel în torsadă din sîrmă de bronz (sec. XI—XII) (mărime naturală).

[5] O. Tafrali, *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Poutna*, Paris, 1925, p. 60, nr. 98; Gabriel Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris, 1947, pl. XLIV—XLIX şi CXXIX; *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, fig. 199—201, 230—232.

mijlocul secolului al XI-lea și cel mai tîrziu în prima jumătate a secolului al XII-lea.

Alte două inele aproape identice cu cel din mormîntul nr. 25 s-au descoperit tot în așezarea feudală timpurie de la Garvăn, și anume unul în bordeiul nr. 171, situat la mică distanță spre vest de bisericuță și datat la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea, iar celălalt mai departe, spre latura de vest a cetății, în nivelul locuințelor de suprafață, datat cu monede din timpul împăraților Alexios I (1081—1118) și Ioan al II-lea Comnenul (1118—1143). Acest tip de inele se înrudește cel mai mult cu brățările din cîte o sîrmă de bronz îndoită în trei și răsucită, de asemenea cu capetele desprinse și terminate în formă de bucle. Astfel de brățări — din care una fragmentară s-a descoperit și în așezarea feudală timpurie de la Garvăn — sînt datate între secolele al X-lea și al XIII-lea și se întîlnesc pe o arie de răspîndire ce se întinde din Balcani [6] pînă la Volga [7], iar înspre apus pînă pe teritoriul Ungariei [8].

Fragmentul de broderie prezentat și decorul ce-l împodobește arată o origine sau imitarea unor modele de proveniență bizantină. În sprijinul celei de-a doua alternative a acestei ipoteze pare să pledeze tehnica mai puțin aleasă a broderiei. Alături de atîtea alte felurite mărturii, micul fragment de broderie confirmă legăturile așezării din secolele X-XII de la Garvăn cu capitala imperiului din care ea însăși făcea parte. Din punct de vedere social, fragmentul de broderie constituie o dovadă în plus a stratificării din sînul populației, veșmîntul din care el provine aparținînd vreunei persoane dintre membrii familiilor de conducători ai așezării feudale timpurii.

ION BARNEA

ФРАГМЕНТ ВЫШИВКИ XI—XII ВВ. ИЗ ДИНОГЕТИИ-ГАРВЭНА

РЕЗЮМЕ

В погребении № 25 на кладбище, окружающем церковку раннефеодального поселения в Диногетии-Гарвэне (XI—XII вв), был найден небольшой фрагмент вышивки шелкового полотна, расшитого золотой

[6] S. Georgieva, *Българските средновековни накити*, în *Археология*, III, 1961, 1, p. 8, fig. 4/5; St. Stančev, I. Čangova și Chr. Petkov, *Некрополът в местността „Кайлъка" при Плевен*, *loc. cit*., p. 38, fig. 5/2.

[7] A. M. Tallgren, *Collection Zaoussaïlov*, Helsingfors, 1918, pl. VII, 4; M. I. Artamonov, *Саркел-Белая Вежа*, în *Труды Волго-Донской Археологической Экспедиции*, t. I, în *MIA*, 62, Moscova—Leningrad, 62, 1958, p. 70, fig. 48; M. V. Sedova, *Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв)*, în *Труды Новгородской Археологической Экспедиции*, II, în *MIA*, Moscova, 65, 1959, p. 247, fig. 8/1; G. P. Grozdilov, *Раскопки древнего Пскова*, în *Археологический Сборник*, 4, 1962, fig. 53/6.

[8] Márta Széll, *Les cimetières du XIe siècle aux environs de Szentes*, în *Folia Arch.*, Budapesta, III—IV, 1941, pl. V,A, 15; pl. VIII, A, 12.

ниткой и подбитого льняным полотном (рис. 1). Это древнейший экземпляр подобной вышивки на территории РНР. На обрывке вышивки сохранилась часть орнамента, состоящего из двух горизонтально написанных латинских букв S, симметрично расположенных по обе стороны воображаемой оси. Этот мотив греко-римского происхождения был заимствован затем византийской орнаментикой и искусством Западного средневековья. В Добрудже тот же орнамент встречается в римскую эпоху на триумфальном памятнике Тропеум Траяни (рис. 2), а в византийскую эпоху (XI—XII вв.) — на костяном гребне, также найденном в Диногетии-Гарвэне (рис.3). В искусстве Придунайских княжеств этот мотив встречается на некоторых древнейших религиозных вышивках.

В том же погребении обнаружили кольцо из скрученной бронзовой проволоки (рис. 4), почти совершенно аналогичное двум другим кольцам из Диногетии-Гарвэна, датируемым XI-XII вв. Этот тип колец имеет ближайшие аналогии в ряде браслетов, распространенных в X—XIII вв. На территории, простирающейся от Балкан до Волги и Венгрии.

Описанный фрагмент вышивки является лишним доказательством связей с Византией, а также социального расслоения на раннефеодальном поселении в Диногетии-Гарвэне.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Диногетия*. Погребение № 25. Фрагмент вышивки (XI—XII вв). (увеличено в 2 раза).

Рис. 2. — *Тропеум Траяни*. Триумфальный памятник; блок из верхнего фриза.

Рис. 3. — *Диногетия*. Фрагментарный роговой гребень (XI—XII вв.) (в натуральную величину).

Рис. 4. — *Диногетия*. Погребение № 25. Кольцо из скрученной бронзовой проволоки (XI—XII вв.) (в натуральную величину).

UN FRAGMENT DE BRODERIE DES XIe —XIIe SIÈCLES DE DINOGETIA-GARVĂN

RÉSUMÉ

Dans la tombe n° 25 de la nécropole se trouvant autour de la petite église, qui appartenait à l'établissement féodal ancien de *Dinogetia*-Garvăn (XI —XIIe siècles), on a trouvé un menu fragment de broderie. Celui-ci, exécuté en fil d'or, sur un tissu en soie, doublé d'une toile en lin (fig. 1), est le plus vieux de ceux connus jusqu'à présent sur le territoire de la R. P. Roumaine. Sur le fragment en question le reste du décor est constitué par deux motifs semblables à la lettre S couchée, disposés symé-

triquement des deux côtés d'un axe imaginaire. Ce motif originaire de l'art gréco-romain, a été transmis à l'art byzantin et à celui du moyen âge occidental. Le même ornement se trouve dans la Dobrogea sur le monument triomphal de *Tropaeum Traiani* (fig. 2), de l'époque romaine, et sur un peigne en os de l'époque byzantine, trouvé toujours à *Dinogetia*-Garvăn (fig. 3). On le rencontre aussi dans l'art des Principautés Roumaines, sur certaines des plus anciennes broderies religieuses.

Dans la tombe mentionnée de *Dinogetia* on a encore trouvé une bague en fil de bronze tordu (fig. 4). Cette bague est presque identique à deux autres, toujours de *Dinogetia*, et datées des XIe — XIIe siècles. Ce type de bague a ses plus proches analogies avec les bracelets répandus, aux Xe — XIIIe siècles, dans une aire s'étendant depuis les Balkans jusqu'à la Volga et jusqu'en Hongrie.

Le fragment de broderie en question constitue encore une preuve des relations avec Byzance et dénote la différenciation sociale existant dans l'établissement féodal ancien de *Dinogetia*-Garvăn.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Dinogetia*. Tombe n° 25. Fragment de broderie (XIe — XIIe siècles), (aggrandi deux fois).

Fig. 2. — *Tropaeum Traiani*. Le monument triomphal : bloc de la frise supérieure.

Fig. 3. — *Dinogetia*. Peigne fragmentaire en os (XIe — XIIe siècles), (grandeur naturelle).

Fig. 4. — *Dinogetia*. Tombe n° 25. Bague en fil de bronze tordu (XIe — XIIe siècles), (grandeur naturelle).

CORPVS INSCRIPTIONVM LATINARVM consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Germanicae editum, vol. IV, supplementi pars tertia, edidit Matthaeus Della Corte, Berlin, 1963, 58 p., 1 planşă, in folio.

Publicată de către Academia din Berlin, prin îngrijirea unui colectiv de tineri epigrafişti berlinezi sub conducerea lui R. Gruendel, partea a treia din suplimentul vol. IV al *CIL*, cu inscripţiile din Pompei, colectate şi redactate de M. Della Corte (decedat în anul 1962), conţine texte (descoperite înainte de anul 1951), de la nr. 9 185 la 9 821, de două categorii: g r a f i t e (graphio inscripta, nr. 9 185—9 312 a) şi inscripţii pe v a s e (tituli vasis fictilibus inscripti, nr. 9 313—9 821).

Fascicula prezintă la majoritatea pieselor desenele obiectelor, ceea ce este un lucru deosebit de util în special pentru cunoaşterea scrierii cursive. Inscripţiile pompeiene, majoritatea scrise de oameni din păturile mijlocii şi de jos ale societăţii, reprezintă ca atare un material documentar din cele mai valoroase pentru paleografia epocii, pentru viaţa economică-socială, instituţii, moravuri, onomastica şi limba poporului, care cuprinde numeroase forme tipice pentru latina „vulgară", aberante faţă de cea clasică. În acest sens, colecţia de inscripţii pompeiene vol. IV — mai mult decît celelalte volume ale *CIL* — aduce mari servicii ştiinţei istorice şi filologice.

I. I. Russu

PRESCURTĂRI FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AA	—	*Archäologischer Anzeiger.*
AArh	—	*Arta și arheologia*, Iași, I—XIV, 1927—1938.
ActaArch-Budapesta	—	*Acta Archaeologica*, Budapesta.
AÉ	—	*Archaeologiai Értesitő.*
AEM	—	*Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, 1877—1897.
AISC	—	*Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, I—V, 1928—1948.
AJA	—	American Journal of Archaeology.
ArchHung	—	*Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.*
ARMSI	—	*Academia Romînă. Memoriile Secției istorice*, seria a II-a, 1886/1887—1916/1919, seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.
AthenMitt	—	*Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*, Athenische Abteilung.
BCH	—	*Bulletin de Correspondance Hellénique.*
BCMI	—	*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, București, I—XXXVIII, 1908—1945.
BerRGK	—	*Deutsches Archäologisches Institut.* Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BSA	—	*Annual of the British School at Athens.*
BSNR	—	*Buletinul Societății numismatice romîne*, București, I—XLI, 1904—1947.
CNA	—	*Cronica numismatică și arheologică*, București, I—XIX, 1920—1945.
Dacia	—	*Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București I—XII, 1924—1947; N. S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1962; VI, 1963.
DIR	—	*Documente privind istoria Romîniei*, București, 1951.
DissPann	—	*Dissertationes Pannonicae.*
DolgCluj	—	*Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie*, Cluj, I—X, 1910—1919.
DolgSzeged	—	*Dolgozatok — Travaux de l'Université Fr. Joseph*, Szeged.
EA	—	*Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, Roma.
Ebert,RL	—	*M. Ebert*, Reallexikon der Vorgeschichte.

ED	— *Ephemeris Dacoromana*, București-Roma, I—X, 1923—1945.
ErdMúz	— *Erdély Múzeum*, Cluj.
ErdMúzEgylÉvk	— *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve*, Cluj, 1874—1914. 1940—1944.
FoliaArch	— *Folia Archaeologica.*
IG	— *Inscriptiones Graecae.*
IGB	— *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, edidit G. Mihailov, Sofia, 1956.
IGRR	— *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes.*
IOSPE	— *Latischew, Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini.*
IRAIMK	— *Известия российской Академии истории материальной культуры.*
Izvestiia-Institut	— *Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.*
Izvestiia-Varna	— *Izvestiia — Bulletin de la Société Archéologique de Varne.*
JDI	— *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.*
JHS	— *The Journal of Hellenic Studies.*
Közlemények-Cluj	— *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából.*
KS	— *Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии Наук СССР.*
MAGW	— *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft*, Viena.
Materiale	— *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); VI (1959); VII (1960), VIII (1962).
MIA	— *Материалы и исследования по археологии СССР.*
MIA-Chişinău	— *Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики.*
PrzegArch	— *Przeglad Archeologiczny.*
RA	— *Revue Archéologique.*
RÉA	— *Revue des Études Anciennes.*
Repertorium	— *M. Roska, Erdély régészeti repertoriuma*, I, Cluj, 1942.
RN	— *Revue Numismatique.*
RömMitt	— *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts.* Römische Abteilung.
SA	— *Советская археология.*
SCIV	— *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SCN	— *Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.
SEG	— *Supplementum Epigraphicum Graecum.*
SlovArch	— *Slovenska Archeologia.*
SzNMEmlékk	— *Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyv.*
VDI	— *Вестник древней истории.*

ERATĂ

Pag.	rîndul:	în loc de:	se va citi:
373	nota 21	Cf. supra, nota 23	Cf. supra, nota 17
375	nota 31	$\frac{5+1}{2} = 1,681 \ldots$	$\frac{\sqrt{5}+1}{2} = 1,618 \ldots$
39	nota 39	*res istrianorum*	*rex istrianorum*
397	7 de sus	apollinații	apolloniați
413	2 de jos	(fig. 1/3)	(fig. 1/1)

SCIV, nr. 3/1984

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI şi GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae, 1", 67 p. + 1 pl., 3,25 lei.

EM. CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XX-e siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae 3" 104 p. + 8 pl., 7,25 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna**, „Biblioteca de arheologie IV", 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

D. BERCIU, **Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina ultimelor cercetări**, „Biblioteca de arheologie V", 594 p. + 15 pl., 80 lei.

FLOREA BOBU FLORESCU, **Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani**, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, 748 p. + 7 pl., 75 lei.

IORGU STOIAN, **Tomitana. Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis**, „Biblioteca de arheologie VI", 384 p., 48,60 lei.

VITRUVIU, **Despre arhitectură**, „Scriitori greci şi latini", trad. G. M. Cantacuzino, Traian Costa, Grigore Ionescu, 487 p., 25 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II—III, 530 p., 65 lei.

* * * **Materiale şi cercetări arheologice**, vol. VIII, 808 p. + 16 pl., 111 lei.

* * * **Studii şi comunicări. Arheologie — Istorie — Etnografie IV** (Muzeul Regional Alba Iulia), 312 p. + 25 pl., 18,70 lei.

S.C.I.V., tomul 15, nr. 3, p. 297 – 444.

I. P. „Informaţia" c. 2431 | 43828 | Lei 15